

Predgovor.

Bogoslovska Smotra prestala je prije četiri godine izlaziti radi financijalnih poteškoća. Danas ju uskrisujemo, jer je živa potreba bogoslovskoga znanja jača nego sve brige materijalne naravi.

O potrebi naše Smotre ne treba ni govoriti, pogotovu danas, kad se u svim granama profanih znanosti zapaža tolika intenzivnost i razvitak. Uzme li se pak u obzir, da profane znanosti stavljaju u okvir svojih težnja često transcendentalna pitanja u kojima iznose i takove tvrdnje, koje zadiru u bît i smisao svega onoga, što se razumijeva pod pojmom kršćanstva, to se još više osjeća, kako je u tom Babelu ideja i aksijoma potrebna jedna bogoslovska stručna revija, koja će na znanstvenoj bazi utvrđivati s jedne strane neoborivu istinitost i veličinu kršćanstva, a s druge strane prikazivati, kako sve niti naučnoga i duševnoga rada logično vode k apsolutnom biću.

Bogoslovska Smotra iskrsava danas na širim osnovama. Prije bijaše ona organ zagrebačkog bogoslovskoga fakulteta, a danas je glasnik svih bogoslova, koji se kupe u *Hrvatskoj Bogoslovskoj Akademiji.* Tako se stvara organizacija znanstvenoga bogoslovskoga rada, što je do sada nijesmo imali. Ove činjenice najbolje su jamstvo za moralni i naučni uspjeh našega djela.

Detaljni programatski rad *Bogoslovske Smotre* zacrtan je u okviru pravila bogoslovske akademije. Budući da mi kao maleni narod ne možemo još segnuti za tim, da osnivamo revije za pojedine specifične grane široke teološke znanosti to će *Bogoslovska Smotra* obrađivati pitanja iz svih grana teoretske i praktične teologije ne isključivši dakako ni filozofije, koja je u tako uskoj i nužnoj vezi s obranom i eksplikacijom mnogih teoloških problema. U tom okviru nastojat će *Bogoslovska Smotra*

da pred vanjskim svijetom bude svjetlo ogledalo našeg naučnog rada uopće, a napose da bude izvorom, gdje će trudbenici stranog naučnog svijeta, naći u svome istraživanju sigurna vrela u onim teološkim i crkvenim pitanjima, koja su u vezi s historijom i crkvenim životom slavenskih naroda na balkanskom poluotoku.

U tom smislu ćemo nastojati preko naše Smotre da nadovežemo svoje djelo na rad velikoga naučnoga svijeta katoličkih bogoslova. Zato primamo članke i prikaze u klasičnim i u velikim evropskim jezicima, zato saopćujemo resuméje i rezultate naših radova u idijomima pristupačnim naučnome svijetu.

Bogoslovska Smotra će nastojeći da bude snažnim odrazom naučnih težnja svih naših trudbenika, zacijelo uz promicanje znanosti u velike koristovati i svim onim idealnim nastojanjima, koje svećenik treba da promiče i vrši bilo kao kateheta, profesor i učitelj, bilo kao duhovni pastir širokih narodnih redova.

Imajući pred očima ove velike ciljeve, nadamo se, da će *Bogoslovska Smotra* naići na opravdani odziv u svim redovima našega klera.

UREDNIŠTVO.

Prehistorija, etnologija i znanost religija u apologetici.

La Préhistoire l' Ethnologie et la Science des religions dans l' Apologétique.

Résumé:

La tâche de l'Apologétique. Quels sont des bésoins contemporains. Les peuples préhistoriques et primitifs. Une explication faite du point de vue de l'Évolutionisme et la popularisation des mêmes idées. La méthode historico-culturelle dans l'Éthnologie. Comment utiliser les resultats de cette méthode objective dans l'Apologétique.

1. Apologetika treba da kritički ispita i znanstveno da utvrdi osnovne istine ili principe katoličke teologije. Ona treba da iznese opravdane razloge, koji mogu da razumnom mužu jamče, da je Bog doista natprirodnim načinom objavio vjerske i ćudoredne istine, što ih uči katolička Crkva. Potom, kako je nesamo razumno već i dužnost čovjeka, da te istine svom dušom primi i cijelim življenjem ispovijeda. Apologetika mora dakle da osvoji razum i da skloni srce, kako bi se predalo vjeri. Ali na tom putu susreće čovjek svu silu zapreka iz različnih razloga. Vazda se ipak ističu u prvom redu intelektualni. Zato je ne manja druga bitna zadaća apologetike, da svoju raspravu udesi tako, kako bi uklonila načelne zagrade k vjeri. Dakle one, što se iznose kao da potječu iz zasada ili predrasuda ili poteškoća, što ih nižu poznati naučenjaci u ime savremene znanosti. Čovjek mora da uvidi, kako se istinski rezultati znanosti ne kose s istinskim naukama katoličkoga vjerovanja. Neka je onda nešto dobre volje u čovjeka, milost će Božja jamačno blagosloviti nastojanje apologeta, i on će nesamo učvrstiti klonuloga vjernika, već će i zalutalom nevjerniku prokrčiti staze k vjerovanju.

Vrsni apologeti svakoga doba, od sv. Justina do O. Alberta Maria Weiss, shvatili su ove dvije bitne zadaće apologetične

*

znanosti, te su izgrađivali svoja djela prema prilikama svoga vremena i potrebama svoje okoline. »De civitate Dei« sv. Augustina jednako je epohalno djelo za svoje doba, kao i »Summa contra Gentiles« sv. Tome za svoje. Ako se još u novom vijeku i nije našao genij ravan ovoj dvojici korifeja katoličke znanosti uopće, da bi jednim zamahom obuhvatio čitavo doba, opet valja priznati, da su mnogi umnici, makar i uz neke nedostatke, pošli pravim putem, da zadovolje katoličkim i znanstvenim potrebama našega vremena. Kako poteškoće protiv katoličke vjere u novije doba iznose naročito iz filozofije (psihologije), prirodoznanstva (antropologije) i povijesti (religijâ): koncentrišu i apologeti svoju argumentaciju naročito oko ovih znanosti, da istinskim rezultatima ovih znanosti ili direktno priprave put za stroge dokaze svrhunaravnosti i istinitosti kršćanstva ili barem da pokažu, kako istinski rezultati ovih znanosti nimalo ne umaljuju vrijednosti apologetičkoga dokaza. Tako će imena: Dechamps, Newman, Mercier, Hettinger, Schanz, Pesch, Gutberlet, Schell, Wasmann, Brugère, De Broglie, Duilhé de Saint-Projet, Perrone, Mazzella i t. d., uza sve pogrješke nekih od njih, ostati neprolazna u apologetičkoj literaturi.

2. Međutim sav znameniti rad ovih i drugih katoličkih naučnjaka posljednjih decenija nije u tančinama mogao da riješi mnoge probleme, što ih je digla savremena znanost protiv osnovnih istina vjere.

Pozitivizam (agnosticizam), imanentizam (fideizam) i evolucionizam, naročito religijski, podgrizavao je u duši vjernika pouzdanje u snagu filozofskih dokaza za egzistencu Božju, neumrlost duše, vrijednost razuma i slobodu volje. Skolastička filozofija i apologetika odbijala je dubokim umnim razlozima ove nastrane teorije i njihove principe, dokazujući ujedno apsolutnu istinu philosophiae perennis. Ali oštrica tvrdih dokaza nije u modernih pogodila cilja, jer je u borbu ušla antropologija, prehistorija i etnografija sa novim »pozitivnim činjenicama«.

Otkako je Lyell potvrdio autentičnost nalaza Boucher de Perthes-a u dolini Somme (1859.), otkriven je prehistorijski čovjek u različnim stranama Evrope (i kod nas u Krapini 1899.). U isto doba (1859.) štampa Darwin svoje djelo o evoluciji organizama pomoću prirodne selekcije: »On the Origin of Species by means of Natural Selection«. U to su još otkrite nove zemlje

i novi ljudi dosad nepoznatih plemena, i to vrlo niske kulture. Nazvali su ih »divljaci« ili »na pola divlji ljudi«.

3. Svi su ti događaji došli evolucionistima u dobri čas. Potvrđivalo je njihovu tezu, pogotovu kad su stali »divljake« poređivati i dovoditi u svezu sa prehistorijskim čovjekom, kojemu kao da su antropološki vrlo nalik. Propagatori darvinizma, osobito Häckel i njegovi sljedbenici, slagali su već i postupnicu od antropoida posredstvom Dubois-ova Pithecantropus erectus do homo stupidus, homo alalus i homo primigenius. Mnogi su tvrdili, da je homo primigenius prehistorijski Neandertalac ili Heidelberžanin, jer se čini, da je on prvi homo sapiens. — Jednako je ubrzo prstom pokazivano i na kulturno najniža plemena. Neki su takvima držali na pr. Dokkose centralne i Bušmane meridionalne Afrike, Botokude, Papouse, stanovnike Ognjene Zemlje, Australce i t. d. I tu su našli neku postupnicu. Tako na pr. A. Reville (Revue de l' histoire des Religions VI. p. 84.) drži, da su Bušmani, urođenici Ognjene Zemlje, neki crnci i neki Australci još vrlo blizu živini, dok su drugi na pr. Polinezijci i Finci već daleko poodmakli od neke polucivilizacije. No svakako, veli A. Reville (ibid.): »Današnji necivilizirani iznose nam pred oči ono, što je cijelo čovječanstvo moralo da bude u onom posrednom periodu: između stanja apsolutnoga divljaštva i onoga časa, kad je definitivno krenulo prema civilizaciji«. Pogotovu možemo u domeni religije zajedničke crte ovih necivilizovanih plemena smatrati karakterističnima za primitivnu religiju (ibid). Drugi evolucionisti pošli su mnogo dalje. Löwy-Brühl, učenik Dürckheima, drži da je primitivni podvržen kolektivnim predodžbama svoga plemena, da je podvržen zakonu participacije i poradi toga da se ne ćuti vezanim ni načelom protivurječja. Njegovo mišljenje da nije antilogično ni alogično, već praelogično. (L. Löwy—Brühl—Dr. W. Jerusalem: Das Denken der Naturvölker p. 59. Wien, Braumüller 1921.) M. Marillier (Religion ... La Grande Encyclopédie. T. XXVIII. Paris, 1900. p. 346.—349.) riše prvotnoga pretpovjesnoga čovjeka, a onda i sadašnjeg primitivnoga »nemoćnim da naznači pojavama određeni uzrok, ako on sam ili njegovi nisu neposredni agens tih pojava; on je jedva svjestan vlastite aktivnosti, nesposoban shvatiti u stvarima kakvi red, zamijetiti pravilni suslijed, razlikovati živa od drugih bića ili uopće sebi

stvoriti bilo jasan bilo konfuzan pojam o životu samom... on se nije mogao utjecati nikakvom nadljudskom zaštitniku i nije mogao u svojoj čordi bez kohezije i jedinstva oćutjeti ni onaj čvrsti i radosni oslon, što ga nalazi divljak u svojoj tijesnoj vezi s ljudima svoga plemena ili barbar u svom bratstvu sa drugovima od oružja«. Sasvim je konsekventno, kad evolucionisti na osnovi takvih zamišljaja poriču primitivnom čovjeku svaku religiju. »Za mene je«, piše antropolog M. Brocca (Bulletin de la Société d'Antropologie L'année 1866. p. 53. Isp. A. Reville l. c. p. 87.), »izvan sumnje, da u nižim rasama postoje plemena bez kulta, bez dogmi, bez ideja metafizičkih, bez vjerovanja kolektivnih i, dosljedno, bez religije«. Lubbock, Baker, Livingstone, Bradley, Darwin izbrajaju i konkretno neka plemena, koja da su našli bez ikakve religije (Reville ibid.). Dašto da onda ne može biti govora ni o moralu. Marillier (l. c. p. 360 sq.) razvija na široko, kako je moral bitna stvar ljudska i socijalna, nastala iz običaja u epoki relativno mladoj, a u prvim stadijama evolucije da religija nema s moralom ništa zajedničko. Antropolozi, koji su to ipak tvrdili, da ne znadu dosta pažljivo čitati stare dokumente. Divljaku je i drugi život (très généralement) uopćeno nastavak zemaljskoga, a ne kompenzacija ili reparacija. Naravno, da onda u toj ljudskoj čordi nema porodice, već da vlada promiskuitet kao i u nerazumnih životinja, od kojih se taj čovjek u prvim počecima i dugo još iza toga jedva i razlikuje.

4. S ovih evolucionističkih osnovica pošle su različite najprije filološke (M. Müller) i naturističke (A. Reville), a onda etnološke škole, da metodom individualističkom ili sociološkom istumače postanje religioznih fenomena i njihov postupni razvoj do najviše monoteističke religije kršćanske. Neki su to nastajanje zamišljali — da spomenem samo glavne — od grubih početaka mitoloških i herojskih (Ehrenreich, Breysig); drugi od klica animističkih i manističkih (Taylor, Spenzer); a opet drugi od počela totemističkih i magističkih (Robertson Smits, S. Reinach, Dürckheim, Frazer, Hubert-Mauss).

5. Titanski zamah snažne ideje općenoga evolucionizma trebao je da potrese sve tisućljetne historijske religije u njihovoj srži. Svima je trebalo da potsiječe i posljednju žilicu bilo kakvoga korijena svrhunaravskoga. Sve je trebalo da evolucionističkom guillotinom nivelira. Ovim potpunim izjednačenjem

trebalo bi da nestane apsolutne vrijednosti religije, a relativna ostala bi privatnom stvari, zavisna o subjektivnom rasuđivanju pojedinca. Znanost bi time definitivno obračunala s religijom. I s kršćanskom, jer je i ova poput svih drugih nastala iz neke vrsti neznanja i praznovjerja. Ne treba da ga se otjera u katakombe, ali treba da se ukloni iz razumnoga ljudskoga društva.

Bezbroj pisaca nastojalo je popularizovati ove ideje. Objavu predočivali bi iluzijom ili svjesnom prevarom vračasvećenika kao u Brahmana. Život Isusov da je alegorija Mithre, boga sunca, od evanđelista stilizirana u povjesnu formu (Virolleaud, Drews, Robertson). Katolička Crkva da je kopija lamaizma (Ch. Letourneau). Nauk kršćanski da je sinkretizam iz parzizma (Bunsen), helenizma (A. Harnack), vedističkoga Agni (Bournouf), hinduističkoga Krišnu (Jacolliot) i t. d.

Nitko ne će poricati, da su ove evolucionističke misli od izvanrednoga utjecaja na pismeni i nepismeni svijet. Iz naučnih knjiga prenose se u popularne brošire, šire se u pučkim predavanjima i javnim skupštinama, veličaju se feljtonističkim novinskim člancima. Marx-Engelsova crvena internacionala uzela ih za osnovicu svoga komunističkoga sistema. Ruski boljševizam provodi ih u praksi.

6. Apologetična znanost mora da o tomu vodi računa, da te teorije kritički ispita i strogo znanstveno da te probleme riješi. I najumniji filozofski i teološki dokaz ne će biti ovjenčan uspjehom, ako ne može ili ne će da odgovori na ova aktualna pitanja, za koja evolucionistička znanost tvrdi, da se osnivaju na činjenicama.

Tako je savremena potreba riješila teoretsko pitanje: idu li tako zvana praembula fidei u apologetiku. Danas nije moguće pravo ni zamisliti apologetike, a da ne bi iznijela kao prvu raspravu: o religiji uopće. Ta rasprava može da mimoiđe filozofski dokaz za potrebu religije, ako hoće da ga prepusti teodiceji, psihologiji, etici, sociologiji. Ali svakako mora da na osnovi prehistorije, etnologije i znanosti religija u tančine raspravi sva pitanja, što ih iznose evolucionisti protiv objektivne vrijednosti religije uopće. To znači: apologetika mora da modernom objektivnom naučnom metodom obradi tako zvani etnološki dokaz za egzistencu Božju. Tanquerey »De vera religione« ima neki nacrt u svom traktatu de religione in genere, kao i

Egger, Gutberlet, Michelitsch i t. d. Ali sve to nedostaje, jer nije na visini današnjih rezultata etnoloških, koji su u etnologiji postignuti istom pomoću savremene kulturno-historičke metode. Ova je metoda povratila etnologiju na život, što ga je u zagrljaju sa geografijom i antropologijom gotovo izgubila posljednjih decenija prošloga stoljeća. Od onoga časa, kad su naučnjaci (Foy, Graebner, Ankermann, O. W. Schmid i dr.) pomoću ove metode osovili etnologiju na vlastite noge, stala je ona rasti, cvjetati i donositi bogate plodove. Bakljom, što ju je sad ona zapalila u primitivnih naroda, osvijetljeni su i tamni labirinti prehistorje. I znanost religija, koja je dio etnologije, stala je živjeti novim životom, da savremenom čovjeku pokaže, kako je od iskona pred očima čovjeka vazda lebdielo živo Božanstvo, koje je evolucionizam u ime znanosti htio da pokopa.

Kad je apologetika svršila taj prvi i najveći svoj zadatak, naravno je, da ju već sama korist, što ju je iz etnologije i povijesti religija crpila u prvoj svojoj raspravi vodi na to, da se i u daljnim svojim raspravama obilato posluži ovom prokušanom metodom.

Tako će i raspravu o objavi poduprijeti i osvijetliti mnogim znamenitim rezultatima prehistorije, antropologije i etnologije. Općenu pak pojavu neznaboštva — izuzevši Izabrani Narod — i ne može da vjerno drugojačije istumači, već opet na osnovi povijesti religija, i to naročito pomoću različnih religijskih, magičkih i mitoloških zabluda u primitivnih.

Jednako će apologetu u raspravi o postanju kršćanstva i katoličke Crkve izvanredno mnogo koristiti poznavanje historijskih religija, da zorno u poređivanju predoči, kako je sinkretizam ili plagijatstvo kršćanstva prosto nemoguće idejno i historijski. Poznavanje socijalnoga življenja primitivnih, naročito u primarnim i sekundarnim kulturama, osvijetlit će neznabožačka takozvana mysterija, a solarna i lunarna mitologija istumačit će sadržaj nekih poganskih obreda, što se ističu da su original nekih kršćanskih svetkovina i ceremonija.[1]

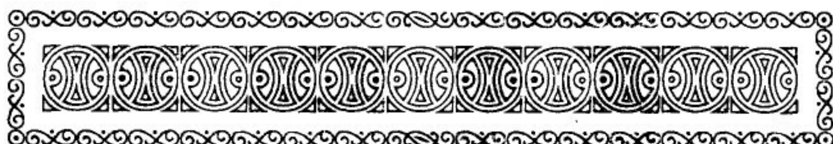
[1] Literatura: P. W. Schmidt: Der Ursprung der Gottesidee. Münster i. W. Aschendorf 1912. P. W. Schmidt—P. A. Lemonnyer: La Révèlation primitive et les données actuelles de la science. Paris, Lecoffre 1914. Isto u: Esser-Mausbach: Religion, Christentum u. Kirche I. P. W. Schmidt: Die Uroffenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes. p. 479—631. Kösel, Kempten 1911. Semaine d'ethnologie religieuse I. et II. Session. Paris,

Pored sve znamenitosti ovoga dokaza za savremene prilike, očito je, da on ipak sam za sebe bez ostalih unutrašnjih filozofskih argumenata ne bi objektivno dostajao, jer je većinom jedva nepotpuna indukcija. Ali kao psihološki dokaz, koji je uzet iz života čovječanstva za življenje čovjeka, snaga mu je vanredna, te mu jamačno pripada velika moralna izvjesnost.

Dr. *Fran Barac.*

Beauchesne 1913. et 1914. Th. Mainage: Les Religions de la Préhistoire, l'age paléolithique. Paris, Desclée 1921. Le Roy-Klerlein: Die Religion der Naturvölker. Rixheim i. E. 1911. H. Pinard de la Boullaye: L'Étude comparée des Religions. Paris, Beauchesne 1922. A. Valensin: Jésus Christ et l'Étude comparée des Religions. Paris, Lecoffre 1912.

Otkriće IV. starokršćanskog grobišta u Solinu.

La découverte d'nn IV-ème cimetière chrétien antique à Salona.

Résumé:

L'Auter le l'article qui suit, Mgr. Bulić, directeur du Musée archéologique de Split (Spalato) et des fouilles de Solin (Salona), nous renseigne brièvement sur la découverte d'un IVe cimetière chrétien antique à Salona, grâce aux fouilles faites par une Société danoise, le Fonds - Rask - Oersted.

Il rappelle d'abord comment, dès l'année 1909, dans une localité appelée Kapljuč, immédiatement au Nord des murs qui constituaient le périmètre de l'antique Salona, à 200 mètres N. E. de l'amphithéâtre déjà déblayé, on déterra l'abside d'une basilique, dont la confession avait dû renfermer les ossements d'un ou de plusieurs martyrs. Cette découverte permettait déjà de résoudre la question, auparavant controversée: à quelle basilique cimitériale appartenait la série des seize sarcophages mis au jour, non loin le là, de 1871 à 1873. Ces sarcophages, qui portent plusiseurs inscriptions — entre autres, celle d'un LEONTIVS EX OPTIONE [IN] OFFICIO MAGISTRI EQ(VITVM) ET PEDITVM, c'est-à-dire d'un adjutant d'un général de cavalerie et d'infanterie — gisant dans une tranchée longue de 43 m. et large de 4 m, à une profondeur de 2 m. 80; ils font depuis longtemps l'admiration des visiteurs de Salona: tous bien alignés de l'Est à l'Ouest, ils n'ont guère souffert que dans leur couvercle, lors de la distruction de Salona par les Avares, vers l'an 615 après J. C. Il est clair, désormais, que cette necropole de seize sarcophages a appartenu, non à la basilique trop éloignée de Manastirine, mais bien à celle dont l'abside fut déterrée à Kápljuč en 1909, la même qui a été déblayée presque tout entière cette année-ci.

Les fouilles entreprises dans cette localité auraient dû être continuées à partir de 1909, et déjà l'on avait fait l'acquisition du terrain nécessaire pour le déblaiement de la basilique entière; mais il s'éleva des difficultés au sujet de ce qu'il fallait faire des matériaux extraits à cette occasion, puis, plus tard, vint éclater la guerre européenne, et ainsi l'on se vit forcé d'ajourner la réalisation du projet.

La guerre terminée et la paix une fois conclue, quelques amis Danois des antiquités de Spalato et de Salona firent savoir de Copénhague, à la

Direction du Musée, que leur Fond-Rask-Oersted était disposé à continuer les fouilles à ses propres frais, jusqu'a mise au jour de la basilique entière, s'engageant d'avance à laisser sur le lieu tous les objets qu'on viendrait à trouver.

Après les formalités d'usage en pareille circostance, M. le Dr. J. Bröndsted vint s'établir à Salona, et y dirigea les fouilles, de mars à jouin de l'année courante. Pendant ce temps, son collègue Dr. Fr. Weilbach entreprenait d'autres fouilles à Salone dans un petit temple païen du Ier siècle, situé immediatement au Sud du théâtre; après quoi, il sonda un peu l'interieur même du théâtre, tandis que l'architecte E. Dyggve faisait le relevé des excavations opérées à l'un et l'autre endroit et dans les mois octobre et novembre il continua les fouilles du théâtre.

Le Fonds danois Rask-Oersted publiera d'abord, à ses frais, dans une des langues européennes, le résultat des fouilles, puis, après lui, le Bullettin d'archéologie et d'histoire dalmate. Le présent article de Mgr Bulić ne constitue qu'un essai d'information sommaire, rédigé d'un commun accord avec les Membres de la Mission danoise.

Le terrain, déblayé jusqu'à 2 m 80 de profondeur, sur une superficie de 1200 mètres, a fourni avant tout un cimetière païen, lequel, à en juger d'après les inscriptions trouvées, remonte au Ier siècle. Au-dessus de ce cimetière vint se superposer, au courant du Ve siècle, un cimetière chrétien avec une basilique longue de 39 m sur 23 m de largeur.

Dans l'un et l'autre cimetière, tant païen que chrétien, on a mis aujour des exemples de toutes les sortes de sépulture constatées jusqu'ici à Salone: sarcophages en pierre calcaire avec couvercle à acrotères ou plat, caisses de plomb, vases de terre contenant les cadavres, sépulcres voûtés précédés d'une sorte de petit puits pour y introduire les corps. A l'angle N.-O. de ce cimetière, on trouva également un pressoir à vin (torcularium) ainsi qu'un vase pour l'huile, tandis que, dans l'amas de pierres encore à déblayer à cet endroit, devrait se trouver un pressoir à huile (trapetum, prelum): c'étaient là des objets à l'usage de l'administration de cette église: on en a découvert de pareils, au Nord du cimetière des martyrs, à Manastirine.

Le pavé de la basilique était en grande partie composé de mosaique tant décorative qu'épigraphique, mais en mauvais état de conservation, le terrain du cimetière qu'il recouvre ayant cédé à beaucoup d'endroits. Du moins nous a-t-il conservé plusieurs inscriptions fragmentaires, et, parmi celles-ci, deux surtout qui sont de grande importance pour l'histoire de ce cimetière chrétien, en ce qu' elles nous font connaître le titre (titulus) de la basilique retrouvée. L'une d'elles rappelle qu'un certain Mercurius fut »deposé« auprès du martyr Antiochianus: ... deposi[tio Mercu[ri ad] martyrem Ant[iochianum]; la seconde, qu'un fidèle, dont le nom fait défaut, a fait un voeu au martyr Asterius: votum fecit ad martirem Asterium.

Or, ces deux noms de martyrs figurent sur le pluteus trouvé dans la confession de la basilique cimetériale de Manastirine, ainsi

que sur le mosaique des Martyrs de Salone, dans la chapelle de S. Venance, au Baptistère de Saint Jean de Latran à Rome. Les deux martyrs avaient donc été inhumés originairement à Manastirine. Dès lors surgit la question: ‚comment se fait-il que les inscriptions nouvellement découvertes les représentent comme ayant été ensevelis dans la basilique de Kapljùč?

L'Auteur de l'article se trouve ainsi amené à traiter la question de la translation de corps de martyrs d'un lieu à un autre, d'une ville à une autre ville, et aussi d'une église quelconque à une autre église de la même ville, pour arriver à la conclusion suivante. Quand, au cours du Ve siècle, fut construite la basilique de Kapljuč, comme il n'y avait plus alors de persécutions et qu'on voulait pourtant se conformer à la tradition en insérant des reliques de martyrs dans la confession de l'édifice nouvellement érigé, on n'imagina rien de mieux que d'y transférer, de la grande basilique cimitériale de Manastirine, où reposaient S. Domnio et ses compagnons de martyre, les corps de deux de ces derniers Antichianus et Asterius.

Puis lorsque, après la destruction de Salone par les Avares vers l'an 615, l'abbé Martin, transféra à Rome, en 641, sur l'ordre de pape dalmate Jean IV, les corps des martyrs salonitains, il se mit en devoir d'extraire ceux-ci des confessions des quatres cimetières chrétiens jusqu'ici déblayés, à savoir de celui de Manastirine, à 120 m au Nord de la ville; de celui plus éloigné, de Marusinac, à 600 m au Nord; de celui de Crikvine sur l'autre rive du fleuve Jader, entre Salone et le village de Vranjic; et enfin de celui de Kapljuč, nouvellement exploré, à 35 m au Nord de la ville.

L'article finit par cette observation, qu'outre les quatre cimetièrs chrétiens déjà mis au jour, il a dû y en avoir un cinquième, destiné à la population du territoire comprenant la partie Nord-Est du vaste ager Salonitanus, vers Klis (Clissa), localité qui n'avait pas anciennement de nom particulier, mais appartenait à la Colonie salonitaine. L'Auteur conclut ainsi sa relation aussi brève qu'intéressante: le territoire de Salone constitue encore, à l'heure actuelle, un champ aussi vaste que fécond pour des recherches archéologiques de tout genre.

Na sjeveru staroga Solina, na 35 m od južnih perimetralnih gradskih zidova, na 200 m na sjeveroistok već otkopanog amfiteatra, a na 140 m na zapadu suhopotoka Kapljuč, stere se prilično ravno polje, zasadjeno djelomice lozom, a djelomice zasijano oranicam, na kojemu polju malo je viditi gomila, tako karakterističnih za staru Salonu, jer su ih seljaci tekom vijekova istrijebili, da dobiju što više plodnoga zemljišta.

Na jednom, i to istočnom kraju ovoga polja, malo metara (43) od potoka Kapljuča bilo je god. 1871.—73. otkriveno

grobište od 16 sarkofaga, od bračkog kamena vapnenca, ponajviše smrdeča, koji leže u jami dubokoj 2.80 m širokoj 4 m, a dugoj 43 m, poredani jedan do drugoga u njihovoj dužini, od istoka prema zapadu. Ovo je mjesto bilo prozvano Necropolis suburbana. (V. sliku Tab. I.)

Posjetioc iskopina solinskih, prolazeći novom cestom, — putem rata, jer za užasnog svjetskog rata sagradjenim[1] — mimo ovih sarkofaga, neće lako zaboraviti nenadno ugodno uzbudjenje, što mu u duši prouzrokuje pogled na niz ovako poredanih sarkofaga, svih probušenih, ponajviše na zaklopcu, ili na jednom ili na drugom boku. Ovi sarkofazi bili su višekrat predmetom naučna rada.[2]

Na pet od ovih sarkofaga ima kršćanskih natpisa ili znakova: križ, Krstov monogram itd. Od natpisa da napomenemo samo onaj Leoncija, koji je bio exoptione [in] officio magistri eq(uitum) et peditum, naime bivši pobočnik generala konjice i pješadije,[3] na komu se natpisu udara globa od dvije librice zlata da plati Crkvi onaj, koji bi se htio u ovaj grob pokopati, izim njega, Leoncija, »quem terra extera duxit«, »koga porodi tudja zemlja« i žene mu Altene Rimkinje.

Bilo je višekrat pitanje,[4] kojoj od cemeterijalnih bazilika, t. j. komu od kršćanskih solinskih grobišta pripada ovo šestnaest sarkofaga. Jednom smo ga mi krstili kao treće starokršćansko grobište staroga Solina, a istodobno istaknuli,[5] da bi ovo moglo biti valjda odvisno od velikog groblja mučenika u Manastirinam, koje je daleko od ovoga okolo 400 m na sjeveroistoku. Drugi[6] su krstili ovo grobište četvrtim u Solinu, a to kako se uzme, kojim su naime kronološkim redom

[1] Bullettino di archeologia e storia dalmata 1914. str. 49.

[2] Dumont, Revue archéologique 1872. p. 171.; Bullettino di archeologia e storia dalmata g. 1880. str. 67., 72.; g. 1880. str. 67.; g. 1883. str. 83.; g. 1899. str. 133.; g. 1900. str. 38.; 1901. str. 7.; g. 1903. str. 185.; g. 1904. str. 154.; g. 1911. str. 3 sl.; C. I. L. III. 6401., 6382., 6400., 6403., 6399.; Zeiller: Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie str. 146.

[3] Mommsen: Historische Schriften III. p. 267.; Schiller: Geschichte der römische Kaiserzeit III. str. 90.

[4] Bullettino dalm. 1903. str. 184.—186.

[5] Bullettino dalm. 1903. str. 185.

[6] Zeiller nav. dj. str. 146.; Bull. dalm. 1913. str. 21.

bila uopće otkrivena u Solinu starokršćanska cemeterija, a to su: a) u Manastirinam, Dujma biskupa solinskoga i mučenika sa drugovima, pod Dioklecijanom dne 10. aprila g. 304; b) — u Marusincu, Anastazija tangara, mučenika takodjer pod Dioklecijanom, u augustu g. 304; c) grobište u Crikvinam, medju Solinom i Vranjicom, dosad nepoznata naslova (titulus); d) ovo grobište od 16 sarkofaga, čiji naslov (titulus) evo su segodišnje iskopine iznijele na vidjelo, kao što je već god. 1909. konstatovano, da ovi sarkofazi pripadaju ovomu grobištu, koje po položaju zove se IV. grobište starokršćansko u Kapljuču.

Kada je god. 1909. jedan seljak vlasnik ovog zemljišta digao sa sredine ovoga polja jednu gomilu kamenja od 130 m^2 površine, a po nekojim ulomcima natpisa iz nje izvadjenih, osobito Anastazija »svećenika svete uspomene«, naslutilo se je da bi ovdje imalo ležati kršćansko grobište sa dotičnom bazilikom.[7] Uslijed dalnjih dubljih radnja, izvedenih na državnim troškovima, bi otkrivena apsida bazilike, orientirana prema istoku, a u njoj po sredi ležala je confessio, u obliku četverokuta od 2.60 m dužine, a 1.44 širine, zidom u visini od 96 cm, na kutovima i po sredi stranica koga zida uzidano je šest stupića. Mramorna ploča, koja je pokrivala ovu konfesiju, bi našasta blizu, razbijena u više komada. U konfesiji nije bilo ništa nego proste zemlje.

I ovim bi riješeno pitanje ove nekropole od 16 sarkofaga. Ona spada cemeterijalnoj bazilici, koje se je god. 1909. otkrila apsida. Rezultati ovih iskopina bijahu objelodanjeni u organu arheološkoga Muzeja.[8]

Pošto je ležao ovdje veliki vinograd, bi u njegovoj sredini, prema proporcijam apside, odmjereno i nabavljeno toliko zemljišta (1700 m^2), koliko je imala iznašati cemeterijalna bazilika. I bile bi se počele ovdje odmah dalje iskopine, da se ne bude pojavila poteškoća odvažanja iskopanog materijala do puta po zidovima gradskim, a odavle dalje. Nego pošto se je imao ovuda graditi novi kolni put preko staroga Solina, da se uništi stari put, koji je sjekao amfiteatar, a to da se ovaj i

---

[7] Bullettino dalm. 1903. str. 186.

[8] Bullettino dalm. 1911. str. 3.—39.

prema sjeveru konačno prokopa, — počekalo se je da se ovaj put sagradi od Paraćevih kuća do potoka Kapljuča.

Medjuto je buknuo svjetski rat, preko kojega god. 1914. do 1916. bi sagradjen novi put — put rata.

Odmah iza sloma javiše se iz Danimarke dva prijatelja solinskih iskopina i splitskih spomenika sveuč. prof. J. L. Heiberg u Kopenhagenu[9] i gimnaz. prof. Weilbach u Horsenu, ponudom da bi Dansko naučno Društvo Rask-Oersted-Fondet na svoje troškove vodilo iskopine u Solinu. I medju ponudjenim položajima za iskopine prikladnim, Društvo je izabralo ovu cemeterijalnu baziliku.

Utanačivši pismeno sve uvjete, po kojim se iskopine imaju voditi o troškovima Društva, uvjetima odobrenim od Ministarstva prosvjete, pod nadzorom arheološkoga Muzeja u Splitu, a ostavljajuć, dakako, sve što se pronadje našoj Državi, mjeseca marta, aprila i maj ove godine Dr. Brönsted vodio je iskopine, koje je risao arhitekt E. Dyggve. Ne budući ih ovaj zadnji u junu svršio, povratio se je amo koncem oktobra, da svrši posao.[10]

I dok rezultati ovih iskopina budu od ovoga Društva u Kopenhagenu objelodanjeni u jednom svjetskom jeziku, a zatim u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, budi mi dozvoljeno iznijeti, u informativno ime, u kratkim potezima, u Bogoslovskoj Smotri, uskrsnuloj na korist bogoslovnih nauka, rezultate iskopina u ovomu četvrtom kršćanskom solinskom grobištu u Kapljuču.

Na površini od kojih 1200 m², prokopanih do 2—3 m du-

---

[9] Prof. Heiberg opisao je god. 1898. u maloj pučkoj knjižici sve spomenike naših gradova: Fra Dalmatien, Rejseskitser, Kjobenhavn 1896.; a prof. Fr. Weilbach djelce: Diocletians Palads i Spalato g. 1917.

[10] Istodobno kada je Dr. Brönsted kopao u Kapljuču, prof. Weilbach nastavio je iskopine u jednom malenom hramu tik uz teatar (Sr. Bullettino dalmato 1911. str. 65. sl.; Jahreshefte des öster. archaeol. Institutes 1913. p. 111.), a zatim u teatru. Ove zadnje iskopine nastavio je u oktobru—novembru arhitekt Dyggve. Danski Fond Rask-Oersted-Fondet potrošio je u prošlomu tromjesecu 25.000 danskih kruna, t. j. 1,700.000 jugoslavenskih, uračunavši naravski troškove putovanja i stanovanja ovih arheologa u Solinu.

bine, pojavilo se je najprije pogansko grobište, koje, po natpisima — do preko stotine — što cijelim što fragmentarnim ondje nadjenim, siže čak do I. v. po Krs. Od poganskih natpisa istaknuti je onaj nekoga Noetus, Aug(usti) verna, adiut(or) tab(ulari).

Nad poganskim grobištem nadošlo je kasnije kršćansko, koje po natpisima, — spominjemo onaj Flavius Innocens neofitus XPI, — ide od V. v. do pada Solina, okolo god. 615. Nad kršćanskim grobištem bi podignuta bazilika, koja je s narteksom duga 39 m. Rek bi da je bazilika bila primitivno samo na jedan brod i široka 12 m, a kasnije proširena na tri broda u širini od 23 m. Orientirana je uprav od zapada istoku, kako su sve bazilike gradske (urbanae) i vangradske (extraurbanae ili coemeteriales) u Solinu. Našao se i arhitrav nad vratima ulaza iz narteksa u srednji brod bazilike, na komu su tri križa. U grobištu toliko poganskom, koliko kršćanskom došlo je na vidjelo grobova svih oblika, dosad u Solinu konstatovanih (Vidi sl. Tabla II.): prostih grobnica od više manje krovnih opeka na sedlo; posuda (amfora) presječenih, u kojima je mrtvo tijelo; grobnica zidanih od sitna kamena na svod, pred kojim četverokutni izdubak za unašanje mrtvaca, tako zvani grobovi s bunarićem sprijeda (sepolcri a pozzetto); sarkofaga (15) od kamena, pokrivalom na sedlo s akroterijim i bez njih; jedan sarkofag s ravnim pokrivalom, što je u Solinu znak kasnije dobe;[11] jedan sarkofag s pokrivalom na oblik polustupa, što se za prvi put konstatovalo u Solinu;[12] sanduk od olova, kojih se našlo dosta u Solinu, takodjer za pokopanje.[13] U sjeverozapadnom kutu grobišta bi otkrivena preša za tiskanje mošta (torcularium, vinarium), te kamenica za ulje, dočim blizu, pod visokom gomilom kamenja, mora da leži preša, ili toč za pravljenje ulja (trapetum, prelum), dakle pomješća za gospodarstvene svrhe ove Crkve, koja je vodila napose svoju ekonomiju. Ovaka preša za turnjanje masta i preša

[11] U grobištu kršćanskomu u Crikvinam.

[12] Ovaki je jedan sarkofag našat u Bihaćim, u iskopinam pokraj sv. Marte, zadužbine kneza Mutimira. Sr. Tablu crkve sv. Marte (Stömbrate) u Bihaćim, u broširi »U koljevci hrvatske povjesnice«. Zagreb 1907.

[13] Bulletino dalm. 1911. str. 42. Tav. VI.; g. 1913. str. 20.

za pravljenje ulja vidi se na sjeveru grobišta Mučenika u Manastirinam u Solinu.[14]

Pločnik bazilike bio je većim dijelom od mozaika u bojama, i to dekorativnog i epigrafičnog. Pošto za kršćansko doba nije bilo dosta uravnano i utvrdjeno tlo poganskoga grobišta, na koje je imala nadoći u V. v. kršćanska bazilika, mozaik se je na više mjesta djelomice udubao, popuštao, slomio, iskrivio i propao, a pošto nije ležao duboko, tekom vijekova je bio djelomice od seljaka, pri radnji zemlje uništen. Ali se je na sreću, na četiri mjesta sačuvao i ako ne potpun i u njemu natpisa. Od ovih su dva, i ako fragmentarna, od važnosti: pružaju nam naime ključ riješenja koji naslov (titulus) nosi ova cemeterijalna bazilika. Na jednomu od ovih čita se: die Ioves X... (mjesto Iovis, dakle četvrtak) [depositio Mercu[rii ad] marturem Ant[iochianum];[15] a na drugom ulomku ...votum fecit ad martirem Asterium.

Ova dva imena mučenika Antiohijana i Asterija poznata su nam. Obadva se nalaze na ulomku mramornoga pluteja, našasta nazad godina u konfesiji bazilike solinskih mučenika u Manastirinama i na mozaiku ovih mučenika u kapeli sv. Venancija u Krstionici sv. Ivana Lateranskoga u Rimu.[16]

Na Lateranskomu Mozaiku Asterij je predstavljen u svećeničkoj kazuli i sklopljenih ruku. Na solinskom pluteju natpis je fragmentaran, ali sigurnošću popunjiv ASTE[rius]. Isključeno je mnijenje nekojih,[17] da bi Asterij bio biskup: on nenosi palija, kao što svi biskupi i pape na ovomu Mozaiku. Nezna

[14] Sr. Bull. dalm. 1892. str. 160. Tabla II. Interesantno je, da i dandanas na pr. svetište sv. Kaja, Pape i Ispovjednika porijeklom ako ne rodom iz Solina, na 900 m. na zapadu Salone (Sr. Bullettino dalm. 1916. str. 9. sl.) ima svoje posebno Crkovinarstvo: fabreca (ecclesiae), kako se zove na jednom solinskom kršćanskom natpisu (C. I. L. III. 9852), koje vodi ekonomiju ove crkvice napose od one župske.

[15] Oblik martur za martyr dolazi ne rijetko u kršćanskoj epigrafiji. Sr. Marucchi, Eléments d'archéologie chrétienne p. 131., 183., 187., 216. U Solinskim natpisima pojavlja se i oblik martor. Sr. Bull. dalm. 1900. str. 274.

[16] Mozaik Lateranski nosi Bogoslovska Smotra god. 1919., Tabla u članku Bulić: Solinski Mučenici.

[17] Sr. Solinski Mučenici str. 12.

se ni godina ni dan njegove smrti, što je moglo biti na odlomku natpisa, koji fali. Mi smo mnijenja, da je Asterij mučenik god. 304., u kojoj su godini pali žrtvom progonstva osobito mnogi članovi svećenstva. Prof. Zeiller meće njegovo mučenstvo medju 11. i 18. aprila ove godine 304.[18]

Mučenik Antiohijan jedan je od one skupine mučenika, od one naime četvorice, po dva na kraju, Mozaika Lateranskoga, koji nose osobito odijelo: dugu hlamidu vojnika tjelesne dvorske straže careve, četvornim segmentom, a ispod nje tuniku izvezenu na rukavima, stisnutim oko bila ruke, kako su predstavljeni na primjer mučenici vojničkog stališa na spomenicima bizantinske dobe.[19] Ime ovoga mučenika dolazi u prvoj brazdi gori navedenoga pluteja Ant]ichianu[s, a bio je mučen dne 10. aprila g. 304. s biskupom Dujmom i sa trojicom ostalih vojnika tjelesne garde careve, naime Gajanom, Paulinijanom, Telijem, kada je sam car Dioklecijan boravio ove godine u svojoj palači u Aspalathos (Split), na povratku u Nikodemiju iz Rima, kamo bijaše pošao da proslavi dvadesetgodišnjicu (vicennalia) svoga vladanja.[20]

Da su Asterij i Antiohijan bili iza mučenstva pokopani u grobištu u Manastirinam, to je bez svake sumnje, jer u konfesiji izvangradske bazilike ovoga cemeterija, bio je našast njihov natpis. Da je iz ovoga grobišta opat Martin god. 641, po nalogu Pape Ivana IV. rodom Dalmatinca, digao moći mučenika solinskih, da ih odnese u Rim, i to je takodjer bez svake sumnje, jer su ovi mučenici predstavljeni na Mozaiku Lateranskomu, kao što je i Anastazij, koji je bio pokopan u Marusincu.[21]

Nastaje sada pitanje, kako je to, da su u bazilici novootkopanoga grobišta u Kapljuču u Solinu bila ipak pokopana ova dva mučenika Antijohian i Asterij, jer natpis jednoga viernika kaže da je Merkurij bio pokopan pokraj mu-

[18] Zeiller nav. dj. str. 89.

[19] De Rossi: Abside nell'Oratorio di S. Venanzio i t. d. u Bull. dalm. 1901. Suppl. al n. 12. p. 16.; Sr. Mučenici Solinski str. 21.

[20] Glede dana mučenstva ovih vojnika drugova Sv. Dujma, dali naime dan prije ili istoga dana, vidi u članku »Mučenici Solinski« na str. 25.

[21] Bullettino dalm. od god. 1896. dalje passim.

čenika Antiohijana, a drugi vjernik, nepoznata imena, kaže da je on učinio svoj zavjet pokraj mučenika Asterija.

Formula ad martyrem znači da je dotičnik bio pokopan nedaleko, blizu, pokraj mučenika.[22] Natpis u mozaiku, u komu se spominje Asterij daleko je od konfesije po prilici 2 m, a onaj u komu se spominje Antiohijan 12 m. Da ne navadjamo primjera tumačenja ove formule ad martyrem iz ostalih kršćanskih krajeva, dosta je da navedemo primjer iz jednog solinskoga natpisa u grobištu mučenika, u Manastirinam: m)arcellam mihi condedi ad medianus martyres.[23] Sigurno je dakle, da su ova dva mučenika — ako ne više ih, jer ovuda je mozaik porušen, a na njem moglo je biti još natpisa — ležala u konfesiji ove bazilike.

Ova dva mučenika Antiohijan i Asterij bila su dakle prenešena iz grobišta u Manastirinam, gdje su primitivno bila pokopana, u novo grobište u Kapljuču.

Bazilika na ovom četvrtomu starokršćanskom grobištu, sudeći po svemu: po arhitekturi, po vrsti zidova, po kršćanskim napisima u njoj i okolo nje našastim, nije starija od V-VI. v. Kada je ona bila ovdje sagradjena, nije bilo više progonstva, da bi u konfesiji iste mogao biti pokopan koji novi mučenik. Trebalo ih je uzeti iz drugoga grobišta, gdje ih je bilo dosta. A to je veliko grobište s bazilikom mučenika solinskih u Manastirinam. Odavle bijahu prenešena dva mučenika — ako ne više ih — Asterij i Antiohijan u konfesiju nove bazilike u Kapljuču.

Prenos mučenika — translatio — iz mjesta u mjesto nije se obično zbivao bez osobite potrebe, jer je vrijedilo

---

[22] Sr. Delehaye, Les origines du culte des martyrs, Bruxelles 1912. p. 159., 161.

[23] Sr. C. I. L. III. 9546. Bilo da se ovaj manjkavi natpis ima popuniti M]arcellam i t. d., t. j. pokopao sam moju Marcelu pokraj mučenika, koji su ležali po sredini, ili moju sam malu raku — arcellam — položio pokraj središnjih mučenika, smisao ostaje isti, naime da je dotičnik ili dotična raka bila položena nedaleko od mučenika, pokraj mučenika. Slične su ovim one formule: ad martures def(unctus) pos(i)tus est C. I. L. III. 14188.; quiescent in pace martiribus sociata C. I. L. 5972.; ili ona solinska formula god. 375. o Honoriji ženi Konstancija, bivšeg namjesnika Afrike: martiribus adscita (C. I. L. III. 9506.) pozvana mučenicim, pokopana pokraj mučenika.

načelo ne uznemirivati kosti mučenika.[24] Ali ako je bila potreba, to se je obavljalo, i velikom svečanošću. Za provale varvarskih naroda i iz dalekih pokrajina prenašale su se moći mučenika i svetaca u sigurnije mjesto, da ne padu u ruke inovjeraca, varvara, da ih ne profanišu.[25] Tako su okolo 379. bile prenešene moći sv. Kvirina mučenika sisačkoga u Rim.[26] U VI. v. bijahu prenešena iz Fruške Gore u Rim tjelesa mučenika srijemskih Sancti Quattuor Coronati, da budu pokopana na Monte Celio.[27] God. 641. bijahu prenešeni u Rim mučenici solinski iz svih grobišta, da budu pokopani u kapeli sv. Venancija u Baptisteru Lateranskomu.

Kosti su se mučenika prenašale iz mjesta u mjesto i zbog osobitoga štovanja, osobito onih ispovjednika vjere i mučenika, koji bi umrli u progonstvu, te bili kasnije svečano prenešeni u gradove. Pod Papom Leonom I. (g. 457—474.) bijahu moći sv. Anastazije prenešene iz Srijema u Carigrad,[28] a god. 804. odavle u Zadar po ondješnjem biskupu Donatu III.[29]

Na Zapadu spojeno je osobito ime Ambrozija, biskupa Milanskoga sa prenosom tjelesa mučenika. On je dao prenijeti g. 375. kosti svoga prešasnika sv. Dionizija, koji bijaše kao ispovjednik vjere umro god. 371. u progonstvu u Retoium, na granici Kapadocije, u Milan.[30]

Nego prenos moći — translatio — bivao je i iz jednoga u drugo mjesto, iz jedne u drugu crkvu u istomu gradu. Biskup milanski Ambrozij, dao je prenijeti kosti mučenika Gervazija i Protazija iz naborijanske bazilike (g. 386.) u tako

[24] Codex Theodosianus 438. Sr. Kirsch, Enchiridion p. 463.; Schulze: Handbuch der christl. Archeologie p. 280.; Bull. dalm. 1907. p. 69. Suppl. 1.—4. Bibliografia.

[25] Kraus, Realencyclopaedie der christlichen Alterthümer s. v. Translation von Gebeinen II. v. str. 1913. sl.; Marucchi nav. dj. str. 100., 102., 104., 130., 1894. p. 147.; Ritig Dr. Svet. Martyrologij srijemsko-pannonske mitropolije u Bogosl. Smotri 1911. str. 357.

[26] Nuovo Bullettino di archeologi cristiana 1916. fasc. I.—II. str. 46.; Ratia nav. di 1912. str. 269. sl.

[27] Acta Sanctorum novembris dies octavus p. 748. sl.

[28] Rački: Documenta historiae chroaticae periodum antiq. illust. p. 306.; Ritig nav. dj. str. 251.

[29] Bulić-Hauser: San Donato in Zara u Mittheilungen der Zentralkommission 1882. p. 72.

[30] Kraus nav. dj. str. 914. sl.; Delehaye nav. dj. str. 79.

zvanu ambrozijansku baziliku u Milanu, koju nije htio posvetiti bez moći svetaca. Isti Ambrozij dao je god. 393. prenijeti relikvije mučenika Vitala i Agrikole u Bologni iz židinskoga groblja u veliku bolonjsku crkvu.[31]

Kada je dakle u V.—VI. v. bila sagradjena nad grobištem kršćanskim u Kapljuču bazilika, da se ova može posvetiti, bjehu iz bazilike velikog grobišta u Manastirinam prenešena barem dva mučenika Antiohijan i Asterij u ovu novu baziliku.

A kada je god. 641. opat Martin, po nalogu Pape Ivana IV. došao iz Rima, da otkupi novcem i prenese u Rim tjelesa mučenika solinskih, on ih je izvadio iz konfesija dosad nami poznatih četiriju bazilika, naime iz one u Marusincu digao je tijelo sv. Anastazija, iz one u Manastirinam sve one mučenike koji su na Mozaiku Lateranskomu, izim Antiohijana i Asterija, koji su bili u V.—VI. v. prenešeni u baziliku u Kapljuču, odakle ih je on digao; a iz četvrte bazilike u Crikvinam, medju Vranjicom i Solinom, grobište koje bazilike bilo je za stanovnike na lijevoj obali rijeke Jader, digao je kosti nami pobliže nepoznata mučenika, jer je ova zadnja bazilika u posve lošu gradjevnom stanju do nas doprla.[32]

Još leži po svoj prilici jedno, i ako manje važno starokršćansko grobište u Solinu, i to na sjevero-istoku prema Klisu, za onaj dio stanovnika Solina, koji su bili raspršani po ovomu djelu agri Salonitani. Jer, kako je bilo dokazano, Klis i sva mu južna okolica prema sadašnjem solinskomu i mravinsko-kučinskomu polju nije sačinjavao posebno koje mjesto, nego je pripadao općini Salone. A ovo je polje dosta prostrano.[33]

[31] Isti nav. djelo str. 915.; Bull. dalm. 1907. str. 67. Suppl., 1.—4. Bibliografia i t. d.

[32] Sr. Bull. dalm. 1909. str. 31.; 1911. str. 40.; 1913. str. 20.

[33] Bullettino dalm. 1903. p. 114.; 1916. p. 17. U Kosi Mosora, na istok Klisu, našast je, i još je na mjestu, u živcu kamenu uklesan, jedan natpis jednog općinskog vijećnika grada Solina Sr. C. I. L. III. 1942.; Bull. dalm. 1890. p. 150. Nedavno bijahu našasta dva natpisa ispod Klisa, koja spominju koloniju Solina: Genio Coloniae M(artiae) I(uliae) Salonae, što je dokazom da je Klis pripadao koloniji Salone. U ovome kučinskomu polju rodio se je i Dioklecijan i baš po predaji u narodu na brežuljku Libovcu, ispod sela Kučina. Sr. Bull. dalm. 1916. str. 14. sl.; Vjesnik hrv. arheol. Društva sv. XIV. god. 1915.—19. str. 126.

Zaključujemo. I ako je većim dijelom istražena Salona i njezino polje za starokršćansku historiju i to prokopanjem gore navedenih četiriju vangradskih kršćanskih grobišta sa njihovim dotičnim bazilikama, ostaje još barem da se pabirči, da se paljetkuje po solinskom polju, da se bolje razjasni i učvrsti povjest slavne solinske Crkve. Bogato je još solinsko polje na istraživanjima svakojake vrsti!

Split, mjeseca novembra 1922.

Don F. Bulić.

Nullum crimen, nulla poena, sine lege poenali.

Summarium. I. Status quaestionis. Investigamus: num jure canonico, tam vetere, quam novo, receptum sit principium, nullum crimen (delictum), nulla poena, sine praevio praescripto poenali. Poenale praescriptum, jure canonico, designat non tantum poenalem legem, sed etiam poenale praeceptum sive commune sive peculiare. II. Ius vetus. Percurrendo fontes variarum periodorum, a prima usque ad ultimam, ostenditur: nunquam fuisse jure vetere exclusam punitionem violationis praescripti sanctione canonica carentis. — Eadem est de jure vetere communis doctorum sententia. III. Ius Codicis. Violatio praescripti, cui nulla est addita canonica sanctio, juxta Codicem tunc tantum puniri potest, si scandalum forte datum aut specialis violationis gravitas id ferat. — Praescripto, ad normam Codicis, nulla censetur addita canonica sanctio, si idem nec in principio, nec postea, nec antea vi can. *2229*, § 4, provisum sit canonica sanctione. — Specialis gravitas violationis pendet ab objecto praescripti, ab adjunctis *imputabilitatem augentibus, et a damno illato. Violatio est scandalosa, si* alios ad malum inducit. Scandalum pussilorum et pharisaicum non attenditur. — Superior legitimus ad puniendas violationes praescripti, cui nulla est addita sanctio canonica, non est tantum Ordinarius, sed etiam judex. — Puniri potest non tantum violatio legis, cui nulla est addita sanctio, sed etiam violatio praecepti, sive communis sive peculiaris, cui nulla est addita sanctio. — Poenae subjacet et publica et occulta violatio praescripti, cui nulla est addita sanctio; at semper requiritur, ut violatio sit externa, graviter imputabilis, certa, et nondum praescripta. — Quoad praescriptionem violationis praescripti, cui nulla est addita sanctio, applicandae sunt, congrua congruis referendo, normae can. 1703. — Ob violationem praescripti, cui nulla est addita sanctio, infligi potest aliqua justa poena. Si adhibeatur processus criminalis, possunt infligi omnes in judicio criminali usitatae poenae, illis exceptis, quae tantum ob certa in jure taxative expressa delicta locum habent. Si procedatur extrajudicialiter, possunt infligi solummodo remedia poenalia, poenitentiae, excommunicatio, suspensio et interdictum. — Iudicialiter proceditur ob publicam violationem legis vel com-

munis praecepti, cui nulla est addita sanctio; exceptionem facit suspensio ex informata conscientia. Extrajudicialiter proceditur ob occultam violationem legis vel praecepti communis, cui nulla est addita sanctio, atque ob violationem sive publicam sive occultam praecepti peculiaris, cui nulla nulla est addita sanctio. In judicio (criminali) poena infligitur per sententiam judicialem. Extra judicium, reo confesso vel legitime convicto, poena infligitur per modum praecepti. scripto vel coram duobus testibus, indicatis poenae causis; suspensio ex informata conscientia specialibus regitur normis. IV. Conceptus delicti in Codice. Quoad rem »delictum« nunc definiri potest: externa et moraliter imputabilis violatio praescripti, cui addita sit canonica sanctio. Econtra, externa et moraliter imputabilis scandalosa aut specialiter gravis violatio praescripti, cui nulla est addita canonica sanctio, non est delictum, sed vocari potest »transgressio«. — Jure vetere »delictum« denotabat omnem praescripti violationem, quae puniri poterat, et non solum violationem praescripti, cu addita erat canonica sanctio; proinde nullo modo erat jure vetere receptum principium »nullum delictum (crimen) sine lege vel praecepto poenali«, nec erat simpliciter receptum principium »nulla poena (fer. sent.) sine lege vel praecepto poenali«. — Jure novo receptum est simpliciter principium »nullum delictum (crimen) sine lege vel praecepto poenali«, dum principium »nulla poena (fer. sent.) sine lege vel praecepto poenali« receptum sit tantum ut regula, quae certas patitur exceptiones.

I. Status quaestionis. U kaznenom pravu modernih država[1] usvojeno je načelo: »nullum crimen, nulla poena, sine lege poenali«.

Nakana nam je da ispitamo i ustanovimo: kakovo stanovište u toj stvari zauzima crkveno pravo, i to koli ono do novog Zakonika, toli i sam novi Zakonik.

Povrh (materijalnih) općih i partikularnih zakona kaznenih, t. j. zakona, kojima je dodana crkvena (kaznena) sankcija, poznaje crkveno pravo i naloge kaznene, t. j. naloge, kojima je dodana crkvena (kaznena) sankcija. Ti su nalozi ili dani mnoštvu (praeceptum generale),[2] ili su dani pojedincu (praeceptum particulare seu peculiare).

U savezu s tim valja pitanje za crkveno pravo staviti ovako: Može li se po crkvenom pravu kazniti povreda propisa, kojemu nije dodana kazna? Izraz »propis« ovdje ne označuje samo opći i partikularni zakon (lex), već i nalog (praeceptum),

[1] Vd. na pr. kazn. zakonik francuski čl. 1. i 4; talijanski čl. 12; njemački § 2; austrijski čl. IV.

[2] Razlika između zakona i općeg naloga je ta, što je zakon trajna odredba, a opći nalog privremena.

bio taj dan mnoštvu (praeceptum generale) ili pojedincu (praeceptum peculiare).

Crkveno pravo luči određenu (p. determinata) i neodređenu (p. indeterminata) kaznu; jedna i druga može biti ustanovljena ili tako, da ju poglavar mora nametnuti, ili tako, da je samo nametnuće prepušteno njegovoj uviđavnosti.[3]

Za naše su pitanje ove razlike sporedne. Odlučno je samo to: je li propisu kakova kazna dodana- ili nije.

II. Starije pravo. 1. Prvo doba. U prvo doba Crkve nije bilo kaznenih zakona, t. j. zakona, kojima je bila dodana crkvena (kaznena) sankcija. Unatoč toga izricala bi se protiv prekršitelja zakona i najteža crkvena kazna.

Imamo za to klasičan primjer u I. ad Cor. 5, 1—5, gdje sv. apoštol Pavao izopćenjem udara vjernika, koji je sa ženom svoga oca živio.[4]

2. Drugi i treći vijek. U to doba vladalo je u praksi načelo, da se velike povrede zakona kazne izopćenjem. Svjedoči za tu praksu Origen.[5] Takovim velikim povredama smatrala su se ponajpače t. zv. »delicta canonica«, najme otpad od vjere (apostasia), ubojstvo (homicidium) i blud (fornicatio). O potrebi predhodne kaznene sankcije nema spomena.

3. Kasnija stoljeća do Gracijana. a) Sabor

---

[3] Cod. can. 2217.: § 1. Poena dicitur: Determinata, si in ipsa lege vel praecepto taxative statuta sit; indeterminata, si prudenti arbitrio judicis vel Superioris relicta sit sive praeceptivis sive facultativis verbis«. — Cod. can. 2223, § 2.: Si lex in statuenda poena ferendae sententiae facultativis verbis utatur, committitur prudentiae et conscientiae judicis eam infligere, vel, si poena fuerit determinata, temperare«.

[4] »1. Omnino auditur inter vos fornicalio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. Et vos inflati estis; et non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit. Ego quidem, absens corpore, praesens autem spiritu, jam judicavi ut praesens eum qui sic operatus est, in nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis et meo spiritu, cum virtute Domini nostri Jesu, tradere hujusmodi Satanae, in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi«. Ispor. II. Cor. 2, 5—11, gdje je govor o otpustu izrečene kazne.

[5] Comment. in Matth. cap. 89. (Migne, Patr. Graeca 10, 1120): »Propter hoc enim et in ecclesiis consuetudo tenuit, ut qui manifesti sunt in magnis delictis, ejiciantur ab oratione communi«.

u Agati iz god. 506. zabranjuje biskupima, da koga radi neznatne krivice izopće.[6]

Iz ovog propisa razabiremo, da se je u to doba smatralo potrebnom i dostatnom svaka toj kazni primjerena povreda zakona, dakle i povreda zakona, kojemu nije bila dodana kazna.

b) U listu Grgura Vel. iz god. 598. govor je o nekom biskupu, koji je na dan Gospodnji prije mise požeo tuđe polje te otsluživ misu još istoga dana na tom polju isčupao međašne znakove. Radi toga, veli Papa, zaslužio je tešku kaznu, kojom bi ga i udario, da nema samilosti s njegovom starošću i neukošću; zle pako savjetnike biskupove, koji su ga na to naveli, udara izopćenjem.[7]

Iz lista se vidi, da Papa polazi sa stanovišta, da ovakav teški i sablažnjivi čin zaslužuje kaznu, pa da i ne pomišlja na potrebu predhodne kaznene sankcije.

c) U listu iz g. 863. javlja papa Nikola I. biskupima, da je rimska sinoda nadbiskupe Günthera i Thietgauda radi toga,

[6] Vd. c. 8. C. 11. q. 3.: »Episcopi, si sacerdotali moderatione postposita innocentes, aut minimis causis culpabiles excomunicare praesumpserint... a vicinis Episcopis ejusdem provinciae litteris moneantur; et si parere noluerint communio illis usque ad tempus Synodi a reliquis Episcopis denegetur...«

[7] Vd. c. 24. D. 86.: »Tanta nequitia ad aures meas de tua senectute pervenit, ut eam nisi adhuc humanitus pensaremus, fixa jam maledictione feriremus. Dictum quippe mihi est, quod Dominico die, priusquam Missarum solemnia celebrares, ad exarandam messem latoris praesentium perrexisti, et post exarationem ejus, Missarum solemnia celebrasti; post Missarum solemnia etiam terminos possesionis illius eradicare minime timuisti. Quod factum quae poena debeat insequi, omnes, qui audiunt, sciunt. Dubii autem de tanta hac perversitate fueramus, sed filius noster Cyriacus Abbas a nobis requisitus, dum esset Caralis, ita se cognovise perhibuit. Et quia adhuc canis tuis parcimus, hortamur, ut aliquando resipiscas miser senex, atque a tanta te levitate morum, et operum perversitate compescas. Quanto morti vicinior efficeris, tanto fieri solicitior et timidior debes. Et quidem poenae sententia in te fuerat jaculanda; sed quia simplicitatem tuam cum senectute novimus interim tacemus. Eos vero, quorum consilio haec egisti, in duabus mensibus excommunicatos esse decernimus; ita tamen, ut si quid eis intra duorum mensium spatium humanitus advenerit, benedictione viatici non privarentur. Deinceps autem ab eorum consiliis cautus existe; *te quoque solicite custodi, ne si eis in malo discipulus fuisti, quibus in bono magister esse debuisti, nec simplicitati tuae ulterius, nec senectuti parcamus*«.

što su kralja Lothara II. pomagali u njegovom dvoženstvu, izopćila i svrgnula.[8]

Papa ne spominje kazneni zakon, o koji su se dotičnici ogriješili, jer nije takav zakon smatrao potrebnim, e da se upitni zločin može kazniti.

4. Gracijanov Dekret. Gracijan je u svoj Dekret uvrstio i bez prigovora usvojio spomenuti kanon sabora u Agati iz god. 506. (c. 8. C. 11. q. 3), nadalje spomenuti list Grgura Vel. iz god. 598. (c. 24. D. 86), te spomenuti list Nikole I. iz god. 863. (c. 21. C. 2. q 1), pak je tako načelo, da se može kazniti povreda zakona, kojemu nije dodana kazna, u stvari sadržana i u Dekretu.

5. Od Gracijanova Dekreta do autentične zbirke Grgura IX. a) U dekretalu[9] pape Urbana III. (1185. do 1187.) govor je o nekim duhovnicima, koji su krivotvorili pečat francuskog kralja Filipa. Na upit biskupov, kako da ih kazni, odgovara papa, da ih ima degradovati, žigosati i iz pokrajine izagnati.

Sam upit biskupov pokazuje, da je taj čin bio smatran kažnjivim, ma da nije bilo kaznenog zakona, koje je valjalo primijeniti. Papa u svom odgovoru navodi kazne, koje su krivnji primjerene.

b) U dekretalu[10] Klementa III. 1187.—1191.) govor je o

[8] Vd. c. 21. C. 2. q. 1.: »Scelus quod Lotharius rex... in duabus feminis, Thietberga scilicet et Gualdrada, commisit, omnibus manifestum est. Sed et dudum episcopos Thietgandum et Gunterium in tali facto eum habuisse tutores atque fautores, pene totus nobis orbis undique ad limina, seu sedem confluens Apostolicam referebat... Igitur decernente nobiscum Sancta Synodo, in praesentia depositi, et ab officio sacerdotali excommunicati atque a regimine Episcopatus indubitanter existunt«.

[9] Vd. cap. 3. X. 5, 20.: »Ad audientiam nostram te significante pervenit, quod cum quosdam clericos, qui falsaverunt sigillum Philippi regis Francorum, carcerali custodiae mancipaveris... Fraternitati tuae taliter respondemus, ut eis nec membrum auferri, nec poenam infligi facias corporalem per quam periculum mortis possint incurrere, sed eis a suis ordinibus degradatis in signum maleficii characterem aliquem imprimi facias, quo inter alios cognoscantur; et provinciam illam eas abjurare compellens, abire per mittas«.

[10] Vd. cap. 1. X. 5, 26.: »Innotuit nobis... Quia nobis per litteras retulisti, quod cum I. clericus multis coram adstantibus verba quaedam in depressionem officii et beneficii nostri protulit, ipsum a temeritate sua compescas: Ut poena illius aliis terrorem incutiat, ne de caetero contra Romanam Ecclesiam in talia verba prorumpant.«

nekom duhovniku, koji je pred mnoštvom pogrdio sv. Stolicu. Na izvještaj biskupov o toj stvari, odgovara papa, da ima krivca kazniti.

Dekretal ovaj opet pokazuje, da se u ono doba za kaznu nije smatrala potrebnom predhodna kaznena sankcija.

c) U pogl. 47. Lateranskog IV. sabora iz god. 1215. zabranjuje se, da se tko bez primjerena razloga izopći.[11]

Propis ovaj ponavjla od starine priznato načelo, da se tolika kazna može izreći samo radi primjerene krivice, a podjedno odaje, da ni u ovo doba kazneni zakon nije bio preduvjet za kaznu.

6. Autentične zbirke dekretala. a) U can. 48. X. 5, 39[12] uvršteno je i usvojeno pogl. 47. Lateranskog IV. sabora iz god. 1215., razumije se u istom smislu, što ga je taj kanon izvorno imao.

b) U cap. 4. X. 1, 29 izriče se, da u slučaju, kad zakon za stanoviti prekršaj predviđa određenu kaznu, sudac tu kaznu ima nametnuti, inače, t. j. u slučaju, kad u zakonu nije predviđena kazna, da sudac ima odabrati kaznu po svojoj uviđavnosti prema kakvoći i prilikama prekršaja.[13]

Prema tomu dopuštaju i autentične zbirke dekretala, da se kazni povreda zakona, kojemu nije dodana kazna.

7. Tridentinski sabor. a) U cap. 1. sess. XIII. de ref. daje sabor poglavarima uputu, kako se imaju služiti svojom kaznenom vlašću: u prvom redu imaju svoje podredjene savjetom i opomenama od zla odvraćati; pogriješi li tko iz slaboće,

[11] Vd. cap. 48. X. 5, 39.: »Sacro approbante concilio prohibemus, ne quis in aliquem excommunicationis sententiam, nisi competenti admonitione praemissa, et personis praesentibus idoneis, per quas (si necesse fuerit) possit probari monitio, promulgare praesumat... Caveat etiam diligenter, ne ad excommunicationem cujusdam absque manifesta et rationabili causa procedat...«

[12] Cit. u op. 11.

[13] »§ 1. Illis etiam qui pro causis tibi comissis ad citationem tuam venire, aut tuo super his parere judicio neglexerint: si tale fuerit negotium, quod certa exinde poena in canonibus exprimatur, aendem infligas, alioquin ipsos pro delicti quantitate et causae secundum tuum arbitrium punire procures.«

imaju ga koriti; kazniti pako imaju, kad to težina prekršaja traži.[14]

Prema tomu stoji i Tridentin na stanovištu, da je općenito kazna umjesna, kad ju težina prekršaja traži, dosljedno da nije za kaznu uvijek potrebna predhodna kaznena sankcija.

b) U cap. 1. sess. XIV. de ref. uvodi se kazna suspenzije ex informata conscientia za tajne prekršaje.[15] Izraz »prekršaj« (delictum) uzima Tridentin dakako u istom smislu, u kojemu ga je dotadanje pravo uzimalo, t. j. u smislu takove povrede zakona, koja zaslužuje kaznu, ma tom zakonu i ne bila dodana kazna.

8. Od Tridentina do novog Zakonika. a) U Instr. Congr. de Prop. Fide dd. 20. Oct. 1883. n. 3. izriče se:[16]

[14] »Eadem sacrosancta Tridentina synodus in Spiritu sancto legitime congregata... intendens nonnulla statuere, quae ad jurisdictionem pertinent episcoporum... illud imprimis eos admonendos censet, ut se pastores, non percussores esse meminerint, atque ita praeesse subditis oportere, ut non eis dominentur, sed illos tanquam filios et fratres diligant, elaborentque, ut hortando et monendo ab illicitis deterreant, ne, ubi deliquerint, debitis eos poenis coercere cogantur. Quos tamen si quid per humanam fragilitatem peccare contigerit, illa Apostoli est ab eis servanda praeceptio, ut illos arguant, obsecrent, increpent in omni bonitate et patientia, quum saepe plus erga corrigendos agat benevolentia quam austeritas, plus exhortatio quam comminatio, plus caritas quam potestas. Sin autem ob delicti gravitatem virga opus fuerit, tunc cum mansuetudine rigor, cum misericordia judicium, cum lenitate severitas adhibenda est, ut sine asperitate disciplina populis salutaris ac necessaria conservetur, et qui correpti fuerint emendentur, aut, si resipiscere noluerint, ceteri salubri in eos animadversionis exemplo a vitiis deterreantur, quum sit diligentis et pii simul pastoris officium, morbis ovium levia primum adhibere fomenta; post, ubi morbi gravitas ita postulet, ad acriora et graviora remedia descendere; sin autem nec ea quidem proficiant illis submovendis, ceteras saltem oves a contagionis periculo liberare.«

[15] »Quum honestius ac tutius sit subjecto, debitam praepositis obedientiam impendendo in inferiori ministerio deservire, quam cum praepositorum scandalo graduum altiorum appetere dignitatem, ei, cui ascensus ad sacros ordines a suo praelato ex quacunque causa, etiam ob occultum crimen, quomodolibet, etiam extrajudicialiter, fuerit interdictus, aut qui a suis ordinibus seu gradibus vel dignitatibus ecclesiasticis fuerit suspensus, nulla contra ipsius praelati voluntatem concessa licentia de se promoveri faciendo, aut ad priores ordines, gradus, dignitates sive honores restitutio suffragetur.«

[16] »Suspensioni ex informata conscientia justam ac legitimam causam praebet crimen seu culpa a suspenso commisa. Haec autem debet esse occulta et ita gravis, ut talem promereatur punitionem.«

pravedni i zakoniti razlog za suspenziju ex informata conscientia tvori prekršaj iliti krivica, što ju je dotičnik počinio; taj pako prekršaj ili ta krivica valja da je toli teška, da zaslužuje ovu kaznu.

Ova Instrukcija odrazuje pravo, koje je neposredno pred novim Zakonikom na snagi bilo. U njoj se na navedenom mjestu dopušta suspenzija ex informata conscientia za svaki (tajni) prekršaj, ili što je po Instrukciji isto, za svaku (tajnu) krivicu, koja je toj kazni primjerena, dakle ne jedino za povrede zakona, kojemu je dodana kazna.

Instrukcija samo primjenjuje na kaznu suspenzije opće načelo tadanjeg prava o uporabi kazne.

b) Kanonistička nauka. Opće je mišljenje kanonista, da po crkvenom pravu (sve do novog Zakonika) t. zv. »legalni elemenat« (elementum legale) ili točnije »pravni elemenat« (elementum juridicum), t. j. kazneni propis, nije potreban za kaznu; drugim riječima: da se može kazniti i povreda propisa, kojemu nije dodana kazna. Tako Engel,[17] Reiffenstuhl,[18] Schmalzgrueber,[19] Ferraris,[20] Hinschius,[21] Kahn,[22] Lega[23] i dr.

---

[17] Colleg. Jur. Univ. lib. V. tit. 37. n. 2.

[18] Jus can. univ. lib. V. tit. 37. n. 5.: »Extraordinaria seu arbitraria (t. j. poena) est, quae nulla lege, statuto vel consuetudine est definita, sed extra ordinem a judice imponenda juxta arbitrium et prudentiam ipsius pro qualitate delicti et variis ejus circumstantiis, prouti fit quando lex actum quidem prohibet, sed poenam non statuit, aut saltem hanc non determinat, sed judici determinandam relinquit.«

[19] Jus Eccl. Univ. lib. 5. tit. 37. n. 2.

[20] Ferraris, Prompta Bibliotheca, v. poena, n. 10, 46.

[21] Das Kirchenrecht d. Kath. u. Prot. IV, 745. 836; V, 295. 906.

[22] Le delit et la pein in droit canonique, Nancy 1898, pag. 33, 165.

[23] Prael. de judic. eccl., Romae 1899, III. n. 22.: »Demum inquiramus an jure canonico vigeat principium hodie passim admissum in codicibus poenalibus, nempe: nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege. Jure Romano aliud vigebat principium... siquidem praeter crimina legitima seu ordinaria lege poenali expressa, habebantur crimina extraordinaria seu non legitima seu legibus poenalibus non comprehensa, quae a judice puniendа erant pro suo arbitrio pro adjunctis rerum et personarum... Atqui jure eccelesiastico adhuc viget hujusmodi systema...«

Tek u novije doba zastupali su neki kanonisti[24] protivno mnijenje pod uplivom kaznenog prava modernih država i na osnovu (nedostatnih) aprioristiĉnih razloga.

9. Osvrt. U prvo doba, dok uopće nije bilo kaznenih zakona, crkveni bi poglavari kažnjavali one povrede, za koje su držali, da ih valja suzbiti, jer u velike ugrožavaju pravni crkveni poredak.

Kad su kasnije izdani kazneni zakoni te postepeno umnožavani i crkveno kazneno pravo sve više izgrađivano, bivali su posve prirodno sveređi slučajevi, da bi se kažnjavala povreda zakona, kojemu nije bila dodana kazna. Ipak nije ni u potpuno izgrađenom crkvenom pravu naprosto usvojeno načelo »nullum delictum, nulla poena, sine lege (vel praecepto) poenali«,[25] jer se na crkvenom području ne dadu predvidjeti svi slučajevi i sve prilike, u kojima može biti potrebna kazna.[26] U drugu opet ruku može se i mora opravdano uzeti, da su u potpuno izgrađenom kaznenom pravu sadržani slučajevi, koji se mogu redovno kazniti, pa da se nesadržani slučajevi samo iznimno i iz posebnih razloga mogu kazniti. Rečeno razabiremo i iz onih novijih

[24] München, Das kan. Gerichtsverfahren u. Strafrecht, II. 23. 71: Annibale, Summula Theol. Moral. I. n. 309; Hollweck, Die Kirchlichen Strafgesetze, S. 66. Anm. 5. — Wernz (Prael. jur. decret. VI. n. 14.) koleba, jer veli, da se povreda zakona, kojemu nije dodana kazna, može kazniti »saltem praemissa monitione«. Baš je o tom pitanje, da li je predhodna opomena potrebna!

[25] Katz (Grundris d. kan. Strafrechtes, Berlin 1881, § 3. misli da je ovo načelo naprosto prihvaćeno u c. 3. C. 32. q. 4., koji glasi: »Dixit Sara ad Abraham: Ecce conclusit me Dominus, ut non pariam; intra ergo ad ancillam meam, ut filium facias ex illa. Et ita factum est. Sed consideremus primum, quia Abraham ante legem Moysi et ante Evangelium fuit. Non ergo interdictum adulterium videbatur. Poena criminis ex tempore legis est, quae crimen inhibuit. Non ante legem ulla rei damnatio est, sed ex lege. Non ergo in legem commisit Abraham, sed legem praevenit. Deus in paradiso conjugium laudaverat, non adulterium damnaverat«. — Tu sv. Ambrozije (lib. i. de Abraham, cap. 4) poriče, da bi se Abrahamu moglo upisati u grijeh i kaznu pred Bogom općenje sa ženinom ropkinjom, jer da u ono doba nije bilo pozitivnog zakona, koji je to branio, a za naravni zakon da Abraham valjda nije znao. Bez zakona, i to poznatoga, nema po sv. Ambroziju krivnje, dosljedno ni kazne; nu da bi kazneni zakon, t. j. zakon, kojemu je dodana kazna, bio preduvjet za krivnju i kaznu, toga ne veli sv. Ambrozije.

[26] Ispor. Hinschius, o. c. V, 906—908.

crkvenih kaznenih zakona, koji ustanovljuju neodređenu kaznu te poglavaru prepuštaju ne samo izbor kazne, već i to, da li uopće hoće kazniti. Takovi kazneni zakoni očito predpostavljaju, da su povrede zakona, koji ne imaju ni ovakove kaznene sankcije, redovno nekažnjive.[27]

III. Novi Zakonik. Prema novom Zakoniku[28] ne može se redovno kazniti povreda propisa, kojemu nije dodana kazna; iznimno se može takova povreda kazniti, ako je naime ili osobito teška ili sablažnjiva.

1. Koji je propis u smislu Zakonika kaznen, a koji nije? Pod kaznenim propisom razumijevamo propis, kojemu je dodana kazna, a pod nekaznenim propisom opet propis, kojemu nije dodana kazna. Kojemu je dakle propisu u smislu Zakonika dodana kazna, a kojemu nije?

a) Ponajprije je u smislu Zakonika kaznen onaj propis, koji je u času, kad je stvoren, umah i providjen kaznenom sankcijom.

b) Nadalje je u smislu Zakonika kaznen onaj propis, koji izvorno nije bio providjen kaznenom sankcijom, već mu je ova tek kasnije dodana.[29] Razumijeva se po sebi, da je takav propis kaznen tek od časa, kad mu je kaznena sankcija dodana, te samo u toliko, u koliko mu je kaznena sankcija dodana. Zato zakon, koji nije providjen kaznenom sankcijom, ne dobiva značaj kaznenog propisa uslijed pojedinačkog kaznenog naloga, kojim se urgira obdržavanje toga zakona, već je kaznenim propisom samo taj pojedinački nalog.

c) Konačno je u smislu Zakonika kaznen onaj propis, koji je u neku ruku unaprijed providjen kaznenom sankcijom. Tako

[27] Možda su baš ovi zakoni zaveli neke novije kanoniste na mišljenje, da se povreda propisa, koji nije ni ovakovom kaznenom sankcijom providen, ne može nikako kazniti.

[28] Can. 2222, § 1.: »Licet lex nullam sanctionem apositam habeat, legitimus tamen Superior potest illius transgressionem, etiam sine praevia poenae comminatione, aliqua justa poena punire, si scandalum forte datum aut specialis transgressionis gravitas id ferat; secus reus puniri nequit, nisi prius monitus fuerit cum comminatione poenae latae vel ferendae sententiae in casu transgressionis, et nihilominus legem violaverit«.

[29] Can. 2221.: »Legislativam habentes potestatem, possunt intra limites suae jurisdictionis, non solum legem a se vel a decessoribus latam, sed etiam, ob peculiaria rerum adjuncta, legem tam divinam, quam ecclesiasticam a superiore potestate latam, in territorio vigentem, congrua poena munire aut poenam lege statutam **aggravare«.**

ustanovljuje kan. *2229*, § 4. protiv povrede propisa, koji ne sadrži fraze »praesumpserit, ausus fuerit« i t. d., a providjen je cenzurom latae sententiae, primjerenu neodređenu kaznu ferendae sententiae za slučaj, kad je krivac unatoč teške krivnje prost od cenzurae latae sentetiae.[30]

Propisi, koji nijesu na nijedan od ovdje navedenih načina providjeni kaznenom sankcijom, nijesu u smislu Zakonika kazneni propisi, te se njihove povrede mogu kazniti samo onda, ako su ili osobito teške ili sablažnjive.

2. Kakova mora biti povreda nekaznenog propisa, da se uzmogne kazniti? Prema Zakoniku može se kazniti samo ona povreda nekaznenog propisa, koja je ili osobito teška ili sablažnjiva.

Kako Zakonik ne donosi inih naročitih ustanova o povredi nekaznenog propisa, moraju se na ovu primijeniti njegove ustanove o povredi kaznenog propisa.

Težina povrede, dakle i osobita težina povrede, ovisi o predmetu propisa, o okolnostima, koje uvećavaju ubrojivost, te o šteti, koja je povredom prouzročena.[31]

Sablažnjiva je ona povreda, koja druge navodi na zlo. »Scandalum pusillorum« i »scandalum pharisaicum« ne dolaze u obzir, jer ne nastaju uslijed povrede propisa.

Kazni nema mjesta, ako povreda nije spoljašna, teško ubrojiva,[32] sigurna i nezastarjela.[33]

3. Nadležnost za kažnjavanje. Osobito teško i sablažnjive povrede propisa, kojemu nije dodana kazna, može po kan. *2222*, § 1. da kazni zakoniti poglavar (legitimus superior).

[30] »Licet reus censuris latae sententiae ad normam § 3, n. 1. non teneatur, id tamen non impedit quominus, si res ferat, congrua alia poena vel poenitentia affici queat.«

[31] Can. 2196.: »Qualitas delicti desumenda est ex objecto legis; quantitas vero dimetienda est non solum ex diversa gravitate legis laesae, sed etiam ex majore minoreve imputabilitate aut damno illato.«

[32] Can. 2195, § 1.: »Nomine delicti, jure ecclesiastico, intelligitur externa et moraliter imputabilis legis violatio cui addita sit sanctio canonica saltem indeterminata.« — Can. 2218, § 2.: »Non solum quae ob omni imputabilitate eximunt, sed etiam quae a gravi, excusant pariter a qualibet poena tum latae tum ferendae sententiae etiam in foro externo, si pro foro externo excusatio evincatur.«

[33] Can. 2233, § 1.: »Nulla poena infligi potest, nisi certo constet delictum commissum fuisse et non esse legitime praescriptum.«

U pogledu kazna zakoniti je uopće, dakle i u našem slučaju, onaj poglavar, koji nad dotičnikom imade jurisdikcionalnu vlast u vanjskom sudu. Takovu vlast imadu napose Ordinariji i suci.

Kako se ovdje ne radi o tom, da se ustanove kazne za buduće povrede propisa, već o tom, da se za počinjene povrede nametnu kazne, ne mogu se pozivom na *2220*, § 1.[34] isključiti suci. Ne smeta, što spomenuti kanon veli, da sudac može samo zakonito ustanovljene kazne primijeniti, jer je i kan. *2222*, § 1. zakon, koji za osobito teške ili sablažnjive povrede nekažnjenih propisa ustanovljuje neodredjenu kaznu, te sudac, kad pozivom na taj kan. *2222*, § 1. izriče kaznu, zaista namiće zakonito ustanovljenu kaznu. Ni starije pravo nije u ovoj stvari činilo razliku izmedju Ordinarija i suca, a u novom Zakoniku ništa ne upućuje na to, da bi sada dotadanje pravo bilo promijenjeno.[35] U ostalom nema već zato nikakvog razloga, da se sudac isključi, što ovaj i onako nemože kazneno postupati, ako Ordinarij ne privoli.[36]

Generalni vikar, ako nema posebno ovlaštenje, ne može uopće nametnuti kazne,[37] dakle ni za osobito teške ili sablažnjive povrede propisa, kojemu nije dodana kazna.

4. K o j i h s e n e k a z n e n i h p r o p i s a p o v r e d e m o g u k a z n i t i? Može se ponajprije kazniti povreda nekaznenog propisa, koji je zakon (lex).

Može se također kazniti povreda nekaznenog propisa, koji je opći nalog (praeceptum generale) ili pojedinački nalog

[34] »§ 1. Qui pollent potestate leges ferendi vel praecepta imponendi, possunt quoque legi vel praecepto poenas adnectere; qui judiciali tantum, possunt solummodo poenas, legitime statutas, ad normam juris applicare«.

[35] Na oko kao da tvori neku poteškoću fraza »Pariter idem legitimus Superior« u kan. *2222*, § *2*, jer je u njem govora samo o izvansudbenim mjerama. Poteškoća iščezava, ako se ta fraza, kako slovo dopušta, a razlozi gore u tekstu navedeni traže, razriješi ovako: »Pariter idem Superior, id est, legitimus.«

[36] Can. 1954.: »Si correptio judicialis vel insufficiens sit ad reparationem scandali et restitutionem justitiae, vel adhiberi nequeat quia delictum denegat, vel inutiliter adhibita fuerit, Episcopus, aut officialis, de eius speciali mandato, praecipiat ut acta inquisitionis tradantur promotor justitiae.«

[37] Can. 2220, § 2.: »Vicarius generalis sine mandato speciali non habet potestatem infligendi poenas«.

(praeceptum peculiare). Ne smeta, što kan. *2222*, § 1. rabi izraz »lex«, jer Zakonik u kaznenom pravu taj izraz redovito uzima u širem smislu, t. j. u smislu svakog propisa, bio taj propis zakon ili opći nalog ili pojedinački nalog,[38] a narav stvari te tekst i kontekst kanona *2222.*, ničim ne upućuje na to, da bi ga ovdje uzimao u strogom smislu. Povrh toga sam Zakonik izričito veli,[39] da se ustanove o povredama zakona imaju primijeniti na povrede naloga, u koliko okolnosti na ino ne upućuju.

5. Javne i tajne povrede nekaznenih propisa. Povreda propisa, kojemu nije dodana kazna, ako je povreda osobito teška ili sablažnjiva, može se prema kan. *2222*, § 1. kazniti, bila povreda javna ili tajna, buduć da Zakonik naprosto dopušta kaznu te ju ne ograničuje na javnu povredu.

Dalnji dokaz za ovo pruža kan. *2223*, § 1., gdje se za kaznu ferendae sententiae traži samo dvoje: da je povreda sigurna i da nije zastarjela.[40]

Na isto upućuje i kan. *2312*, § *2.*, gdje se za tajni prekršaj zabranjuje samo javna pokora,[41] te dosljedno za tajni prekršaj dopušta tajna pokora.

Ne protivi se rečenomu kan. 1933, § 1, jer taj pri tajnoj povredi isključuje samo sudbeni postupak i sudbenu kaznu,[42] a ne isključuje izvansudbeni postupak i izvansudbenu kaznu.

6. Zastara povrede nekaznenog propisa. Kako Zakonik nema posebnih ustanova o zastari povreda nekaznenih propisa, valja na nje primijeniti ustanove, što ih Zakonik u kan. 1703. donosi o zastari povreda kaznenih propisa iliti prekršaja.

Pogledom na povredu pojedinačnog naloga ne može biti govora o zastari kaznene tužbe (actio criminalis), jer je sudbenom postupku, daklem i tužbi, mjesta samo u slučaju povrede zakona ili općeg naloga. Povreda pojedinačnog naloga, bila ili

---

[38] Vd. can. 2196; 2198–2200; 2201, § 3; 2202, § 1; 2203, § 3; 2205, § 2; 2209, § 7; 2212, § 7; 2218; 2221; 2223, §§ 2, 3; 2226, §§ 2, 3; 2228–2231 i dr.

[39] »Nisi ex adjunctis aliud appareat, quae dicuntur de delictis, applicantur etiam violationibus praecepti cui poenalis sanctio adnexa sit«.

[40] Cit. u opasci 33.

[41] »Ob delictum aut transgressionem occultam nunquam poenitentia publica imponatur«.

[42] »Delicta quae cadunt sub judicio criminali sunt delicta publica«.

*

ne bila tomu nalogu dodana kazna, zastari izminućem roka, koji je inače za zastaru tužbe ustanovljen, te se nakon toga povreda više ne može kazniti.

7. Uporabive kazne. Prema kan. 2222, § 1 može poglavar za osobito tešku ili sablažnjivu povredu nekaznenog propisa krivcu nametnuti koju pravednu kaznu. Pravedna je ona kazna, koja je povredi primjerena.

Kako zakonik posve općenito veli »aliqua justa poena«, može se nametnuti svaka inače dopuštena kazna.

Neke se kazne po odredbi prava mogu nametnuti samo za povrede propisa, kojemu je dotična kazna dodana, te im dosljedno nije mjesta pri povredi nekaznenih propisa. Takove su kazne: a) pravna besčasnost (infamia juris),[43] b) nesposobnost (inhabilitas) za stvari glede kojih je općim pravom ustanovljena sposobnost;[44] c) gubitak stalne nadarbine (privatio beneficii inamovibilis);[45] d) depozicija;[46] e) trajni gubitak crkvene nošnje (privatio habitus ecclesiastici in perpetuum);[47] f) degradacija.[48]

Ostale kazne može zakoniti poglavar nametnuti krivcu za osobito tešku ili sablažnjivu povredu nekaznenog propisa. Napose može i nametnuti (duhovniku) suspenziju od službe ex informata conscientia. Tu kaznu dopuštalo je u ovakovim slučajevima i starije pravo,[49] a novi ju Zakonik ne izuzimlje naročito niti ičim upućuje na to, da bi u toj stvari promijenio starije

[43] Can. 2293, § 2.: »Infamia juris illa est quae casibus iure communi expressis statuitur«.

[44] Can. 2296, § 1.: »Si agatur de rebus ad quas assequendas capacitas jure communi statuitur, inhabilitatis poenam infligere una Sedes Apostolica potest«.

[45] Can. 2229, § 1.: »Si clericus beneficium inamovibile obtineat, eodem in poenam privari potest solum in casibus jure expressis...«

[46] Can. 2303, § 1.: »Poena depositionis infligi nequit, nisi in casibus jure expressis«.

[47] Can. 2304, § 1.: »Si clericus depositus non det emendationis signa et praesertim si scandalum dare pergat monitusque non resipiscat, Ordinarius potest eum perpetuo privare jure deferendi habitum ecclesiasticum«.

[48] Can. 2305, § 2.: »Haec poena (t. j. degradatio) ferri solummodo potest propter delictum in jure expressum, aut si clericus, jam depositus et habitu clericali privatus, grave adhuc scandalum per annum praebere pergat«.

[49] Vd. gore II. 7. b. i 8. a.

pravo. Ovomu pridolazi da kardinal P. Gasparri u opasci na kan. *2222*, § 1 navodi vrela, koja rade o toj kazni.[50]

Postupa li poglavar sudbeno (judicium criminale), može upotrebiti svaku vrst kazne, koja je uopće uporabiva pri povredi nekaznenog propisa; izuzima se suspensio ex informata conscientia, jer je ova po svojoj prirodi izvansudbena kazna.

Postupa li poglavar izvansudbeno, može upotrebiti samo one kazne, kojima je mjesto u izvansudbenom postupku. Takove su kazne: pokora (poenitentia), kaznena mjera (remedium poenale), izopćenje, cenzura suspenzije i cenzura interdikta,[51] te suspenzija ex informata conscientia.[52]

Sloboda, što ju po kan. *2223*. ima sudac i ini zakoniti poglavar obzirom na kazne za povrede kaznenih propisa, pripada im i obzirom na kazne za povrede nekaznenih propisa.

Kada valja sudbeno postupati, a kada izvansudbeno, o tom govorimo o narednoj točki.

8. Postupak. Kako Zakonik naročito ne govori o postupku pri namitanju kazne za povredu propisa kojemu nije dodana kazna, moraju se na takovu povrjedu primijeniti analogno one njegove ustanove, koje rade o postupku pri namitanju kazne za povredu propisa skopčanog sa kaznom.

Izlažemo najprije pod A) ustanove Zakonika o postupku pri namitanju kazna za povredu propisa, kojemu je dodana kazna, a po tom pod B) primjenjujemo te ustanove analogno na povredu propisa, kojemu nije dodana kazna.

A) a) U kan. *2225*. određuje Zakonik, da se kazna (fe-

---

[50] Vd. op. 4. pri kan. *2222*, § 1., gdje se navodi Conc. Trid. sess. XIV. de ref. c. 1., Pius VI., const. »Auctorem fidei« 22. aug. 1794, prop. 49, 50 Synodi Pistor., damn. S. C. C. Vercellen., 21 mart. 1643; S. C. de Prop. Fide, instr. 20 oct. 1883. Sve su to vrela, koja rade o suspenziji ex informata conscientia.

[51] Can. 1933, § 3.: »Poenitentia, remedium poenale, excommunicatio, suspensio, interdictum, dummodo delictum certum sit, infligi possunt etiam per modum praecepti extra judicium«. — Držimo da suspenzija i interdikt, o kojima je u tom kanonu govora nijesu vindikativne kazne, jer inače ne bi nikako razumljivo bilo, zašto se povrh izopćenja, koje je uvijek medicinalna kazna, samo još ove dvije prave kazne izvan suda dopuštaju. Ne smeta, što suspenzija ex informata conscientia može biti i vindikativna kazna, jer je ova izvanredna kazna, te za nju vrijede posebni propisi.

[52] Can. 2187.: »Ad ferendam hanc suspensionem (t. j. ex informata conscientia) neque formae judiciales ... requiruntur ...«

rendae sententiae), koja je ustanovljena zakonom ili općim nalogom, ima nametnuti presudom uz obdržavanje sudbenog kaznenog postupka.[53] Kako je po kan. 1933., § 1[54] predmetom sudbenog kaznenog postupka samo javni prekršaj, slijedi iz kan. 2225. u vezi sa kan. 1993, § 1, da se za javnu povredu zakona ili općeg naloga, kojemu je dodana kazna, ova ima nametnuti presudom uz obdržavanje sudbenog kaznenog postupka.

Prema kan. 2191, § 3[55] može se u stanovitim slučajevima za javnu povredu zakona ili općeg naloga, kojemu je dodana kazna, nametnuti suspenzija ex informata conscientia, dakako samo izvansudbeno, jer je ova suspenzija po svojoj prirodi izvansudbena kazna.

Prije nego li poglavar nametne suspenziju ex informata conscientia, ne mora krivca saslušati, niti mu dati prilike da se obrani; kazna se namiće izvansudbeno jednostavnom odlukom, i to redovno pismeno; krivica se ne mora dotičniku saopćiti, izim da je suspenzija ex informata conscientia cenzura.[56]

[53] »Si poena declaretur vel infligatur per sententiam judicialem, serventur canonum praescripta circa sententiae judicialis pronuntiationem; si vero poena latae vel ferendae sententiae inflicta sit ad modum praecepti particularis, scripto aut coram duobus testibus ordinarie declaretur vel irrogetur, indicatis poenae causis, salvo praescripto canonis 2193«. — Ovdje se kazne ustanovljene pojedinačkim nalogom suprotstavljaju (»si vero«) ostalim kaznama, t. j. kaznama ustanovljenima zakonom ili općim nalogom, pak se za prve veli, da se imadu nametnuti izvansudbeno, iz čega arg. a contrario slijedi, da za ostale vrijedi prvi dio toga kanona, koji govori o namitanju kazna presudom.

[54] Cit. u op. 42.

[55] »Ut delictum publicum suspensione ex informata conscientia plecti possit, occurat necesse est aliquod ex adjunctis quae sequuntur: 1°. Si testes probi et graves delictum quidem Ordinario patefaciant, sed nulla ratione induci possunt ut de eo testimonium in judicio ferant, neque aliis probationibus delictum judiciali processu evinci possit; 2°. Si ipsemet clericus minis aut aliis adhibitis mediis impediat ne processus judiciarius instituatur aut inceptus perficiatur; 3°. Si processui judiciali conficiendo ferendaeque sententiae impedimenta exoriantur ex adversis civilibus legibus aut gravi scandali periculo«.

[56] Can. 2187.: »Ad ferendam hanc suspensionem (t. j. ex informata conscientia) neque formae judiciales neque canonicae monitiones requiruntur; sed satis est si Ordinarius, servato praescripto canonum qui sequuntur simplici decreto declaret se suspensionem indicere«. — Can. 2188.: »Hujusmodi decretum detur in scriptis, nisi adjuncta aliud exigant, designato die mense et anno in eoque: 1°. Expresse dicatur suspensionem ferri ex infor-

b) U kan. 2225.[57] odredjuje nadalje Zakonik, da se kazna ferendae sententiae, ustanovljena pojedinačkim nalogom, ima nametnuti izvansudbeno u obliku naloga,[58] pismeno ili pred dva svjedoka, uz naznaku krivice. Kako Zakonik ovdje ne razlikuje javni i tajni prekršaj, vrijedi njegova ustanova podjednako za oba.

Prije nego li poglavar nametne kaznu ustanovljenu pojedinačkim nalogom, ima krivca saslušati, te mu dati priliku da se obrani.[59] Ustanovljena kazna namiće se izvansudbeno u obliku naloga, pismeno ili pred dva svjedoka, uz naznaku krivice.[60]

Suspenziju ex informata conscientia može poglavar za povredu pojedinačkog naloga, kojemu je dodana kazna, nametnuti, a da ne mora prije krivca saslušati ili mu dati priliku da se brani. Namiće se suspenzija ex inf. conscientia izvansudbeno jednostavnom odlukom, i to redovno pismeno. Krivica se ne mora dotičniku saopćiti, izim da je suspenzija ex inf. conscientia cenzura.

c) Tajni prekršaj, t. j. tajna povreda propisa, kojemu je dodana kazna, može se po Zakoniku samo izvansudbeno kazniti,[61] u koliko je uopće kažnjiv.

Pita se sada: da li je i u koliko je uopće tajni prekršaj po Zakoniku kažnjiv.

Ponajprije je jasno, da se to pitanje može staviti jedino pogledom na kazne, kojima je mjesta u izvansudbenom postupku[62], jer se tajni prekršaj ne može sudbeno kazniti, dakle ni kazniti kaznama, kojima je mjesta samo u sudbenom postupku.

Tajni prekršaj pojedinačnog naloga može se prema dru-

---

mata conscientia seu ex causis ipsi Ordinario notis; 2°. Indicetur tempus durationis poenae; abstineat autem Ordinarius ab ipsa infligenda in perpetuum. Potest vero infligi etiam tamquam censura, dummodo hoc in casu clerico patefiat causa, propter quam suspensio irrogatur«. — Can. 2193.: »Prudenti Ordinarii arbitrio relinquitur suspensionis causam seu delictum clerico patefacere aut reticere...«

[57] Cit. u op. 53.

[58] Vd. can. 1933, § 3. cit. u op. 51. — Vd. takodjer can. 24.: Praecepta singulis data... judicialiter urgeri nequeunt...«

[59] Arg. can. 2309, § 3.: Correptio publica fieri tantum potest adversus reum de delicto convictum vel confessum...«

[60] Vd. can. 2225 cit. u op. 53. i can. 1933, § 3 cit. u op. 51.

[61] Vd. can. 1933, § 1. cit. u op. 42.

[62] Vd. one gore pod III. 7.

gom dijelu kan. 2225.[63] kazniti, jer tu Zakonik govori naprosto o prekršaju pojedinačnog naloga, te ni ovdje ni igdje drugdje ne isključuje od kazne tajni prekršaj pojedinačkog naloga.

Suspenzija ex informata conscentia može se po Zakoniku nametnuti za tajni prekršaj zakona ili općeg naloga, dapače se redovito namiće samo radi tajnog prekršaja.[64]

O prekršaju zakona ili općeg naloga govori Zakonik u prvom dijelu kan. 2225., te određuje, da se (u zakonu ili općem nalogu) ustanovljena kazna ima nametnuti presudom uz obdržavanje sudbenog kaznenog postupka. Premda Zakonik ovdje izričito ne luči javni od tajnog prekršaja, ipak je očito, da se za tajni prekršaj nema sudbeno nametnuti (u zakonu ili općem nalogu) ustanovljena kazna, jer je glasom kan. 1933. § 1. predmetom sudbenog postupka samo javni prekršaj. Je li, prema tomu, smisao prvog dijela kan. 2225. taj, da se za tajni prekršaj jedino ne može sudbeno nametnuti ustanovljena kazna, ili pako taj, da se za tajni prekršaj uopće ne može nametnuti (u zakonu ili općem nalogu) ustanovljena kazna? Kako Zakonik u prvom dijelu kan. 2225. za (u zakonu ili općem nalogu) ustanovljenu kaznu naprosto traži sudbeni postupak, a ovomu pri tajnom prekršaju nema mjesta, smatramo opravdanim zaključak, da se u smislu Zakonika uopće ne može za tajni prekršaj nametnuti u zakonu ili općem nalogu ustanovljena kazna, u koliko je (reduplicative) u povređenom zakonu ili općem nalogu ustanovljena. Tim nije rečeno, da se ne može nametnuti kazna, koja je (specificative) ustanovljena u zakonu ili općem nalogu, kad to biva ne pozivom na ustanovljenu kaznu, već pozivom na ini naslov i na osnovu ovoga. Takav je ini naslov osobita težina ili sablažnjivost prekršaja, o kojem radi kan. 2222, § 1.

Tajni prekršaj zakona ili općeg naloga, u koliko je kažnjiv, ima se kazniti izvansudbeno u obliku naloga, pismeno ili pred dva svjedoka uz naznaku krivice.

Prije nego li poglavar nametne kaznu za tajni prekršaj zakona ili općeg naloga, ima krivca saslušati te mu dati priliku da se obrani.

Kad poglavar za tajni prekršaj zakona ili općeg naloga

[63] Cit. u op. 53.

[64] Can. 2191, § 1: »Suspensioni ex informata conscientia justam ac legitimam causam praebet delictum occultum ad normam can. 2197, n. 4«.

namiće suspenziju ex informata conscientia, ne mora prije toga krivca saslušati niti mu dati prilike da se obrani. Suspenzija ex informata conscientia namiće se izvansudbeno jednostavnom odlukom, a krivica se ne mora dotičniku saopćiti, izim da je suspenzija ex informata conscientia cenzura.

d) Cenzuru ne može poglavar sudbeno ili izvansudbeno nametnuti za prekršaj, koji više ne traje ni u sebi ni barem u svojim od zle volje ovisnim posljedicama, jer je glavna svrha cenzure da krivca popravi, pak joj nema mjesta, kad je krivac već prestao sa prekršajem te se pokajao i zle posljedice već uklonio ili barem odlučio da ih ukloni.

Jednako ne može poglavar sudbeno ili izvansudbeno nametnuti cenzuru, ako nije nakon prekršaja krivca pod prijetnjom cenzure opomenuo, neka odustane od prekršaja, odnosno neka se kaje i zadovoljštinu dade za sablazan i štetu, što ju je prekršajem prouzročio.[65] Iznimku čini suspenzija ex informata conscientia, jer ovu može poglavar nametnuti, i kao cenzuru, bez takove predhodne opomene.[66]

e) Za neke javne prekršaje zakona ili općeg naloga propisuje Zakonik umjesto kaznenog sudbenog postupka t. zv. »correptio judicialis«. O njoj rade kan. 1947—1953.

B) Primjenjujemo sada izložene ustanove Zakonika na osobito tešku ili sablažnjivu povredu propisa, kojemu nije dodana kazna.

---

[65] Can. 2233: »§ 1. Nulla poena infligi potest, nisi certo constet delictum commissum fuisse et non esse legitime praescriptum. § 2. Licet id legitime constet, si agatur de infligenda censura, reus reprehendatur ac moneatur ut a contumacia recedat ad normam can. 2242, § 3., dato, si prudenti eiusdem iudicis vel Superioris arbitrio casus id ferat, congruo ad resipiscentiam tempore; contumacia persistente, censura infligi potest. — Can. 2242: »§ 1. Censura punitur tantummodo delictum externum, grave, consummatum, cum contumacia conjunctum; potest autem ferri censura etiam in delinquentes ignotos. § 2. Si agatur de censuris ferendae sententiae, contumax est qui, non obstantibus monitionibus de quibus in can. 2233, § 2, a delicto non desistit vel patrati delicti poenitentiam cum debita damnorum et scandali reparatione agere detrectat...«

[66] Vd. can. 2187: »Ad ferendam hanc sententiam (t. j. suspensionis ex informata conscientia) ... neque canonicae monitiones requiruntur...« Kako se ovdje napose ističe, da za suspenziju ex informata conscientia ne treba predhodne kanoničke opomene, a ta kod vindikativnih kazna uopće nije nužna, mora se zaključiti, da kod suspenzije ex informata conscientia ne treba predhodne kanoničke opomene, ma i bila cenzura.

a) Kad je povrijeđen zakon ili opći nalog, a ujedno je povreda javna,[67] redovno se postupa sudbeno. Samo suspenzija ex informata conscientia može se nametnuti izvansudbeno, a to onda, kad se ostvare isti uvjeti, pod kojima se može za javni prekršaj zakona ili općeg naloga ta kazna nametnuti.[68] Prije nego li poglavar nametne suspenziju ex informata sonscientia, ne mora krivca saslušati, niti mu dati prilike da se obrani. Ova se kazna namiće izvansudbeno jednostavnom odlukom, i to redovno pismeno. Krivica se ne mora dotičniku saopćiti, izim da je suspenzija ex informata conscientia cenzura.

b) Kad je povrijeđen pojedinački nalog, bila povreda tajna ili javna, namiće se kazna izvansudbeno u obliku naloga, pismeno ili pred dva svjedoka, uz naznaku krivice. Prije nego li poglavar kaznu nametne, mora krivca saslušati, te mu dati priliku da se obrani.

Jedino suspenziju ex informata sonscientia može poglavar nametnuti, a da nije prije krivca preslušao i dao mu priliku da se obrani. Namiće se suspenzija ex informata conscientia izvansudbeno jednostavnom odlukom, i to redovno pismeno. Krivica ne mora se dotičniku saopćiti, izim da je suspenzija ex informata conscientia cenzura.

c) Kad je povrijeđen zakon ili opći nalog, a ujedno je povreda tajna, namiće se kazna izvansudbeno u obliku naloga, pismeno ili pred dva svjedoka, uz naznaku krivice. Prije nego li poglavar kaznu nametne, mora krivca saslušati, te mu dati priliku da se obrani.

Jedino suspenziju ex informata sonscientia može poglavar nametnuti, a da nije prije krivca preslušao i dao mu priliku da se obrani. Namiće se suspenzija ex informata conscientia izvansudbeno jednostavnom odlukom, i to redovno pismeno. Krivica ne mora se dotičniku saopćiti, izim da je suspenzija ex informata conscientia cenzura.

d) Cenzuru ne može poglavar sudbeno ili izvansudbeno nametnuti za povredu, koja više ne traje ni u sebi ni u svojim od zle volje ovisnim posljedicama.

---

[67] Za javnost odnosno tajnost povrede mjerodavni su propisi kan. 2197.

[68] Vd. can. 2193, § 3. cit. u op. 55.

Jednako ne može poglavar sudbeno ili izvansudbeno nametnuti cenzuru, ako nije nakon povrede krivca pod prijetnjom cenzure opomenuo, neka odustane od povrede, odnosno neka se kaje i zadovoljštinu dade za sablazan i štetu, što ju je prouzročio. Iznimku čini suspenzija ex informata conscientia, jer se ova može nametnuti, i kao cenzura, bez takove opomene.

e) Ostvare li se pri javnoj povredi zakona ili općeg naloga svi oni uvjeti, koje Zakonik traži za t. zv. »correptio judicialis«, ima se ova umjesto sudbenog kaznenog postupka upotrebiti.

IV. Pojam prekršaja u novom pravu. 1. U kan. 2195, § 1. tumači sam Zakonik što u (novom) crkvenom pravu znači izraz »prekršaj« (delictum), te veli, da je prekršaj spoljašna i moralno ubrojiva povreda zakona, kojemu je dodana kanonička sankcija (crkvena kazna).[69] Prema tomu bila bi prekršaj (delictum) samo povreda zakona, kojemu je dodana kazna.

U § 2. istog kanona izriče Zakonik, da se na povredu naloga (općeg, pojedinačkog), kojemu je dodana kazna, imaju primijeniti ustanove o prekršaju, t. j. ustanove o povredi zakona, kojemu je dodana kazna, izim da iz okolnosti ino proizlazi.[69]

U kan. 2222, § 1. dopušta Zakonik kaznu za neke povrede propisa (zakona, općeg naloga, pojedinačkog naloga), kojemu nije dodana kazna.[70]

Imamo prema tomu tri vrsti kažnjivih povreda propisa: a) povredu zakona, kojemu je dodana kazna; b) povredu naloga (općeg, pojedinačkog), kojemu je dodana kazna; c) osobito tešku ili sablažnjivu povredu propisa (zakona, općeg naloga, pojedinačnog naloga), kojemu nije dodana kazna.

Prvoj i drugoj vrsti je zajedničko, da je kazna propisu dodana. Svim trim vrstima je zajednička kažnjivost.

Pravna nauka, kojoj je zadaća da izgradi znanstvenu terminologiju, mora za prve dvije vrsti po momentu, koji im je zajednički, a ujedno ih razlikuje od treće vrsti, odabrati jedno ime iliti izraz. Stvarno ne može biti prigovora, ako se za to odabere izraz »prekršaj« (delictum), što ga sam Zakonik rabi za povredu (nekih) propisa, kojima je dodana kazna. Prema tomu može se prekršaj (delictum) da definuje: spoljašna i moralno ubrojiva povreda propisa, kojemu je dodana kazna.

---

[69] Cit. u op. 39.

[70] Cit. u op. 28.

Treća vrst ne može se nazvati prekršajem u pravom smislu. Za takovu povredu bio bi možda umjestan izraz »prestupak (transgressio),[71] te bi se imao da definuje: spoljašna i moralno ubrojiva osobito teška ili sablažnjiva povreda propisa, kojemu nije dodana kazna.

U starijem pravu označivao je izraz »prekršaj« (delictum, crimen) svaku kažnjivu povredu propisa, a ne samu povredu takovog propisa, kojemu je dodana kazna; nije dakle usvojeno bilo načelo: nullum delictum sine praevia lege vel praecepto poenali«. Obzirom na kazne »latae sententiae« vrijedilo je dakako u starijem pravu načelo: nulla poena (latae sententiae) sine praevia lege ad praecepto poenali«. Obzirom na kazne ferendae sententiae nije bilo naprosto usvojeno načelo: nulla poena sine praevia lege vel praecepto poenali«, jer se je mogla kazniti i povreda nekaznenog propisa, t. j. propisa, kojemu nije dodana kazna.

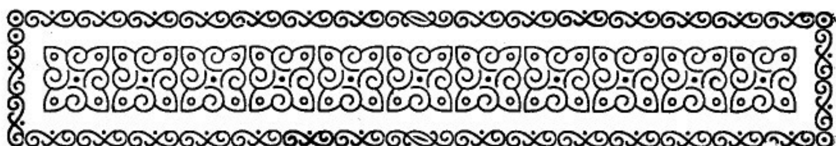
U novom pravu izraz prekršaj označuje povredu propisa, kojemu je dodana kazna; usvojeno je dakle naprosto načelo: nullum delictum sine praevia lege vel praecepto poenali«. Obzirom na kazne latae sententiae vrijedi naravno i u novom pravcu naprosto načelo: nulla poena (latae sententiae) sine lege vel praecepto poenali«. Obzirom na kazne ferendae sententiae nije ni novo pravo naprosto usvojilo načelo: »nulla poena sine praevia lege vel praecepto poenali«, jer ima i po novom pravu slučajeva, gdje se može kazniti povreda propisa, kojemu nije dodana kazna; usvojeno je dakle rečeno načelo obzirom na kazne latae sententiae samo kao pravilo, koje dopušta stanovite iznimke.

Zaključujemo: Po novom pravu može se kazniti: a) prekršaj, t. j. povreda kaznenog propisa, iliti propisa, kojemu je dodana kazna; b) prestupak, t. j. osobito teška ili sablažnjiva povreda nekaznenog propisa, iliti propisa, kojemu nije dodana kazna.

Dr. *I. A. Ruspini.*

---

[71] Vd. can. 2222, § 1 (cit. u op. 28.): .... illius transgressionem... transgressionis gravitas... in casu transgressionis... i can. 2312, § 2 (cit. u op. 41): »Ob delictum aut transgressionem occultam...«

Glagoljica u našim krajevima od XIII.—XV. vijeka.

Liturgia palaeoslava in nostris regionibus a saec. XIII. usque ad saec. XV.

Summarium.

Rationes temporum hierarchicae et ecclesiasticae in Hadria saeculis XIII.—XV. Hierarchia et disciplina occidentalis, liturgia latina et slava. Ordo s. Benedicti utitur lingua palaeoslava. Rescriptum Innocentii IV. a. 1252. monachis S. Benedicti in Castro Musculi qui lingua palaeoslava utebantur. Optima huius ordinis merita de liturgia palaeoslava. Regiones catholicae scriptura quoque cyrilliana in vita civili utuntur. Curycta, Senia, Liburnia et Dalmatia septentrionalis sunt linguae palaeoslavae regiones autochtonae. In Istria a. 1275. determinatio finium scriptura glagolitica, lingua vero croatica describuntur. Topographia illarum regionum in quibus liturgia palaeoslava autochtona erat. Lingua palaeoslava e Septemtrione Ragusam allata. Scholae slavae in Ragusa. Regiones archidioeceseos dioclioantibarensis. Fines Serborum primitus sub magno influxu Ecclesiae occidentalis. Post Stephanum Nemanjam Orientem amplectuntur. Principes Bosniae sunt catholici. Ecclesia catholica in Bosnia organisatione caret. Gregorio IX. Pontifice sedem episcopalem in Bosnia Latini occupant. Relationes dioeceseos Bosniensis cum hierachia ecclesiastica in Hungaria. Dioecesis Bosniensis ab anno 1264. sub archidioecesi colocensi. Patres Franciscani veniunt in fines nostros. Idem ordo e regulis suis propagator liturgiae latinae. Rescriptum Gregorii XI ab a. 1373. Vita ecclesiastica et liturgica in Bosnia ante irruptionem Turcarum. Missale ducis Hrvoii et scriptura palaeoslava in Bosnia initio saeculi XV.

Poznatim reskriptom Inocentija IV. od 1248. zadobilo je staroslovensko bogoslužje rimskoga obreda vrhovnu zakonsku sankciju. Glagoljica je odsele kroz puna dva vijeka i više duboko žilje pustila čitavim našim narodnim teritorijem. Srce je glagoljskoga bogoslužja: Krk i Senj, istočna Istra i sjeverna Dalmacija. Iz ovoga središta širi se ona daleko na jug do Dubrovnika, na istok u Bosnu i Posavsku Hrvatsku, a na sjeveru prodire ona na samo tlo oglajske patrijaršije.

No da nam slika bude što cjelovitija, treba da ovdje prikažemo crkveno-hierarhijske prilike u našim zemljama od 13. do 15. vijeka. Crkvena organizacija bila je na istočnoj obali Jadrana već za rana bogato razvijena. O metropoliji solinsko-splitskoj i dukljansko-barskoj bilo je već govora u mojem djelu: Povijest i pravo slovenštine. Zagreb 1910. U Dubrovniku spominje se metropolija početkom 12. stoljeća, a osnutak metropolije u Zadru, pada u godini 1145., i kako je toga vremena Zadar došao pod Mletke, papa Hadrijan IV. godine 1155. podvrže ga pod oglajskoga patrijaru u Gradu. Splitska metropolija obasizala je u to doba biskupije: Makarsku, Neretvu, Duvno, Hvar, Skradin, Trogir, Knin, Šibenik, Modruš i Senj, a Zadar je protezao svoju vlast nad krčkom, rabskom i osorskom biskupijom. Dubrovačka metropolija sizala je u prvo doba u glavnom, kuda i oblast dubrovačke republike, dočim su granice barske nadbiskupije duboko u nutrašnjost zalazile, kako smo l. c. na str. 153. naznačili. Istarske biskupije: Trst, Kopar, Poreč, Pulj, Pićan potpadale su pod oglajskoga patrijaru u Frijulu. Sve ove metropolije bile su u kulturnoj, a njeke i u političkoj sferi romansko-latinskoj. Tako su Zadar i Split mijenjali kroz sve ovo razdoblje srednjega vijeka suzerenitet izmedju ugarsko-hrvatskoga kraljevstva i mletačke republike, dokle nijesu s ostalom Dalmacijom definitivno 1410. pali pod oblast Mletaka. Jednako je i Istra stajala u to vrijeme pod političkim oblastima romansko-latinskim, i to zapadna obala pod Mlecima, a istočna obala i nutrašnjost pod grofovijom goričkom i pod crkvenom kneževinom oglajskoga patrijare, koji je do g. 1348. stolovao u Frijulu, a poslije prešao u Udine. Tečajem 15. vijeka Habsburgovci i Mlečani podijeliše si zemlje goričkih grofova i oglajskih patrijara. Tako je u glavnom ostalo do 1797.

Metropolija dubrovačka i barska prostirahu se našim narodnim političkim teritorijem. Njihova tradicija i disciplina bijahu ipak latinskoga duha. Isto je bilo i sa zagrebačkom i srijemskom biskupijom. Obje, utemeljene od madžarskih kraljeva, dodjoše u zglob ugarske crkve, koja je od početka svoga bila strogo rimsko-latinskoga značaja.

No i ako su sve nabrojene metropolije i biskupije bile u sferi zapadne crkve, i njihova hierarhijska organizacija rimsko-latinska, ono ipak u liturgiji ne bijaše jedinstvene discipline. U većini biskupija, i baš onih s najromanskijim tradicijama, vla-

dala je u bogoslužju slovenština rimskoga obreda. Istina glagoljaši nijesu dolazili na visoka hierarhijska mjesta, kako smo ih vidjeli u 10. i 11. vijeku, ali u mnogim krajevima bili su kaptoli, a pogotovu kuratni kler, čisto slovenski i glagoljaški. Ta je pojava to začudnija, što je latinština baš u to vrijeme srednjega vijeka bila na vrhuncu svoje moći: ona je u javnom i duševnom životu svih evropskih naroda absolutno vladala. Iza slovenštine nije stajala nikoja vlast: ni politička, ni moralna, ni kulturna, ali život i duševne potrebe našega klera i našega puka bili su jači od latinštine. I tako naši krajevi, hierarhijom i disciplinom svojom zapadnoga i rimskoga značaja i duha, liturgijom svojom bili su bilingues, dvojezični: i latinski i slovenski.

Pače moć glagoljice bila je tako velika, da je poslovenila i same drevne redove latinske, koji su postojali na našem tlu davno prije zaroda slovenskoga bogoslužja: redove velikih tradicija zapadnih i latinskih. Mislimo ovdje na red benediktovaca.

Već X. kanon splitskoga sabora od 925. kazuje, da je u to doba bilo klerika i monaha, koji su slovenskim jezikom obavljali bogoslužje. Ut nullum episcopus nostrae provinciae audeat in quolibet gradu sclavinica lingua promovere; (poterit) tam(en) in clericatu et monachatu deo deservire. (*Rački:* Documenta, Zagrabiae 1877. str. 132.). Kako u 10. vijeku nije bilo u zapadnoj crkvi drugih redova osim sinova sv. Benedikta, očevidno je, da su benediktovci, otprije latinaši, u Dalmaciji odmah iz prvoga kraja poprimili slovensko bogoslužje. Iz istoga razloga bit će vjerojatno benediktovski i oni samostani Slavena (monasteria Latinorum quam Graecorum sive Sclavorum), što ih spominje papa Aleksandar II. u svojoj fundacijonoj povelji barske nadbiskupije od 18. marta 1067. (Rački l. c. str. 201.) Zacijelo su pako benediktovci na otoku Krku okolo g. 1100. glagoljaši. Dokazuje to glasovita glagoljska ploča, koja je otkrivena na crkvi sv. Lucije nedaleko od Baške. Napis potječe još iz doba hrvatske narodne dinastije, a kazuje, da je opat Držiha primio zemljište za crkvu od kralja Svinimira, a samu crkvu da je izgradio opat Dobrevit. (Rački l. c. 487. — Cf. i njegovu raspravu u Starinama VIII. 130.—163.)[1]

[1] Benediktovski samostan u Baški održao se je sve do XV. vijeka. Kasnije je naslov opatije, a i sam beneficij, prešao na krčkoga biskupa. On do danas nosi titul: Abbas S. Luciae de Besca.

Po tom je lako razumjeti, da su benediktovci samostana sv. Nikole u Omišlju u polovini XIII. stoljeća glagoljali. Oni su upravili molbu na Inocentija IV., da im odobri slovensko bogoslužje i zatražili doslovce od pape, da »njima, koji su Slaveni, ter imadu slovensko pismo, a latinskoga ne mogu da uče, dopuštenje izdade obavljati bogoslužje u slovenskom pismu prema obredu rimske crkve, kako su to oni i njihovi prethodnici običavali činiti«. Inocentij IV. ne odgovori benediktovcima izravno, nego preko Ordinarija loci: krčkoga biskupa Fruktuosa, te mu veli u pismu dt. u Perugji 26. januara 1252.: »Imajući u Gospodu potpuno pouzdanje u Tvoju razumnost, ovime Ti dopuštamo, da u toj stvari učiniš, što budeš korisnim razabrao«.[2] Papa hoće ovijem da kaže, da mu je nemoguće ispitati razložitost molbe omišaljskoga opata, pak za to pozivlje biskupa neka on to učini, ter ako su navodi istiniti: da su monasi Slaveni; da imadu svoje pismo, a latinskoga da neznaju; i naročito, ako je davni, od djedova običaj, da glagoljaju, Inocentij IV. ovlašćuje biskupa, da im podijeli dopuštenje i u buduće obavljati slovensko bogoslužje. Papa ovim svojim naredjenjem ostaje na istoj pravnoj osnovici kao i u reskriptu senjskome biskupu od 1248., priznaje glagoljici u slučaju drevnoga običaja pravo eksistencije, i autorizuje krčkoga biskupa, da nakon utvrđenja ovih činjenica dopusti benediktovcima slovensko bogoslužje u rimskome obredu.[3]

Mi ne znamo razlogâ, koji su ponukali omišaljske benediktovce, da zamole papino odobrenje za glagoljicu, upravo

[2] Čitava isprava glasi: Innocentius etc. Venerabili fratri Fructuoso episcopo veglen (si etc.), Dilecti filii Abbas et Con (ventus) monasterii sancti Nicolai de Castro Muscla ordinis Sancti Benedicti tue diecesis nobis humiliter supplicarunt, ut cum ipsi, qui Sclavi existunt et sclavicas litteras habeant, discere latinas litteras non possint, eis, ut in litteris sclavicis secundum ritum ecclesie Romane divina officia valeant celebrare, prout iidem et predecessores sui facere consueverunt, licentiam concedere curaremus. De tua circumspectione plenam in Domino fiduciam obtinentes, presentium tibi auctoritate concedimus, ut super hoc facias, quod videris expedire. Datum Perusii VII. Kalendas Februarii. Anno nono. — Prvi je ovu ispravu objelodanio: Theiner, Monumenta Slavorum meridionalium. Romae 1863. I. 79.

[3] Isključeno je, da bi koji Hrvat iz ovoga papinoga reskripta izvadjao za glagoljicu značaj »privilegii nationalis«, kako to tvrdi Pesante. (La liturgia slava con particolare reflesso all' Istria. Parenzo 1893. p. 45.).

kako ne znamo ni zašto se je senjski biskup u toj stvari obratio na Inocentija IV. Bit će da su latinski svećenici poricali kanonski, zakoniti opstanak glagoljašima i njihovoj službi Božjoj. Omišaljski redovnici očevidno su znali za reskript papin senjskom biskupu. Svakako nakon ovih papinih otpisa slovenština uživa kroz puna dva vijeka i više potpuni mir u našim krajevima.

Iz toga možemo zaključivati, da je i presuda biskupa Fruktuosa bila povoljna omišaljskim monasima. U to vrijeme bio je čitav benediktovski red na našem teritoriju glagoljaški. Glasovit je bio rogovsko-tkonski samostan sv. Kosme i Damjana, utemeljen polovinom 11. vijeka od biogradskoga biskupa Teodorika I. na ostrvu Pašmanu. Sinovi sv. Benedikta stekoše si i u našim zemljama velikih zasluga prepisujući glagoljske knjige. Sačuvalo nam se je njekoliko dragocjenih misala i brevijara pisanih u 13. i 14. vijeku u Tkonu i Omišlju. I svoju časnu regulu pretočiše u 14. vijeku na hrvatski jezik i prepisaše glagoljskim pismenima. (Isp. Jelić: Fontes historici Liturgiae glagolitoromanae. Veglae 1906.—XIII. 10; XIV. 5, 6, 19, 20, 30. te naročito raspravu A. Pavića: Regule sv. Benedikta u Starinama, VII. 57—129.)

Ako je glagoljica imala u sebi tu elementarnu snagu, da je osvojila drevni red benediktovaca, koji je imao od iskona latinski značaj i latinske tradicije, u svojim samostanskim školama njegovao latinsku knjigu i latinsku liturgiju, ono si tekar zapravo možemo zamisliti, u kojem je opsegu zahvatila svjetovni kler, gradsko i ruralno svećenstvo, koje osim mršavih kaptolskih škola za druge nije znalo, a u najviše slučajeva klerik učio se privatno u žakna, a žakan u popa. I u našim zemljama, kaošto u čitavoj Evropi, kler je bio kroz cio srednji vijek nosilac ne samo crkvene, nego i gradjanske knjige i prosvjete, pak zato možemo mirne duše uzeti pravilom: Kuda se je glagoljica širila u gradjanskoj porabi, tamo je bila i u crkvenoj, tamo se njome služilo i u crkvenoj liturgiji.

Radi potpunoga prikaza moramo ovdje istaknuti, da glagoljsko pismo nije nipošto osebina zapadnih hrvatskih krajeva,

[4] Isp. Jelićev članak: Arhiv rogovske opatije u »Vijesniku hrv. arheol. društva«. Zagreb 1898. str. 72. i sl.

a ćirilsko onih istočnih, srpskih. Već od 12. vijeka služe se čisto hrvatski katolički krajevi u gradjanskom životu pored glagoljice i ćirilicom. Rački je u Starinama XIII. 197—210. objelodanio povelju pisanu ćirilicom god. 1250. u Povljima na otoku Braču, kojoj izvornik siže kojih sedamdeset godina ranije. U istom mjestu očuvao se iz konca 12. stoljeća i jedan napis ćirilski. (Isp. Šurmin: Hrvatski spomenici, Zagreb 1898. br. 2. i 4.). Poljičani u kasnije doba srednjega vijeka pišu svoj zakonik ćirilicom. Ipak u hrvatskim i katoličkim krajevima glagoljsko pismo i u gradjanskoj porabi daleko prevladjuje nad ćirilicom.

Jagić je nazvao Krk vagina rerum glagoliticarum. Ali senjska biskupija i istočna Istra zaslužuju taj naziv u istoj mjeri. U tim krajevima napisano je najviše glagoljskih knjiga i rukopisa; otuda nam se spaslo najviše staroslovenskih misala i brevijara. U sjeveroistočnom kutu Adrije glagoljica je najautohtonija. Čuveni su građanski zakonici vinodolski (1288.), vrbnički (iz 14. vijeka), kastavski (15. v.), veprinački (1507.),[5] ali i sami crkveni zakonici pisani su u slovenštini. Statut senjskoga kaptola složen je 12. travnja 1380. ne u latinskom, nego u živom narodnom jeziku i napisan glagoljicom. Jednako su pisani zakoni kapitula kastavskoga (g. 1473.), kapitula lovranskoga (g. 1480.), kapitula vrbničkoga (g. 1487.).[6] Kako je glagoljsko pismo duboko zasijecalo u javni život političkih oblasti u Istri pokazuje važna isprava o Razvodu i Kunfini po svoj deželi (Istri) između oblasti pazinskoga kneza Albrechta, oglajskoga patrijare Rajmunda, te mletačke republike. Isprava je sastavljena u tri autentična primjerka, a kao notari bijahu pop Mikula, župnik Gole Gorice, koji je pisao u glagoljskom pismenu »jezikom hrvackim«, pa Pernart iz Gorice »pisar jezikom nemškem«, i Ivan s Krmina, »pisar jezikom latinskim«. Povelja je pisana

---

[5] Hrvatski pisani zakoni objelodanjeni su od Račkoga, Jagića i Crnčića. Zagreb, 1890.

[6] Jelić: Fontes historici liturgiae glagolito-romanae. Veglae 1906. XV. v. br. 75. i ad 75., te 79a, 103, 63a, 79 a. — Pod ovim kapitulima nemaju se razumijevati stolni ili zborni Kaptoli, nego zborovi župskoga svećenstva. U to vrijeme veća mjesta u našem Primorju obilovala su nerazmjerno velikim brojem svećenstva.

g. 1275., te je najjači dokaz za hrvatski značaj istočne i srednje Istre već u srednjem vijeku.[7]

Kako je ovaj Razvod ugovor izmedju tri suverene oblasti na tlu Istre, očevidno je, da su kompasciscenti priznavali slovenštini javni i službeni značaj za svoje državice. — Mi imademo još jedan »Razvod meju Kožlakom i meju Mošćenicami«, pisan glagoljicom u Istri 1395., ali isporedjen s gornjom poveljom, on je samo lokalnoga karaktera.[8]

U autohtono područje glagoljice i slovenskoga bogoslužja ima se još brojiti i sjeverna čest Dalmacije do Pelješca. Prema istraživanjima Berčićevim u doba XIII. i XIV. vijeka nebrojeno je glagoljskih misala i brevijara napisano u Dalmaciji i na otocima od Ugljana do Korčule.[9] Ovamo spadaju rukopisi nađeni u Tkonu, Birbinju, Sali-ma, Zaglavi, Pašmanu i drugdje. Danas su to siromašni ostaci njekada bogate glagoljske knjige u dalmatinskome Primorju.

Vrijedno bi bilo izraditi topografsku kartu autohtonoga područja glagoljice, kako nam se ona prikazuje od XIII. do XV. vijeka. Materijal je u glavnom registrovan od Jelića u njegovima Fontes Historici Liturgiae glagolito-romanae« (naročito u Indeksu IV.) i od Milčetića u »Hrvatskoj Glagoljskoj bibliografiji«. U ta dva djela upotrebljena je i raspoređena sva

[7] Ovaj dokumenat nije na žalost dovoljno ispitan. Prvi ga je priopćio Dr. A. Starčević u Kukuljevićevu Arkivu 1852. str. 233—268. Ljubić je o njem na široko raspravljao u Starinama VI, 157—255 (g. 1874.) Ispravu treba definitivno staviti u g. 1275., jer u to vrijeme stolovaše u Oglaju patrijara Rajmund (od 21. XII. 1273. do 23. II. 1299. cf. Gams: Series episcoporum E. C. — Ratisbonae 1873. p. 774.), a Gospodar u Gorici, Metlici i Pazinu bio knez Albreht, i to II. (1271.—1304.) To je bilo baš u čas, kada su se Rajmund i Albreht izmirili, a u Austriji, Štajerskoj i Kranjskoj o prestiž se borili Přemisl Otokar II. i Rudolf Habzburški. Isp. Dimitz: Geschichte Krains. Laibach 1874. I. 184. sq.) Zapadna i južna čest Istre potpadala je u to vrijeme pod Mletke; Kastavščina s Pazinom pod Goričku grofoviju; a sjever do Trsta pod Oglaj. Talijanski pisci o istarskoj povijesti: Kandler, Fanceschi, Pesante, hotijući utvrditi romanski značaj Istre, namjerice umanjuju važnost ove povelje. (Isp. Milčetić: Hrvatska glagoljska bibliografija, Zagreb 1911. 465—468.)

[8] Prvi ga je objelodanio Kukuljević u Arkivu, 1858. 308—310.

[9] Dvije knjige Berčićeve još uvijek su dragocjene: Čitanka staroslovenskoga jezika. Prag, 1864. i Dvije službe rimskoga obreda za svetkovinu sv. Ćirila i Metuda, Zagreb 1870.

građa, što su ju stariji naši filolozi i historiografi: Kukuljević, Berčić, Rački, Jagić i dr. na svijet iznijeli. Mnogo se ovim poslom bavi Rudolf Strohal, koji je u svojoj »Hrv. glagolskoj knjizi« (Zagreb 1915. str. 61—89.) sastavio index mjesta, iz kojih nam dopriješe glagoljski natpisi, povelje i knjige.

Po mome brojenju iz razdoblja od 13. do 15. vijeka sačuvalo nam se približno oko 40 rukopisa glagoljskih misala i oko 50 rukopisa glagoljskih brevijara. Svi ti rukopisi pisani su na onom području, što smo ga nazvali autohtonim. Klasična mjesta glagoljice za uvijek će ostati: Senj, Vinodol, Modruš, Krk, Vrbnik, Dobrinj, Baška, Rab, Kastavščina, Pazin, pa cijeli okoliš zadarski s otocima: Pašmanom, Olibom i Velim Otokom, te Split s Poljicima. Još jedared naglašujemo, da latinština u tim krajevima nije bila nepoznata, ali je u liturgiji služila samo biskupima, a za saobraćajni jezik samo vrhovnim crkvenim i državnim vlastima.

U sve ine krajeve glagoljica je zapravo unesena iz ovoga autohtonoga područja. Tako i u dubrovačku metropoliju. Iako je Dubrovnik bio slovenski grad, ono su njegove državne uredbe, njegovo zakonodavstvo i čitava kultura imali romansko-zapadnu biljegu.[10] Dubrovnik je zarana stajao u tijesnim političkim i trgovačkim vezama s Bosnom, Zetom, Raškom i Srbijom, izmjenjivao s njima povelje i listine u slovenskom pismu i jeziku, ali je njegov službeni jezik bio isključivo latinski. Bogoslužje je latinsko. I sama obnarodovanja godine 1331. vrše se tamo in lingua latina quam in slavonesca.[11] Ova romansko-zapadna orijentacija davala je maloj republici veliku moralnu, kulturnu i političku snagu usuprot srpskim i bosanskim vladarima, koji su u južnoj Dalmaciji tražili izlaza na more.

Tekar u drugoj polovini 14. stoljeća nalazimo u Dubrovniku slovenske škole i slovensko bogoslužje. O tom je kanonik Liepopili napisao u Radu jugoslavenske akademije (Knj. 220. str. 30—58; Zagreb 1919.) dobru studiju.[12]

---

[10] Glavne historijografske publikacije o dubrovačkoj povijesti potječu od Š. Ljubića, M. Pucića, Račkoga, K. Vojnovića, pa naročito od V. Bogišića i K. Jirečeka. Starija bibliografija je sabrana u V. Bogišića i C. Jirečeka: Liber statutorum civitatis Raguzii, Zagreb 1904., XIII. i XIV.

[11] Tako od 24. febr. 1331. u Račkoga: Monumenta Ragusina: Libri reformationum. T. II. Zagreb 1882. p. 332.

[12] Isp. o tome i članak u »Pravoj Crvenoj Hrvatskoj od 24. lipnja 1905.

Slovensko bogoslužje unijeli su u dubrovačku republiku svećenici iz Hrvatske i sjeverne Dalmacije, što ih je vlada uzimala svome puku za dušobrižnike. U Stonu nalazimo godine 1390. kapelana Svetana iz Hrvatske (Dominus Zvetanus de crovatia — na svu priliku iz senjske ili modruške biskupije). U samom Dubrovniku nalazimo malo slovenskih svećenika (praesbyteri sclavici), ali zato više u ostaloj oblasti: u Župi, Gružu, Zatonu, Rijeci, Šumetu, na ostrvima Koločepu, Lopudu, Šipatu i Ratu, gdje su vršili pastvu. Liepopili ne kazuje, zašto se ne spominju u dubrovačkom Primorju i Konavlima. Ti su krajevi onaj čas bili u srpskoj oblasti. Dalje nije siguran, da li su ovi slovenski popovi bili glagoljaši ili »unijati«, rimskoga ili istočnoga obreda, ali kako su medju tim svećenicima vladale uredbe rimskoga obreda (na pr. celibat), o tom nije sumnjati, da su to bili glagoljaši. Jednako se ne mogu saglasiti s tvrdnjom, da su u Dubrovniku i redovnici glagoljali. Bijeli i crni fratri, dominikovci i franjevci, što se spominju, bili su po svojim pravilima strogo vezani na latinski jezik, ali je lako pojmljivo, da su oni u Dubrovniku, kao i u ostalim našim krajevima, činili kompromis s duhovnim potrebama slovenskoga puka, i pozvani, da mu kršćansku nauku propovijedaju, čitali su i tumačili evangjelje u slovenskom jeziku.

To opravdano naslućujemo iz legata Dm. Nikole Crnoga, koji je u svojoj oporuci od 1395. ostavio jedan »vagnilistar« fra Nikoli Saba de Bonda. Očevidno je taj vagnilistar u narodnom jeziku preteča kasnijih lekcijonara, kojima su se svećenici latinaši služili kod misa i propovijedi.

Izvori kazuju, da je dubrovački puk priljubio slovenštinu u crkvi. Malo vijeće namjestilo je 31. srpnja 1391. glagoljaša Don Radovana iz Zadra za kapelana u Brenu (župi) na molbu i zahtjev brenskih pučana (precibus et instantia omnium rustichorum Breni). Drugi opet zapisnik od 27. srpnja 1392. izrazuje želju, da bi rektor republike s malim vijećem potražio svećenike glagoljaše i postavio ih u pastvu »per districtum Ragusii et punctam Stagni« (Liepopili l. c. str. 46. sl. XVIII. XXI.). Taj zaključak tumači nam onaj veliki broj glagoljaša, što ga nalazimo u drugoj polovini 14. vijeka u dubrovačkoj oblasti.

Do koje važnosti je u to vrijeme došao narodni jezik u Dubrovniku razabiramo iz činjenice, što je malo vijeće 12. veljače

1390. osnovalo u Dubrovniku školu za učenje slovenskoga pisma i imenovalo za učitelja njekoga Nikolu Bugarina. Ova je škola imala službeni i javni značaj, jer je Nikola Bugarin imao od vlade plaću od godišnjih 50 perpera (= 25 mletačkih dukata). Zapisnici od 18. veljače 1391. i 24. siječnja 1392. potvrdjuju ga u njegovoj službi, i ovaj posljednji naziva ga »magister scolarum slavicarum«. God. 1391. bila je slovenska škola i u Stonu. Tamo je bio učitelj uz plaću od 40 perpera »Theodorus domini Nicole«, (valjada njegov sin), koji je pače i u gramatici poučavao. (Liepopili l. c. X, XVIII, XVI.)

Na dlanu je, koje je to pismo bilo i koja gramatika, što su ih Nikola i Teodor učili. Bugarin nije mogao poučavati nego stari slovenski jezik, jer dubrovačkoga nije znao, a ni drugoga pisma nego ćirilskoga, jer je glagoljsko bilo u Bugarskoj u to već doba posve zamrijelo. Dubrovčanima bilo je od prijeke potrebe znati slovensko pismo radi diplomatskoga i trgovačkoga saobraćaja sa susjedima.

Iz analogije dogadjaja pravom možemo suditi, da su glagoljaši u to vrijeme unašali slovensko bogoslužje i u druge krajeve južne Dalmacije. U tom mišljenju potkrepljuje nas i odlomak glagoljskoga korčulanskoga brevijara, o kojem je Berčić utvrdio, da je pisan negdje pod kraj 13. stoljeća na južnom dalmatinskome ostrvlju (Čitanka str. 40.)

Od dubrovačke nadbiskupije starija je dukljansko-barska, utemeljena 1067. od pape Aleksandra II. Njena oblast širila se ne samo nad primorskim gradovima: Barom, Dukljom, Skadrom, Ulcinjem, Drivostom, Pilotom, Svačem, Budvom, u kojima je bilo izmiješano romansko, slovensko i arbanaško pučanstvo, nego je sizala i duboko u nutrašnjost ovih krajeva. Pod nju su spadale: »Tribuniensis ecclesia« u Travunji, sa sjedištem, kako sluti Jireček, u monasterium Sancti Petri de Campo kod Trebinja (ruševina Petrov manastir kod Čičeva); »Bosoniensis ecclesia« u gornjoj dolini Bosne sa sjedištem kod crkve sv. Petra u Brdu (Ban-brdo, Vrhbosna); te »Serbiensis ecclesia«, kojoj se je

[13] Curiosum je, da je kotorska biskupija, na razmedju dubrovačke i barske metropolije, potpadala od 11.—14. stoljeća pod nadbiskupa u Bari-ju na apulijskoj obali.

područje moralo prostirati iskonskom srpskom oblašću između rijekâ Tare, Bosne i Ibra (Raška). Iz ovih činjenica pravom zaključujemo, da su srpski i bosanski krajevi prvobitno stajali pod jakim utjecajem zapadne crkve. Jireček zapaža, da su imena srpskih vladalaca u 9. vijeku prije latinska, nego grčka: Stjepan, Petar, Pavao, Zaharija. I poslije pristajanja uz istočno-bizantijsku crkvu vidan je taj utjecaj još u 13.—15. vijeka: crkva apostola sv. Petra i Pavla u Rasu, veliki samostan sv. Petra na Limu, pomenuti već samostan sv. Petra u Čičevu kod Trebinja. Dr. Patsch našao je u selu Drenovu kod Prijepolja ruševine male crkve s odlomkom latinskoga napisa (Te Christe auctore pontifex...), za koji je Msgr. Bulić ustanovio, da potječe između 800.—1000. godine. (Jireček: Istorija Srba. (Prijevod Radonićev.) Beograd 1911. I. 167.).

Primorski vladari Duklje, Travunje i Zahumlja: Stjepan Vojislav, Mihajlo (Sclavorum rex) i Bodin u drugoj polovici 11. vijeka očevidno su pristaše zapadne crkve (Rački: Rad 27, 116—130. i 30. 75—81.) Poznato je, da je i osnivač srpske države Stjepan Nemanja, rođen u Ribnici (današnja Podgorica) 1114. (?), prvobitno kršten u latinskoj crkvi, a poslije ga je raški episkop po drugi put okrstio po istočnom obredu. Ne smijemo misliti, da je u ranije doba srednjega vijeka pripadnost ovih krajeva istočnoj ili zapadnoj crkvi bila izrazita. Tek kada se podiže politička moć srpskih vladara, oni se sve većma opredijeljuju za istočnu crkvu. Prvi to učini Stjepan Nemanja, koji iza 1170. sjedini rašku i primorsku oblast u srpsku državu, a definitivno uvede sv. Sava srpski narod u sferu istočne crkve, osnovavši god. 1219. čvrstu hierarhijsku organizaciju s metropolijom u Žiči. Kako su srpski vladari u Primorju podložili svojoj vlasti krajeve s čistim katoličkim življem, došli su oni u tijesne odnose sa zapadnom crkvom: s barskom i dubrovačkom metropolijom, pače i sa samom rimskom stolicom. Ti su odnosi bivali srdačni i prijateljski, kada su to tražili državnopolitički interesi, tako u doba Stjepana Prvovjenčanoga, koji zadobi g. 1217. kraljevsku krunu iz Rima, pa se i za čas prizna »sinom rimske crkve«, a tako i u docnije vrijeme Stjepana Uroša II. Milutina (1282.—1321.), koji je 1308. obećavao pristup rimskoj crkvi. Jednako je i Dušan Silni 1354. stupio u

vezu s papom Inocentijem VI. u Avignonu tražeći, da ga imenuje »kapetanom«, vojvodom svega kršćanstva u borbi protiv Osmanlija. No ti politički i diplomatski računi nijesu ni za čas pokolebali prestiža i vlasti istočne crkve u srpskom narodu. Činjenica je razumljiva. Kanonsko uredjenje istočne crkve dopuštalo je svima narodima široku crkvenu i herarhijsku nezavisnost i liturgijsku mnogostručnost, pa su se slovenski narodi na Balkanu, kod kojih su odlučivali politički i nacijonalni momenti, radije priljubljivali Istoku, koji je potpunu slobodu davao njihovim narodnim crkvenim organizacijama i njihovom slovenskom bogoslužju, nego li Zapadu, gdje je baš u to vrijeme sve jače dolazilo do izražaja nastojanje o čvrstom hierarhijskom i liturgijskom jedinstvu crkve.

U Bosni utjecaj zapadne crkve bijaše mnogo jači nego u Srbiji. Bosanski vladaoci uz male iznimke priznavali se katoličkoj crkvi. Još u rano doba spominje se bosanski biskup, koji je imao svoje sjedište u Vrhbosni. Mi smo na str. 198. svoga djela utvrdili, kako su bosanski biskupi obavljali bogoslužje u slovenskom jeziku i vrlo vjerojatno u istočnom obredu. Pismo i glagoljsko i ćirilsko bilo je u porabi. Prosvjetni niveau klera, pače i biskupa, bio je na niskom stepenu. O Radogostu, koji je bio biskup za pape Celestina III. (1191.—1197.), pričaju izvori, kako nije ni latinski znao. (Isp. J i r e č e k l. c. 215.) Velika je nedaća bila za zapadnu crkvu, što se nije ni među bosanskim vladarima ni bosanskim biskupima našao čovjek, koji bi u Bosni osnovao i proveo jaku hierarhijsku organizaciju, kako su to srpski vladaoci učinili u Srbiji za istočnu crkvu. Radi nedostatka najprimitivnije pastoralne organizacije moglo je patarenstvo tako duboko žilje uhvatiti u bosanskome puku i plemstvu i zatrovati vjerske prilike u Bosni, da im se posljedice još i danas osjećaju.

Kako je bila siromašna organizacija bosanske crkve, razabira se i iz činjenice, što prije dominikovaca i franjevaca ne nalazimo u izvorima nijednoga starijega reda nijednoga samostana katoličke crkve.

Nedostatak crkvene organizacije opazio je i papin legat I v a n d e C a s a m a r i s, koji je god. 1203. izvijestio Inocentija III., »da se u bosanskoj oblasti bana Kulina nalazi samo jedna biskupija, a biskup je nedavna umro. Ako bi moglo biti,

da se Latin postavi za biskupa, i da se imenuju tri do četiri nova biskupa, to bi odatle nastala nemala korist za crkvu, jer je oblast duga deset dana hoda i više«. (Theiner: Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium. Romae 1863. I. XXXIV.) Metropolijska oblast nad bosanskom crkvom bila je nestalna: prvobitno bila je u Baru, kasnije u Dubrovniku i konačno u Kaloči. Sređivanju crkvenih prilika u bosanskoj i srpskoj oblasti mnogo su škodile i dugotrajne raspre izmedju Bara i Dubrovnika, koje su potrajale čitavoga 12. i 13. stoljeća. (Isp. Markovića: Dukljansko-barska metropolija, Zagreb: 1902. 63.—87., te veliku raspravu D. Grubera: O dukljanskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice XIII. stoljeća, u Vjesniku zemaljskoga arkiva, Zagreb 1912. i 1913.) Kada se naime Dubrovnik u 12. stoljeću politički posilio i došao u tijesne trgovačke veze s Bosnom, počeo je osporavati vlast barskih nadbiskupa, i u istinu uspije mu utvrditi svoju metropolitsku vlast nad bosanskom, travunjskom i zahumskom biskupijom. Bosanskim banovima većma je prijala crkvena zavisnost od Dubrovnika, nego od Bara, koji je bio podčinjen srpskoj državi. Bosanski biskupi primali su redove u Dubrovniku i svake godine polazili onamo u pohode.

U 13. stoljeću prilike se iz temelja promijeniše. Nakon što se je rasula sila bizantskoga cara Emanuela Komnena († 1180.) ojača Ugarska znamenito na jugu Save i Dunava. Bogomilsko krivovjerje u Bosni dade Andriji II., slavonskom vojvodi Kolomanu i Beli IV. najbolju priliku, da se umiješaju u nutarnje odnošaje Bosne. Ugri po uzoru albigenških ratova (1209. do 1229.) povedoše više krstaških vojna na bosanske Bogomile (1225., 1227., 1233., 1247.). Bez pravoga uspjeha. Pape izdašno pomagahu njihovo nastojanje po svojim legatima, a kao vjerovjesnike i inkvisitore šiljahu redovnike, što ih netom osnovao sv. Dominik za suzbijanje albigenške hereze u južnoj Francuskoj. Papa Grgur IX. svrže godine 1233. po svome legatu kardinalu Jakobu bosanskoga biskupa Vladimira zbog njegovih bogomilskih nazora, a na njegovu stolicu sjede najprije Dominikovac Joannes Theutonicus, a poslije od istoga reda biskup Ponsa. Biskup Vladimir bio je posljednji biskup domaćega imena i slovenskoga bogoslužnoga jezika; njegovi nasljednici bili su Latini. Tim je papa udo-

voljio prijedlogu Ivana de Casamaris od 1203., da biskup latinskoga jezika i bogoslužja dođe na čelo bosanske crkve. Vjerska stvar nije ipak time puno dobila. Novi biskupi, a tako i vjerovjesnici, što su dolazili iz Ugarske, uza sve svoje apostolstvo ne mogoše iskorijeniti bogomilstva; bijahu tuđinci i ne znadjahu narodnoga jezika.

Grgur IX. u pomenutom pismu na svoga legata Jakoba od 30. maja 1233. naloži mu, da zaredi »dvojicu, trojicu ili četvoricu biskupa« »salvo jure metropolitani«. Ne znamo zašto nije do toga došlo. Bosanska crkva bolovaše i kasnije na mršavoj hierarhijskoj organizaciji. Možda su stvar ometali i nadležni dubrovački metropolite, a možda i Ugri, koji su punim pravom mogli predmnijevati, da će se iz razgranjene organizacije bosanske crkve po vremenu razviti samostalna metropolija bosanska, a to im ne idjaše u račune, jer su svim mogućim načinima težili, da sprave bosansku biskupiju pod svoju crkvenu i političku vlast. Već slavonski vojvoda Koloman nadari bosanskoga biskupa posjedima preko Save sa središtem u Djakovu, Bela IV. 1244. potvrdi i proširi tu darovnicu, kojom bosanski biskupi postadoše moćni i ugledni vlastelini u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, a kaločki nadbiskup živo je kod Sv. Stolice radio, kako bi bosansku biskupiju podčinio svojoj metropoliji. U tom ga pomagao i sam bosanski biskup. Inocentij IV. pismom od 20. VII. 1246. povjeri opatu sv. Martina montis Pannoniae, da razvidi, bi li ta stvar bila shodna i uputna; isto opetuje u pismu od 26. VIII. 1247. gjurskom biskupu nalažući, da ispita žalosne prilike bosanske crkve, pa ako ih takovima pronadje, neka »bosansku crkvu, kako to kaločki i bosanski biskupi predlažu, sa svim njezinim pravima podčini kaločkoj crkvi«. (A. Fermendžin: Acta Bosnae. Zagrabiae 1892. br. 72. i 74.)

Papin nalog ne bi onaj čas proveden. O tom nije sumnjati, da dubrovački nadbiskup, koji je baš tih godina stajao na vrhuncu borbe s barskim nadbiskupom radi metropolitske vlasti, (Marković: l. c. 79—83.), nije ni Ugrima s laka prepustio svoja metropolitska prava u Bosni. Dubrovački nadbiskup Ivan podje 1250. godine Inocentiju IV. u Lyon i iznese formalnu tužbu protiv barskoga nadbiskupa, kojega je zaštićivao srpski kralj Stefan Uroš I. (1243.—1276.) već s toga

razloga, da ne bi dubrovački nadbiskup vršio jurisdikciju na srpskom zemljištu.

Izlazak te parnice nije nam u Inocentijevim regestima tačno dokumentovan, ali su Markovićeve (l. c. 85.) i Jirečkove (l. c. 300.) dedukcije ispravne, da je barskim nadbiskupima pošlo za rukom utvrditi pred Sv. Stolicom svoju metropolitsku vlast. Dubrovnik je i u borbi s Ugrima doživio jednaki neuspjeh. Papa Urban IV. *naloži 19. VII. 1264.* opatu Montis Pannoniae, neka »ispita, da li bi bilo shodno uzeti bosansku crkvu ispod vlasti dubrovačkoga nadbiskupa i podčiniti ju kaločkome, kako to predlaže bosanski biskup, i već to njekada naredio papin legat kardinal Jakob, a sada to kralj ugarski traži«. (Isp. Fermendžin: Acta Bosnae. Zagreb 1892. br. 82.). Čini se, da se tom zgodom konačno ispunila želja Ugrâ: od 1264. nalazimo bosansku biskupiju u zglobu kaločke metropolije.[14] Od 1309. udari bosanski biskup stalno sjedište u Đakovu, a svu skrb i dušobrižništvo u Bosni preuzeše franjevci, koji su oko 1290. naslijedili dominikovce u vjerovjesništvu.

Dolaskom franjevaca u naše krajeve počinje nova epoha u crkvenoj povijesti južnoslovenskih krajeva, a jednako i u razvitku slov. bogoslužja. Kako smo u svom djelu str. 186. razložili postojala je i na Istoku i na Zapadu od ranoga vremena živa težnja za liturgijskom jedinstvenošću i jednoličnošću. U Zapadnoj crkvi bilježimo tri velike epohe liturgijskoga sajedinjivanja i saobražavanja u smjeru rimskoga obreda: epohu Grgura Velikoga (590.—604.), koji je konačno redigovao rimski ritus; *epohu franjevaca*, koji su u duhu svojih pravila rimski ritus u lat. jeziku širili po cijelom svijetu, kudagod je njihova noga dopirala, bilo to makar i na račun onih obreda i jezika, što su ih u područjima svoga djelovanja nalazili, i konačno epohu tridentskoga sabora, koji je svojim ustanovama o izdavanju liturgijskih knjiga podrezao životne žile svim nerimskim liturgijama i nelatinskim liturgijskim jezicima na Zapadu.

Posve je dakle razumljivo, da su franjevci i u Bosni bili pioniri rimsko-latinske liturgije, to više, jer su oni za dugo vremena novačili od samih tudjinaca. Još 1347. moli ban Stje-

---

[14] Po tom treba ispraviti tvrdnju Jirečkovu o. c. I. str. 215. i 300., da je bosanska biskupija već 1247. potpala pod kaločku metropoliju.

pan papu Klementa IV., da bi poslao vjerovjesnike »koji su vješti slovenskom jeziku ili mu se bar mogu naučiti«. (Šafařik u Glasniku srpskoga učenoga društva, X. 412—416). I što je intenzivnija bila djelatnost franjevaca, to je svjetovni kler u Bosni sve većma iščezavao, a s njime i slovensko bogoslužje.

Nu taj proces nije se naglo obavio. Tečajem čitavoga 14. vijeka nalazimo mi kraj franjevaca još svedjer domaćega svjetovnoga klera. Za tu tvrdnju imademo dokaza u Reskriptu Grgura XI. od god. 1373. na pitanja Bartola, revnoga vikara bosanske vikarije. Dokumenat je štampan u II. svesku Theiner-ovih: Vetera Monumenta Slavorum meridionalium, Zagreb, 1875., Additamenta 327—329, te je dragocjen prilog za upoznanje crkvenih prilika u Bosni prije Turaka, a po svojim rješenjima ne zaostaje nimalo za glasovitom poslanicom pape Nikole I. ad Bulgaros od god. 867. Iz te isprave razabiremo, da za dugo još nakon dolaska franjevaca u Bosnu ne bijaše organizovana dušobrižnička pastva u Bosni: nec sunt parochiae determinatae. Naročito je zanimljivo, da god. 1368. imade svećenika, koji u očima fra Bartola »nijesu pravi svećenici, nego su seljani ili raskolnici, ustanovljeni prema običaju zemlje« — non sunt veri sacerdotes sed rustici vel schismatici, instituti per consuetudinem patriae. Nećemo nimalo pogriješiti, ustvrdimo li, da su ovo bili slovenski svećenici, dijelom rimskoga, a dijelom istočnoga obreda. Iz ostalih tačaka papinoga odgovora vidi se, da u domaćega katoličkoga klera nije bio celibat proveden (ad art. XVII.) i da je u ženidbenoj disciplini bilo velikih nedostataka (ad art. IV. et XX.).

Ali i među samim franjevcima nije bila disciplina bez prigovora. U pismu od 13. decembra 1368. na fra Bartola papa Urban V. oštro kudi fratre strance, upućuje ga, neka ih otpravi u njihove provincije, a za vjerovjesničtvo neka upotrebi domaće ljude: fratres ex nacione Bosnensi. (Cl. Fermendžin, l. c. br. 195.). Uistinu od ovoga vremena javlja se među fratrima domaći elemenat. Nije to ostalo bez utjecaja i na liturgijsku praksu u bosanskoj crkvi. Iako su domaći franjevci vjerni svojoj reguli latinskim jezikom misili, ono su oni velike popuste činili predaji svoga puka, a tako i njegovim duševnim i vjerskim potrebama, pak nesumnjivo već u ovo doba

14. vijeka pada početak onih bogoslužnih knjiga, koje su nam poznate pod imenom lekcijonara.

Izvjesno je, da je glagoljsko bogoslužje bilo u početku 15. stoljeća poznato u Bosni. To znamo iz povijesti vojvode Hrvoja, najjačega tipa našega narodnoga plemića u razdoblju izmedju 12. i 16. stoljeća. Hrvoje potječe iz bosanske porodice Hrvatinića, a i ime mu je diminutiv riječi Hrvatin. Njegova oblast obuhvaćala je zapadnu Bosnu sa središtem u Jajcu. U spomenicima dolazi od 1380. godine. On je umio naslijediti pretenzije Stjepana Tvrtka, pak je početkom 15. vijeka njegova vlast obasizala zapadnu Bosnu, čitavu srednju Dalmaciju s otocima Bračem, Hvarom i Korčulom. U borbama toga vremena izmedju ugarskoga kralja Sigismunda i napuljskih Anžuvinaca vršio je odlučnu ulogu. Nosio je naslov »bosanskoga i splitskoga vojvode«, i stolovao čas u Jajcu, čas u Primorju; bavio se narodnom knjigom, ali kovao novce s latinskim napisima. Po svojem vjeroispovijedanju, kao i većina bosanskih vladalaca, kolebao je između bogomilstva i katolicizma. U Bologni nalazi se jedno patarensko evandjelje, što je za njega god. 1404. napisao bogomil Hval iz Bosne.

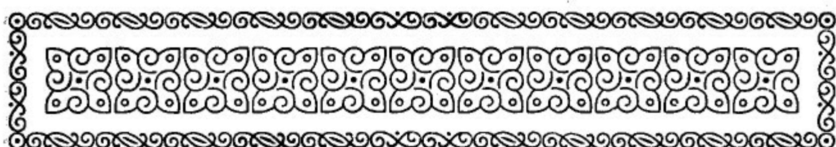
Iz istoga od prilike vremena potječe i glasoviti glagoljski Hrvojev misal,[15] što ga prije tridesetak godina nadjoše u dvorskoj knjižnici Staroga Seraja u Carigradu, pa mu dio teksta 1891. izdade bosanska vlada u sjajnoj opremi. Po mišljenju prof. Jagića misal je napisan inicijativom vojvode Hrvoja; njegova slika na konju i grb njegov urešuju prvu stranicu rukopisa. Pisac misala bio je glagoljaš Butko, koga Jagić stavlja u okolicu Omiša u Dalmaciji. Jezik mu se još većma približava živom govoru, nego je to u ostalih hrvatskih misala onoga vremena. I Butko i Hrvoj bili su ćakavci. Zanimivo je, što se u koledaru misala spominju i svi ugarski svetitelji: Stjepan, Vladislav, Emerik i Elizabeta. Očevidno kako politički tako i crkveni odnosi između Ugarske te Bosne i Dalmacije bijahu tijesni i jaki. Punim pravom možemo suditi, da je Hrvojev misal pisan za praktičnu upotrebu. U Bosni dakle za Hrvojeve epohe od 1380.—1415. bilo je rimskoga obreda u slovenskom jeziku. Bit će da su se franjevci i u Bosni, kao i u drugim našim krajevima,

[15] Isp. Milčetić: Bibliografija l. c. 33.—35.

prilagođivali ovoj činjenici. To nam svjedoči i Korčulanski lekcijonarij, pisan za vrijeme Hrvojevo, u živom narodnom jeziku, a latinsko-gotičkim pismenima, u samostanu sv. Marije na Otoku kraj Korčule (Badia), što su ga oko 1392. naselili franjevci, izbjeglice iz Bosne. F. Radić objelodanio je ovaj lekcionarij, pak će kasnije biti još o njemu govora. (Jelić l. c. XV. br. 133.)[16]

(Nastavit će se.)

[16] Za crkvenu povijest sredovječne Bosne naročito su važne studije: A. Hoffer: Bosanska biskupija do turskoga gospodstva, u Spomen-knjizi iz Bosne, Zagreb 1901., te Šišić: Historički pregled katoličke biskupije bosanske do 1700.; u Glasniku zemaljskoga muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1903. 327.—349. te Batinićevo djelo: Djelovanje franjevaca I.—III. Zagreb, 1881.—1887.

La IIIième „Semaine d' Ethnologie religieuse" à Tilbourg [Hollande] 6—14 septembre 1922.

U »Katoličkom Listu« g. 1922. br. 29. i 30. predočio sam cilj i rad prvoga (g. 1912.) i drugoga (1913.) tečaja religijske etnologije, njihove pokretače i radnike. Ujedno sam iznio i nacrt rada za treći sastanak, određen u Tilbourgu u Holandiji za vrijeme od 6. do 14. rujna prošle godine. Za samoga kongresa obavijestio sam u »Kat. Listu« br. 38., kako je »Semaine d'Ethnologie religieuse« u svakom pravcu potpuno uspjela. Za to ide svaka čast i hvala kako požrtvovnom mecenatstvu katoličkoga Tilbourga, koji je u ovo skupo doba omogućio kongres, tako revnom tajništvu i briljantnim predavačima, koji su ga časno proveli.

Zvanični predstavnici grada i plemeniti Tilbouržani preuzeli su svu brigu i sve troškove za 186 učesnika iz svih krajeva svijeta. I to nesamo oko najpotrebnije egzistence, već od izleta, banketa i koncerata do najsitnijih dnevnih potreba tako, da ni za samo posluživanje nije moglo biti kakvih izdataka. Ova neobična ženeroznost i živi katolicizam, što su ga učesnici kongresa zapažali na svakom koraku, odjeknut će s pravom preko kontinenta i oceanâ. Jednako će i ono 45 predavanja katoličkih naučnjaka iz svih znamenitijih naroda urezati duboku brazdu za točnije i istinitije poznavanje kulture čovječanstva istočne i zapadne polutke kruglje zemaljske. Ne manje će se odlično dojmiti i jamačno izazvati na nasljedovanje uzorni primjer složnoga, usrdnoga i bratskoga saobraćaja učenjaka iz naroda do juče na noževe zavađenih.

Predavanja i diskusije isticale su se vanrednom visinom. Otmenost dikcije; dubina sadržaja; opsežnost gradiva; objek-

tivnost i akribija u ispitivanju protivničkih mišljenja; časno poštivanje naučnjačkoga rada, makar je i drugoga idejnoga pravca; uvjerenje, da i u zabludama ima iskri istine, a do potpune istine da se čovjek sporo i mučno dovija; kolosalni objam sitnoga i napornoga istraživanja na tom zamršenom polju nauke, prekritom vilinom kosom, koja hoće da zaguši plemenitu biljku: odlike su ovoga kongresa, koje mora da imponiraju. Zato su brojni učesnici s najvećom pažnjom pratili naporni i ustrajni rad punih osam dana, danomice po cijelih šest sati. Nenazočni naučni svijet zanimao se jednako za razvoj i rezultate kongresa, kako to svjedoče brojni izvještaji u svjetskoj publicistici i literaturi.

Kratki članak ne može da iscrpe tako tešku i toliko obilatu građu. Dostaje, ako istakne najznamenitije, što je od općenoga interesa i što će da snažno utječe na daljni naučni rad u ovom pravcu.

Cijeli tečaj predavanja obuhvatao je dva dijela: generalni i specijalni.

Zadaća generalnoga dijela bila je, da predoči u kojem je danas stadiju religijska etnologija i njene pomoćne ili srodne znanosti: linguistika, sociologija, prehistorija, pshiologija. Rasprava o metodi trebala je da utvrdi, kako i iskustvo posljednjih dvaju decenija uči, da su načela kulturno historijske metode onakova, kakova u etnologiji treba da budu. Ali je kritički pogled na dojakošnji rad s ovom metodom, na osnovi uspjeha i nedostataka ove škole, iznio i mnoge pobude, kako da izučavanje znanosti religija kod kuće bolje organizira i usavrši, i opet kako da se tamo u primitivnih plemena dođe do što vrsnije folklorističke građe.

Za specijalnu raspravu odabrane su teme o žrtvi uopće, o nekim žrtvama starih naroda i današnjih plemena niže kulture napose. Zatim o inicijacijama i tajnim društvima u primitvnih, i napokon o misterijama nekih naroda pretkršćanskih.

Pored pobuda, što su ih predavači iznosili prigodom raspravljanja ovih općenih i specijalnih problema, pretresalo se još u tri naročito odabrana sata: koji su naučni radovi prema današnjem stanju znanosti u prvom redu potrebni; koja specijalna istraživanja, naročito u psihologiji, i koje specijalne etnološke misije treba da se što prije poduzmu: kako bi kulturno-historij-

ska škola pomakla etnološku znanost i osobito religijsku etnološku naprijed, da istina i na tom polju što prije slavi svoje puno slavlje.

I u moru pijeska ističu se brušenija zrnca i cakle se svjetlija. Pogotovu u lučima nebeskim. Ne će zato biti zamjerke, ako uza sve poštovanje svim učenim predavačima kažemo, da je nesamo duša i vođa, već i najdublji i najopsežniji i najviši bio radini i učeni O. Wilhelm Schmidt, profesor linguistike i etnologije u misionskoj družbi Riječi Božje (S. V. D.) u St. Gabrijelu kraj Mödlinga kod Wiena, docenat etnologije u bečkom univerzitetu, osnivač i urednik »Anthropos«-a, glasovitoga internacionalnoga časopisa za linguistiku i etnologiju, pokretač i glavni tajnik »Semaine d'Ethnologie religieuse«, autor mnogobrojnih epohalnih linguističkih i etnoloških djela.

O. W. Schmidt je ovaj puta etnološku metodologiju i filologiju, svoju specijalnu struku, prepustio drugim vrsnim licima, a sam je preuzeo, da slušatelje uvede u općeni dio etnološke, religijske i sociološke znanosti, a zatim u specijalnu raspravu o žrtvi i inicijacijama, o tajnim društvima i misterijama.

Da se ne ogriješim o iskrenu i duboku kršćansku čednost ovog velikoga muža i jamačno jednog od prvaka u svjetskoj etnologiji i napose u poredbenoj filologiji, sociologiji i znanosti religija: mimoilazim njegove odlične predavalačke vrline. Iznijeti ću samo glavne misli iz njegovih predavanja, koja otvaraju poglede katoličke, po njem osnovane, St. Gabrijelske škole u velike ove kulturne probleme.

U prvom svom predavanju o pređašnjoj i današnjoj zadaći religijskog etnološkog tečaja (»Tâches anciennes et tâches nouvelles de la Semaine d'Ethnologie«) crta O. W. Schmidt stanje etnologije koncem XIX. vijeka, kad se protiv aprioristićkoga evolucionizma u etnologiji digao A. Lang (1898.), W. Schmid, L. v. Schröder i dr., i kad je osnovan »Anthropos« (1906.), da u internacionalnom časopisu okupi etnološke i linguističke naučnjake i misionarske radnike u primitivnih plemena. Ova strogo objektivna istraživanja srušila su za kratko vrijeme bazu sociološkoga evolucionizma. Činjenice dokazale su, da se ne mogu održati tada vrlo raširene hipoteze J. Bachofena i osobito L. H. Morgana o početnom promiskuitetu, o ženidbi u skupinama (Gruppenehe), o matriarhatu pred patriarhatom, o rodu i ko-

ljenu prije individualne porodice i t. d. Prvi etnolozi Engleske, Amerike i Njemačke na pr. W. H. Rivers, R. H. Lowie, W. Wundt (na osnovi djela W. Schmidta »Die Stellung der Pygmäenvölker«) i t. d. dokazuju: »*da nije otkriveno ni jedno pleme u svijetu, koje bi se podalo seksualnom komunizmu tako, da bi razorilo individualnu familiju*«. (Isp. Anthropos T. XIV.—XV. (1919.—1920.) p. 1125.). Jednako su stručnjaci pobili i napustili i ostale Morganove hipoteze, i stali na stajalište, što ga dokazuju činjenice u najstarijih primitivnih plemena, da je monogamska individualna familija korijen roda, koljena i plemena. Analogno uzmiču prvi savremeni naučnjaci i u znanosti religija. Činjenice u primitivnih plemena dokazuju, *da se postupna evolucija religije od sirovih, grubih, nesavršenih počela u uglađenije, savršenije i više ne može održati.* Najstarija plemena: Pigmeji, Tasmanci, neki Australci i t. d., kakogod su inače na najnižem stupnju kulture, *vjeruju u jedno osobno Najviše Biće.* Ta je neosporna činjenica obratila A. Langa od gorljivog pristaše Tylorovog animizma k tako zvanom preanimističkom monoteizmu. Slično je postupio i: J. M. Leuba (1912.), K. Th. Preuss (1914.), N. Söderblom (1916.), K. Oesterreich (1917.—1920.), A. R. Swanton (1917.), A. L. Kroeber, R. B. Dixon, A. W. Nieuwenhuis i drugi, sve ako i neki od njih kolebaju i izjavljuju, da je to zagonetka kao i postanje jezika, familije i t. d. (Isp. R. Lasch: »Einführung in die vergleichende Völkerkunde u Dr. G. Buschan: Illustrierte Völkerkunde, Stuttgart 1922., p. 40.).

Ovaj veliki preokret u etnologiji proizvela je nova historijska metoda u proučavanju folklorističkoga gradiva. Mnogo je doprinijela i specijalna »kulturno-historijska« metoda, kako su je osnovali i razvili Graebner, Ankermann i Schmidt. A ne malih zasluga imade i »Semaine d'Ethnologie religieuse« g. 1912. i 1913. *Najočitije odstupanje od evolucionizma i najodrešitije približavanje kulturno-historijskoj metodi* opaža se u američkih etnologa. To je t. zv. »»škola amerikanista«, u kojoj se ističu naučnjaci: Fr. Boas, R. B. Dixon, R. H. Lowie, G. C. Wheeler, C. Wissler, A. Kroeber, I. R. Swanton, E. Nordenskiöld, Fr. Krause, E. Sapir. [Isp. Anthropos XIV.—XV. (1919.—1920.) p. 546.—583.: W. Schmidt: Die Kulturhistorische Methode u. die nordamerikanische Ethnologie; zatim: Anthropos XVI. do XVII. (1921.—1922.) p. 487—519.: W. Schmidt: Die Abwen-

dung vom Evolutionismus u. die Hinwendung zum Historizismus in der Amerikanistik]. Na osnovi ovoga razvoja znanosti moglo bi se reći, da je *evolucionizam u etnologiji i njenim odraslim granama: u sociologiji i znanosti religija doživio putpuni slom.* Ali primjećuje W. Schmidt: povijest znanosti uči, da nesamo u širim razredima već i u pravo naučnim krugovima treba duže vrijeme, da neko u sebi završeno rješenje bude posvud i javno priznato (Anthropos XIV.—XV. (1919.—1920.) p. 1126. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte in der Schule). Zato je zadaća ove »Semaine« potaknuti na daljna istraživanja, organizirati ih, tražiti direktne veze sa kompetentnim istraživačima, priređivati nove ekspedicije u dojako neispitana plemena niže kulture i t. d.

Dok je ovo predavanje strogo naučno i više kritičko, iznio je O. W. Schmidt drugom prigodom u pučkom znanstvenom predavanju pozitivno izgrađen sistem, kako on i St. Gabrijelska kulturno-historijska škola sebi zamišljaju *postanje i razvoj ljudskoga društva.* (Die socialen Formen der Kulturkreise). O tom raspreda naučno djelo: Schmidt-Koppers, Voelker und Kulturen, 2. Teil, 8°, Regensburg, Habbel 1922.

Schmidt konstatira na osnovi kulturno-historijske metode tri stepena u razvoju ljudske kulture: I. *Prakultura.* Nju karakteriše: jaka individualna porodica, monogama, trajna, afektivna. Plemenski, državni osjećaj vrlo slabo razvijen. II. *Primarne kulture: 1. Nomadska kultura:* Porodica, još jača, razvila se u veliku familiju sa prepotentnim pravom prvorođenca — Patriarkat; plemenski — državni osjećaj još uvijek slab; kapital se sabire u obliku brojne stoke. — 2. *Totemistička kultura:* Porodica počinje da slabi; vrijednost žene pada (poligamija); Patriarkat jak, ali se razvija i smisao za pleme — državu uredbom totemizma, inicijacijom mladića i na njoj (prema godinama inicijacije) osnovanim klasama, nadmoćnijim pravima muževa; grad postaje državom. — 3. *Kultura materinskoga prava* (Mutterrechtliche Kultur): Porodica poremećena vlašću žena, djeca primaju baštinu po materi — Matriarkat; poligamija, poliandrija; muževi reagiraju i osnivaju tajna društva; selo je država; ženidba prema dvorazrednom sistemu. — *Iz Prakulture razvile su se sve Primarne kulture. Ali ne postupno,* kao da se 3 razvio iz 2 a ovaj iz 1, dok je moguće i

činjenice dokazuju, da različite Primarne kulture postoje paralelno jedna pored druge, dakle su se i razvijale iz Prakulture nezavisno jedna od druge u tri različna pravca. III. *Sekundarne kulture* nastaju opet ne razvojem iz Primarnih, već *miješanjem* različnih pravaca Primarne kulture. Tako se može konstatirati: 1. miješanje II. 2. sa II. 3. Time nastaju četiri i osamrazredni sistemi za ženidbu. Grad se veže sa selom. — 2. Miješanje II. 1. sa II. 2. Tu nastaje kultura slobodnoga materinskoga prava (Freimutterrechtliche Kultur). Žene obrađuju tlo. — 3. Miješanje II. 1. sa II. 2. i III. 1. U ovom se konglomeratu istrjebljuje materinsko pravo i totemizam; osniva se država i visoka kultura; nastaje podaništvo i ropstvo, plemstvo i kraljevstvo, napokon i feudalizam.

U raspravama o specijalnim religijski etnološkim problemima iznosi O. W. Schmidt iznajprije: što mi uopće znamo o žrtvi u različnim kulturnim okruzima (Notions générales sur le sacrifice dans les cycles culturels). Evolucionisti različnih škola drže, da je žrtva ili ostatak gozbe prikazane pokojnicima (Tylor) ili totemističko blagovanje (R. Smith) ili magički obred (Frazer). Kulturno-historijskom metodom dokazano je, da u *Prakulturi nema žrtvovanja pokojnicima, ni magije, ni totemizma.* Ne može dakle potjecati od tih uredbi ni žrtva. U većine Pigmeja postoji zabrana blagovati prvine plodova određenoga drveta (na pr. kod Minkopana Andamanima). To će biti žrtvovanje prvina. Ali je to u tako neznatnoj mjeri, da se ne može smatrati kao da tu sitnicu daju Najvišem Biću za blagovanje. Australci uopće ne poznadu žrtve. Jednako nema žrtve u vrsti Prakulture zvanoj Bumerang. Možda, misli Schmidt, destrukcija dara ne pripada nužno pojmu žrtve, onda se i ono darovanje ili ostavljanje prvina od plodova može zvati žrtvom. Svakako se vazda prikazuju darovi, koji podržavaju ljudsko življenje. Tim prikazivanjem dara hoće čovjek da prizna, kako je Više Biće suvereni gospodar života ljudskoga. U Primarnim kulturama javlja se već vrsta magije. Na pr. u totemističkom okrugu je žrtva ne toliko poštovanje Višega Bića već neka sila, da ga čovjek na što skloni. U okrugu materinskoga prava žrtvuje se pokojnicima. U sekundarnim kulturama javljaju se već i ljudske žrtve, osobito robova. Tu i blaguju od ljudskoga žrtvovanoga mesa. Ekspiatorne žrtve

rjeđe su, i teže ih je istumačiti, pogotovu ako su vezane sa supstitucijom. — Žrtva nije u Prakulturi vezana na molitvu, makar postoji i jedna i druga. (Isp. W. Schmidt, Ethnologische Bemerkungen zu theologischen Opfertheorien. Moedling 1922.).

Drugo specijalno, kulturno-religijski znamenito i teško pitanje, što ga tretira O. W. Schmidt glasi: Initiation tribale et société secrète et mystères ethnique (Isporedi: Der Mensch aller Zeiten III. A. W. Schmidt, Die menschliche Gesellschaft, Lieferung 28. sq. 1922.). Kao u svemu predočuju evolucionisti i inicijacije tribusâ, tajna društva, bratstva (konfraternitete), udruženja (klubove) i misterija primitivnih plemena i pretkršćanskih historijskih naroda, da su se razvijale postupno u izravnom pravcu jedna iz druge. Korijen svim tim institucijama da su tribalne inicijacije. Kulturno-historijska škola tvrdi naprotiv, da svaku ovu pojedinu instituciju treba proučiti pojedinačno, naročito priproste, jednostavne forme u svakom pojedinom kulturnom okrugu napose. Rezultat toga proučavanja i uzamjeničnoga poređivanja bit će: 1. da među tim institucijama postoji bitna razlika; 2. da ta razlika zavisi o prirodi kulturnog okruga, kojemu dotični obred ili institucija pripada; 3. da su različni razlozi, koji u određenom kulturnom okrugu proizvode dekompoziciju tribalne inicijacije i rađaju tajna društva; 4. da su različni putevi, kako se miješaju izvjesne forme inicijacije i tajnih društava, i kako su onda iz tih mješavina nastala magično-religijska bratstva, klubovi i napokon misterija. — Ovo detaljno i objektivno istraživanje iznosi i ovaj nada sve znamenit, a po teoriju i po evoluciju koban fakat: da se ove institucije u pojedinim kulturnim okruzima razvijaju tijekom dugoga vremena ***potpuno nezavisno jedna od druge,*** da nastaju ***jedna pored ili izvan druge,*** dakle u formi | | | | | a ne jedna iz druge u formi ⟶ ⟶ ⟶ ⟶ ⟶

Tako su na pr. već u različnim okruzima ***Prakulture različne*** forme inicijacije, a tajnih društava nema tu nigdje. — U ***Primarnoj*** kulturi: a) i to u ***nomadskoj*** nema gotovo inicijacije ili je sasvim rudimentarna; b) u ***totemističkoj*** je ona jezgra tribusa i dobnih klasa, ali samo u muških; c) u ***dvorazrednoj*** primitivno agrikulturnoj sa materinskim pravom: nema inicijacije muških, a ženskinje vrše je unutar familije u formi nekih lustracija. — Radi prevlasti žene sastaju se muškarci tajno i

stvaraju iz opozicije protiv žena, da ih podvrgnu, *tajna društva.* Dakle tajna društva nastaju ne kao dekompozicija tribunalne inicijacije dječaka, već zapravo radi socijalne revolte. Stvaraju se izvan tribusa i protiv njega: intertribusalno, a u daljnjem raširivanju: internacionalno. Protiv ženskih božanstva štuju ovi muške pradjedove, od kojih potječu. Ideja duševnoga, ne tjelesnoga življenja pokojnika, rađa ideju duše odijeljene od tijela. Otud se razvija animizan. Prigodom ceremonija oblače se na neobični zastrašni način. Upotrebljavaju lubanju kao simbol pokojnika. Lubanju zamjenjuje kasnije maska. — Širenjem tajnih društava i upadanjem Nomada u okruge totemističke i matrijarkalne: nastaju u *Sekundarnim kulturama miješavine.* Pravila i zakona miješanju nema. Isti elementi utječu u različnim okružnim sukobima različnom snagom jedan na drugoga. Zato ima mnogo varijacija, koje treba pojedinačno istražiti, ma da ima tipičnih mješavina. Biva to većinom u doba historijsko. Tajna društva gube karakter socijalni i postaju *magička i religiozna bratstva.* Nomadi, inteligentniji od ostalih okruga, počinju idealizirati i racionalizirati tajna društva. Tu je sada izvor sistematskim i zapletenim mitologijama. Tu su i prva vrela esoteričke *filozofije* u prvim počecima (Kina, Indija, Perzija, Grčka). *Nema dakle prirodne ascendentne evolucije iz jednoga praizvora,* a pogotovu *nije moguće iz takovih slučajnih mješavina izvesti pojavu kršćanstva* sa njegovim svijetlim i čistim idejama, ritima i sakramentima.

Ova programatična predavanja O. W. Schmidta kazuju nam niz misli, oko kojih se u detaljima kretala ostala brojna predavanja. Kako su god i ova i znamenita i puna novih otkrića, utvrđenih kulturno-historijskim istraživanjima naučnjaka specijalista: ne dopušta nam prostor i pravac »Bogoslovske Smotre«, da ih na tanko iznosimo. Opet treba da barem neka naročito spomenemo.

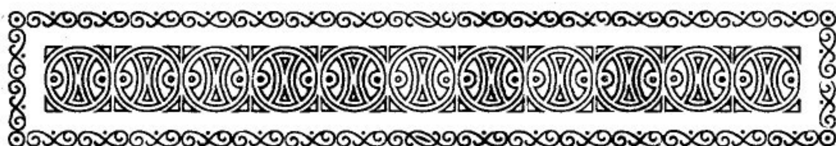
Drugi generalni tajnik »Semaine« *O. Pinard de la Boullaye* D. I. istaknuo se neobičnim pravim francuskim espritom. Kao prvoklasni konferencier predočio je on »La méthode historico-culturelle«, njene karakteristike, postupak i granice. Jednako je lijepo izložio u drugom predavanju: »La Psychologie experimentelle de la méthode historico-culturelle« i u trećem: »La méthode philologique«. Ali treba priznati, da su od njega

bili mnogo dublji i obrazloženjima mnogo jači: rektor milanskoga sveučilišta glasoviti filozof *O. Gemelli* u predavanju: »Etudes psychologiques sur. la prière« i odlični filolog luvenskoga sveučilišta *A. J. Carnoy* u predavanju: »Langues et cultures des peuples Indo-européens«. Pravu je senzaciju i oduševljenje pobudio bečki univerzitetski profesor Dr. *Menghin* svojim predavanjem: »*Prähistorische Archäologie und Kulturhistorische Methode*«. Egzaktnim istraživanjem konstatirao je ovaj priznati naučnjak: 1. da se čitavi razvoj ljudske kulture uistinu izvršio tako, da su se stvarali i razgrađivali kulturni okruzi, kako to nepobitno dokazuje prehistorijska arkeologija; 2. da se kulturni okruzi, što ih može da rekonstruira prehistorijska arkeologija, barem od česti pokrivaju s onima, što ih postavlja etnografija. Tako prehistorija barem djelomično potvrđuje savremene rezultate etnološke, kako ih iznosi kulturno-historijska škola. — Učena predavanja: astronoma *O. Kreichgauer-a* (S. V. D.): »Mystères astronomico-religieux dans l'Amerique« i prof. bečkoga sveučilišta egiptologa Dra *Junker-a:* »Die Mysterien des Osiris« dokazala su sa ostalim specijalnim predavanjima — i ljubljanski prof. Dr. *L. Ehrlich* je časno izveo svoju temu: Tribal Initiation and Secret Societies in Australia — kako konkretne činjenice potvrđuju principe kulturno-historijske škole. — Neobično duboko dojimala su se predavanja otaca misionara osijeđelih među primitivnim plemenima na pr.: *O. Winthuis* M. S. C.: Der Ingiet Geheimbund auf Neupommern, *O. Viegen* M. S. C.: Société secrète des Marind (Nouv. Guinée Néerl.), i opet mladih energičnih sila na pr.: *O. Schebesta* S. V. D.: Die Formen des Opfers und seine Verbreitung in Afrika, *O. Koppers* S. V. D.: Economie et ergologie des cycles culturels, i: La religion des Fuégiens (Amérique Mérid.). Ovo posljednje predavanje požrtvovnoga i učenoga pomagača O. W. Schmidta izmamilo je mnogom slušatelju suze na oči, kad je onako toplo u detaljima predočio pleme Jamana, na umoru na Ognjenoj Zemlji, kod kojega je prošle godine boravio i koje ga je inicijacijom primilo u svoj mali tribus od 70 lica. To je pleme Darwin pred 90 godina proglasio areligioznim i kanibalskim. Koppers je konstatirao, da to pleme pripada Prakulturi, okruga tasmanskoga (nigritskoga), i da ispovijeda čisto vjerovanje u Najviše Biće, koje zove Vata-

uineuva, da vjeruje u neumrlost, da je strogo moralno iz religioznih motiva, da nema žrtve i eksternoga kulta, ali da se moli kratkim rečenicama Najvišem Biću.

Ovaj kratki i nepotpuni prijegled velikoga rada religijsko-etnološkoga kongresa u Tilbourgu pokazuje očevidno, od kolike je znamenitosti katolička St. Gabrijelska škola za etnologiju uopće, a za razvoj poredbene znanosti religija napose. Sigurno je, da ta škola otvara nove vidike u teologiju i sociologiju narodâ i da je katolički teolog u vlastitom interesu mora da budno prati. To je jamačno i razlog, da je Sveta Stolica (ljetos prvi puta) izričitim telegramom preko kardinala Gasparri-a zahvalila na pozdrav »Semaine de l'Ethnologie religieuse« i radu kongresa podijelila svoj apostolski blagoslov. Za dvije ili tri godine biti će četvrti sastanak ove »Semaine«. Engleska i Italija pozvale su generalno tajništvo, da se taj puta u njihovim zemljama održi »Semaine«. Dotle će »Anthropos«, kao i do sada, marno pratiti svjetski etnološki i specijalno religijski rad učenoga i misionskoga svijeta.

Dr. *Fran Barac.*

Bilješke iz bogoslovske literature.

Iz biblijskih nauka.

1. Enciklika „Spiritus Paraclitus".

Prigodom 15. stogodišnjice smrti našega zemljaka. »in exponendis sacris Scripturis doctoris maximi«, sv. Jeronima, izdao je 15. rujna 1920. pokojni sv. Otac Papa Benedikto XV. encikliku »Spiritus Paraclitus«, upravljenu »svima patrijarima. primasima, nadbiskupima, biskupima i ostalim ordinarijima, koji su u miru i zajednici s Apostolskom Stolicom.« Već je iz toga naslova jasno, da je Benedikto XV. veliku važnost podao svojoj enciklici. A i sam joj sadržaj na više mjesta jasno govori, da je namijenjena ne samo slavnoj uspomeni velikog sveca katoličke crkve, nego i spasonosnoj pouci savremenih vjernika katolika, u prvom redu svećenika svega katoličkog svijeta.

Kod nas je proslava 15. stogodišnjice smrti sv. Jeronima prošla skoro neopažena. Osim rijetkih monografija i studija nemamo ni čestite biografije svečeve, a iz onog obilja njegovih diela i spisa nemamo na hrvatskom prijevodu skoro ništa. A ipak se ponosimo time, što se sv. Jeronim rodio »Stridone, in oppido Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinio«. A naši su predi njemu u počast nazvali pučko-prosvjetno društvo njegovim imenom i to je društvo mnogo zdravo zrno posijalo tijekom 54 godine svoga opstanka. Nadajmo se, da će se u naše doba naći ljudi, koji će i neukom našem puku i učenoj inteligenciji pružiti u hrvatskom prijevodu barem nešto iz tako poučnog, raznovrsnog i zanimljivog sadržaja klasičnom latinštinom napisanih djela Jeronimovih.

Sv. Jeronim je vrlo mnogo radio i nije prezao ni pred kojom poteškoćom; on je bez sumnje najučeniji Otac zapadne crkve, a njegov je književni rad najopsežniji i najraznovrsniji u patriotičkoj literaturi. Glavno mu je polje kritika i egzegeza. Svrha je njegova rada bila: pouka o dužnostima kršćanskog života, poticanje na savršenost, utjeha žalosnih; hvalio je krepost, a kudio opačine i zloporabe. (Schmid B., Grundlinien der Patrologie 1667. 1898. Herder).

Nema sumnje, da bi se i za današnje doba našlo vrlo savremenih dokaza za obranu katoličke nauke i u pojedinim djelima i u poslanicama sv. Jeronima.

Enciklika »Spiritus Paraclitus« potiče »sve sinove crkve, a osobito svećenike: ad Scripturae divinae reverentiam, cum pia lectione assiduaque commentatione coniunctam«. Zanimljivi podaci o životu svečevu protkani su čestim citatima iz njegovih djela i poslanica, a njima se u enciklici potkrepljuju i pojedine tvrdnje o njegovu značaju i nauci.

Sv. Jeronim je potpuno osvjedočen o *vrhunaravnom podrijetlu sv. pisma*. Na više mjesta govori, da su sv. pisci pisali »Spiritu Sancto inspirante, suggerente, insinuante, dictante«; a ujedno upozoruje na osobitosti jezika i stila pojedinih pisaca, što mu je dokazom, da su se sv. pisci slobodno služili svojim sposobnostima. »Per os ipsorum quasi per organum Dominus est locutus.« Stoga mu je znanje sv. pisma »thesaurus pretiosus«, »nobilis margarita«; u sv. pismu su »divitiae Christi«, »argentum quo domus Dei ornatur«. Jer je sv. pismo Božje djelo, stoga je u riječima sv. pisma najjača obrana proti svim napadajima. Sv. pismo je »veritas«, riječi sv. pisma su »veritatis vincula«, »veritatis testimonia«. I sitnice u sv. pismu, »quae parva putantur et vitia, Spiritus Sancti fulgent maiestate«. U sv. pismu nema pogrješke, jer »Scriptura mentiri non potest«; »nefas est dicere Scripturam mentiri«. Jedno su Apostoli, a drugo su profani pisci; »illi semper vera dicunt, isti in quibusdam, ut homines, aberrant«. Ustvrditi, da su sv. pisci napisali ma i najmanju laž, »hoc impiorum est, Celsi, Porphyrii, Iuliani.«

Izjave sv. Jeronima sjajno ukrepljuju nauku kat. crkve o božanskom ugledu sv. pisma, kako je razvijena u zaključcima crkvenih sabora, napose florentinskog, tridentinskog i vatikanskog, i kako ju je obzirom na moderne zablude osvijetlio Leon XIII. u enciklici »Providentissimus Deus« (18. studenoga 1893.). Stoga Benedikto XV. žali, što se u naše doba našlo ljudi »non modo ex iis qui foris sunt, sed etiam e catholicae Ecclesiae filiis, immovero ... ex ipsis clericis sacrarumque disciplinarum magistris non defuisse qui, iudicio suo superbe subnixi, Ecclesiae magisterium in hoc capite vel aperte reiecerint vel occulte oppugnarint.« Sv. Otac potpuno odobrava rad onih, koji nastoje da riješe razne poteškoće u sv. pismu služeći se novim metodama i pomagalima znanja i kritike. Ali ujedno spominje »misere a proposito aberrabunt, si decessoris Nostri (Leonis XIII.) praescripta neglexerint et certos fines terminosque a Patribus constitutos praeterierint.«

Tih se propisa nipošto ne drže oni, koji u sv. pismu »inducto inter elementum Scripturae primarium seu religiosum et secundarium seu profanum discrimine«, priznaju, da je čitavo sv. pismo, pa i pojedine riječi, inspirirano, ali *učinak* inspiracije stežu samo »ad elementum primarium seu religiosum«. Prema toj nauci Bog u sv. pismu hoće samo da nas pouči o *vjerskim* stvarima; ostalo pak, što spada na *profane* discipline, a objavljenoj nauci služi samo kao neka izvanjska odjeća, to je prepušteno piščevoj slaboći.

Stoga u povjesnim i prirodoslovnim pitanjima, kažu, ima u sv. pismu mnogo toga, što se ne može nikako složiti s uspjesima znanosti naše dobe. Papa osuđuje napose one pisce, koji »quam temere, quam falso« iz spisa Leona XIII. hoće da ukrijepe te svoje tvrdnje, premda Leon XIII. jasno kaže — a u tome slijedi sv. Augustina i sv. Tomu akvinskog — da sv. pismo ne sadrži ni trunka laži, i nikakve razlike ne pravi među »primarnim i sekundarnim elementom«. U enciklici »Providentissimus Deus« govori Leon XIII. opširno o tome, kako se ima držati katolički biblicista u pitanjima, što iz profanih znanosti zasijecaju i u biblijsko polje. On dopušta mogućnost »ut quaedam *librariis* in codicibus describendis minus recte exciderint; ... fieri etiam potest, ut germana alicujus loci *sententia permaneat anceps*; ... at *nefas omnino* fuerit aut inspirationem *ad aliquas tantum* sacrae Scripturae partes coangustare, aut concedere sacrum *ipsum errasse auctorem*.« Sv. pismo ne može biti u protivurječju niti sa prirodnim znanostima, niti sa filozofijom, niti sa historijom; to je ukratko nauk Leona XIII., koji se potpuno slaže sa naukom sv. Jeronima. U komentaru poslanice Filemonu kaže sv. Jeronim: »non potest (quispiam in Conditorem Deum) credere, nisi *prius* crediderit de sanctis eius *vera* esse quae *scripta* sunt«. A malo dalje: »Haec et cetera quae de sanctis *scripta* sunt, nisi quis *universa* crediderit, in Deum sanctorum credere non valebit.«

Isto tako osuđuje Benedikto XIV. one bibliciste, koji »sensu et iudicio Ecclesiae posthabito, *nimis facile* ad citationes quas vocant implicitas vel ad narrationes *specie tenus* historicas confugiunt; aut genera quaedam litterarum in libris sacris inveniri contendunt, quibuscum integra ac perfecta verbi divini *veritas componi nequeat*«. Već je sv. Jeronim osudio takovo mišljenje, jer kori pisce apokrifnih evandelja, što »conati sunt magis ordinare narrationem quam *historiae texere veritatem*«; dok o kanonskim sv. knjigama kaže: »nulli dubium sit, *facta esse quae scripta sunt*«

Stoga Papa opominje biskupe, da osobito nastoje, »ut quam Patres diligentissime defugerint *in sanam opinandi libertatem*, eamdem Ecclesiae filii non minus diligenter devitent«. A to će postići proučavajući djela sv. Jeronima i ostalih Otaca, kojima je i u tom pogledu sam Isus bio učiteljem, jer je i Isusu božanski ugled sv. pisma neprijeporan. »Scriptum est«; »oportet impleri Scripturam«; »non potest solvi Scriptura«; »... sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere a mortuis tertia die« i slične izjave Isusove to jasno dokazuju. »Doctrina igitur Hieronymi de praestantia et veritate Scripturae ... doctrina Christi est.«

Uz poštivanje božanskog ugleda sv. pisma želi Papa, da se u vjernicima, osobito svećenicima, probudi i budnom uzdrži »arden-

tissimus Bibliorum amor quem omni vitae suae exemplo et verbis Spiritu Dei plenis Hieronymus demonstravit atque in fidelium animis cotidie magis excitare studuit«. Neprestanim čitanjem sv. pisma, najsavjesnijim ispitivanjem i istraživanjem o pojedinm rečenicama i riječima postigao je sv. Jeronim takovo poznavanje sv. knjiga, kakova nije imao nijedan stari crkveni pisac. Zato i njegov latinski prijevod (Vulgata) »omnium integrorum iudicum consensu, reliquis longe praestat antiquis versionibus«, pak ga je stoga i tridentinski sabor proglasio autentičnim tekstom. Novo izdanje Vulgate, što ga priređuju Benediktinci po nalogu Pija X., bez sumnje će pridonijeti »nova ad Scripturarum intelligentiam praesidia«.

U svojoj je mladosti sv. Jeronim upravo gutao spise Ciceronove, Plautove, Vergilove, Horacijeve i ostalih klasika rimskih i grčkih. A kad se povukao u samoću i počeo čitati proroke, »sermo horrebat incultus, et quia lumen caecis oculis non videbam, non oculorum putabam culpam esse sed solis«. Stoga je došao do uvjerenja »semper in exponendis Scripturis sanctis Spiritus Dei indigere nos adventu«, te da se sv. pismo ne smije ni čitati ni shvaćati drukčije nego to zahtijeva »sensus Spiritus Sancti, quo conscripta est«. I kad je već dobro bio upućen u biblijska pitanja, priznaje, što je naučio, da je naučio »non a seipso, id est a praesumptionis pessimo praeceptore, sed ab illustribus Ecclesiae viris«. Aleksandrijskom biskupu Teofilu piše, da je on svoj život i nauk tako udesio, te mu nije ništa preče nego »Christiani iura servare nec patrum transferre terminos semperque meminisse Romanam fidem apostolico ore laudatam«. Boreći se na istoku za obranu kat. nauke o presv. Trojstvu, piše Papi Damasu: »Ideo mihi cathedram Petri et fidem apostolico ore laudatam censui consulendam, inde nunc meae animae postulans cibum unde olim Christi vestimenta suscepi... Ego nullum primum nisi Christum sequens, Beatitudini Tuae id est cathedrae Petri communione consocior. Super illam petram a e d i f i c a t a m E c c l e s i a m s c i o.« Svoju odanost sv. Stolici potvrđuje i izjavom u drugom listu istom Papi: »Si quis cathedrae Petri iungitur, meus est.« Ne prihvaća tumačenja sv. pisma, koje »non recipit Ecclesia Dei«. Neprijatelje katoličke nauke smatra svojim neprijateljima i moli Boga za one, »qui de Ecclesia egressi erant et dimittentes doctrinam Spiritus Sancti suum sensum sequebantur«, da se iskreno Bogu obrate.

Papa Benedikto XV. preporuča biskupima, da u ovo razvratno doba nastoje, da se »spiritu Doctoris Maximi omnes e clero populoque christiano imbuantur«. Neka nastoje, da bude što više branića svete istine i proti onima, koji poriču svaki vrhunaravni red, kao i proti onima, koji sv. pismo tumače kao čisto ljudsko djelo, ili se udaljuju od crkvenoga shvaćanja, te preziru ili prešućuju odredbe Svete Stolice i papinske komisije de re biblica, ili ih krivo tumače.

Da sv. pismo postane i danas omiljela knjiga svim vjernicima, navodi Papa riječi sv. Jeronima ,kojima je on u svoje vrijeme za to oduševljavao. U tumaču poslanice Titu kaže: »Modo non sit corpus nostrum subditum peccatis, et ingredietur in nos sapientia: exerceatur sensus, mens cotidie divina lectione pascatur«. A u tumaču posl. Efežanima: »omni studio legendae nobis Scripturae sunt et in lege Domini meditandum die ac nocte.« Kad ga je rimska gospođa Leta pitala za savjet, kako će odgajati svoju kćer, piše joj sv. Jeronim: »Reddat tibi pensum coditie Scripturarum certum... Pro genuinis aut serico divinos codices amet«, i onda joj daje raspored, kako da pojedine sv. knjige čita. A djevojci Eustohiji savjetuje: »Crebrius lege et disce quam plurima. Tenenti codicem somnus obrepat et cadentem faciem pagina sancta suscipiat.«

Slijedeći primjer sv. Jeronima potiče Papa osobito po njemu u Italiji zasnovano »Društvo sv. Jeronima«, da svoju svrhu »quattuor Evangelia et Acta Apostolorum quam latissime pervulgare ita, ut nulla iam sit christiana familia quae iis careat, omnesque cotidiana eorum lectione et meditatione assuescant« svim nastojanjem promiče, te ujedno želi, da se takova društva i drugdje osnivaju. Papa hvali »e variis regionibus viros, qui omnes Novi Testamenti et selectos e Vetere libros commoda ac nitida forma edendos et evulgandos perdiligenter curarunt et in praesenti curant«, jer će to mnoge privući »ad hanc caelestis doctrinae mensam«. Napose će to koristiti svećenicima, koji su »ad divinum verbum praedicandum divinitus vocati«. Što sv. Jeronim piše monahu Rustiku, to vrijedi i za sve svećenike: »Quamdiu in patria tua es, habeto cellulam pro paradiso, varia Scriptuarum poma decerpe, his utere deliciis, harum fruere complexu«. Nepocijana opominje: »Divinas Scripturas saepius lege, immo nunquam de manibus tuis sacra lectio deponatur. Disce quod doceas.« A onim svećenicima, koji vole »iustam rusticitatem« više nego »doctam iustitiam«, kaže ironično sv. Jeronim: »quam (rusticitatem) illi solam pro sanctitate habent, piscatorum se discipulos asserentes, quasi idcirco iusti sint, si nihil scierint.«

Stoga Papa potiče biskupe, neka živo porade, da riječi sv. Jeronima »animis clericorum et sacerdotum (vestrorum) altius insideant«, jer su biskupi u prvom redu dužni »diligenter revocare eos ad considerandum quid ab ipsis divini muneris, quo aucti sunt, ratio postulet, si eo non indignos se praestare velint.« Kako će moći svećenik da druge uči »viam salutis, quando, neglecta Scripturae meditatione, se ipse non docet?« Kojim će pravom smjeti da kaže »se esse ducem caecorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiae et veritatis in lege«, ako on sam ne će da taj zakon tumači i sam sprječava »superno lumini aditum«? Koliko svećenika ne čita sv. pisma, »fame ipsi pereunt et alios nimis multos interire sinunt«! A kako je sv. Jeronim baš sv. pismom pobijao krive nauke svoje dobe!

I u naše doba treba osobito da propovjednici imaju na pameti riječ sv. Jeronima: »Sermo presbyteri Scripturarum lectione conditus sit«, jer »nihil ita percutit, ut exemplum de Scripturis sanctis«.

Treba napose propovjednik da pazi, da se svako tumačenje sv. pisma mora oslanjati na doslovnom smislu; pa stoga kad tumači sv. pismo, mora »non quid ipse velit, sed quid sentiat ille quem interpretatur, exponere«. Inače je vrlo velika pogibelj, da radi krivoga tumačenja »de Evangelio Christi, hominis fiat Evangelium«. Zgodno sv. Jeronim opominje Nepocijana: »Ne ću da budeš deklamator, rabulista i brbljavac, nego da si dobro poučen u otajstvu i sakramentima Boga svoga. Samo neuki ljudi valjaju riječi i brzim govorom pobuduju neupućenu svjetinu, da im se divi.« A takovih je dosta bilo i u ono doba, jer se sv. Jeronim više puta tuži na one, koji ne mare »quomodo Scripturarum medullas ebibant, sed quomodo aures populi declamatorum flosculis mulceant«, pa kad su polaskali ušima slušatelja »quidquid dixerint, hoc legem Dei putant«; a smatraju ispod časti da znadu, što su mislili proroci i apostoli, pak na svoj način »incongrua aptant testimonia«, kao da je to sjajan oblik govora, a ne najgori; jer to doista znači »depravare sententias et ad voluntatem suam Scripturam trahere repugnantem«. Takovo brbljanje nema nikakve oštrine ni živahnosti, nego je sve suho, gnjilo, mekano kao trava i povrće, što se brzo osuši i propade; dok naprotiv jednostavna nauka evandeoska, slična najsitnijem zrnu gorušičnom »non esurgit in olera, sed crescit in arborem, ita ut volucres caeli... veniant et habitent in ramis eius«. Stoga sv. Jeronim prepušta drugima, »da budu rječivi, da se hvale, kako hoće i punim ustima raspredaju riječi pune pjene; on je zadovoljan, da tako govori, te ga se može razumjeti i da raspravljajući o sv. pismu slijedi jednostavnost sv. pisma«. Jer crkveno tumačenje, premda ima govorničke ljepote, ipak mora biti takovo, »ut non otiosis philosophorum scholis paucisque discipulis, sed universo loquatur hominum generi«. Da to postigne, sv. Jeronim je živio i uživao u sv. pismu. Prijatelju i drugu Paulinu piše: »... inter haec vivere, ista meditari, nihil aliud nosse, nihil quaerere, nonne tibi videtur iam hic in terris regni caelestis habitaculum?« A svojoj učenici Pauli upravlja ova pitanja: »Kaži, molim te, što je svetije nego ova tajna? Što je slađe od ovog užitka? Kakovo jelo, kakav med je slađi od znanja Božje mudrosti?... Nek je drugima njihovo bogatstvo, nek piju iz biser-čaša, nek se blistaju u svilenim odijelima, nek uživaju u ovacijama i svoje neiscrpivo blago nek troše u razne užitke: naš užitak nek bude u razmatranju Božjega zakona danju i noću.«

I u tjelesnoj bolesti i u duševnoj tjeskobi sv. Jeronim je nalazio utjehe i veselja u sv. pismu. A to veselje nije bila nikakva taština, nego je potjecalo iz ljubavi i rađalo djelima ljubavi prema Crkvi, kojoj je Isus povjerio, da čuva riječ Božju. U starom je zavjetu vidio kao u slici uredbe novog zavjeta; u riječima Isusovim i apo-

stola povlastice Crkve Kristove. Stoga je i sam visoko poštivao Crkvu i za nju oštar boj bio proti krivovjercima, a i druge je za to oduševljavao. Sv. Augustina bodri: »Macte virtute, in orbe celebraris. Catholici te conditorem antiquae rursum fidei venerantur atque suscipiunt, et, quod signum maioris gloriae est, omnes haeretici detestantur, et me pari persequuntur odio, ut quod gladiis nequeant, voto interficiant«. I doista su mu Pelagijanci iz mržnje porušili cenobij u Betlehemu; ali to ga nije nimalo zbunilo. Sam piše o tome prijatelju Aproniju: »Nostra autem domus secundum carnales haereticorum opes persecutionibus penitus eversa. Christo propitio spiritalibus divitiis plena est. Melius est enim panem manducare quam fidem perdere.« Nu ne samo dogmatske istine, nego i katoličko ćudorede našlo je u sv. Jeronimu odlučna borca. Oštro kori one, koji svoje svećeničko dostojanstvo vrijedaju lošim životom; živom rječitošću suzbija poganske običaje; ističe kršćanske kreposti, nastoji da se mladež kršćanski odgaja, supruge ozbiljno opominje, da živu čestito i sveto; potiče na čistoću i unutarnju strogost, a nada sve preporuča kršćansku ljubav i rad. Iz tih se načela razvija u sv. Jeronima onaj zanos za Isusa i Njegovu Crkvu, za Presvetu Euharistiju, za Majku Božju, za Betlehem, za Rim.

U rimskoj bazilici S. Maria ad Praesepe čuvaju se mrtvi ostanci ovog učitelja Crkve. Zašutio je onaj glas, što je nekoć sa istočnih pustinja prodirao u sav kršćanski svijet. Ali svojim spisima sv. Jeronim i danas govori. Govori o ugledu, cjelovitosti i povjesnoj istinitosti sv. pisma, o divnim plodovima, što ih čitanje i razmatranje sv. pisma sobom nosi. Zove sve sinove Crkve, da provode život dostojan kršćanskog imena, da se očuvaju čisti i neokaljani poganskim običajima, koji kanda se u naše doba na nov život podigoše. Pozivlje, da Petrova Stolica bude u onoj časti i slobodi, koja joj je neminovno potrebita, da može dostojno vršiti svoju apostolsku dužnost. Pozivlje one kršćanske narode, koji se od Crkve Matice odijeliše, da se opet k njoj povrate, jer je samo u njoj nada vječnog spasa. Kad bi samo u prvom redu istočne crkve čule njegov glas, koje su već predugo zlo raspoložene prema Petrovoj Stolici! Kad je sv. Jeronima na istoku boravio i bio dak Grgura nazijanskoga i Didima aleksandrijskoga, rekao je o nauci istočnih naroda onu poznatu rečenicu: »Si quis in Noe arca non fuerit, periet regnante diluvio.« A zar vode toga potopa danas ne prijete uništenjem svih ljudskih ustanova? Što se ne će porušiti, ako se uništi vjera u Boga, koji je sve stvorio i sve uzdržava? Što ne će propasti, ako se rastavi od Krista, koji je život?

Na koncu Benedikto XV. još jednom preporuča biskupima, da svećenstvu i puku svome na srce stave Papine riječi i pobude, e da tako svi pod zaštitom sv. Jeronima »sacrarum Litterarum dulcedine perfusi et roborati, supereminentem Jesu Christi scientiam assequantur.«

Dao Bog, da Papine riječi nađu i kod nas odaziva, kao što ga već nađoše kod velikih, kulturnih naroda! Nema sumnje, da i za naše doba sadrži mnogo žalosne istine ona Jeronimova: »Ignoratio Scripturarum, ignoratio Christi est.«

Napomena. Ovaj sam referat sastavio prema tekstu, što ga je uz njemački prijevod izdao Herder g. 1921. Tamo je točno navedeno kod svakog pojedinog citata, odakle je uzet.

Dr. A. Spiletak.

2. Nove publikacije o Mojsijevom petoknjižju.

1. I Touzard, profesor SZ. na kat. institutu u Parizu, objelodanio je u »Dictionnaire apologétique de la foi catholique«. Éd.[a] de M. A. D'Alès. Fascicule XV. Paris 1919. (J. Beauchesne) col. 695—860« opširnu raspravu o Moše-u i Jošu'i. Raspravu je podijelio u dva dijela. U prvomu radi o informativnim vrelima (col. 695—757); u drugom o viteškim djelima Moše-a i Jošu'e (col. 757—860). U prvom dijelu prikazuje povijest raznih sustavâ i tumačenjâ tekom vijekovâ o spisatelju petoknjižja Moše-ova i knjige Jošu'ine. Dolazi do rezultata, da dandanas o postanku petoknjižja Moše-ova i knjige Jošu'ine postoji dvostruki nazor: racionalistički Reuss-Graf-Welhausena i katolički. Prvi poriče, da je auktor petoknjižja Moše. Moše-ovo petoknjižje nastade iz raznih spomenika poglavito 'elohističnih (oko g. 850.), jahvističnih (oko g. 750.), deutoronomiste (g. 622.), svećeničkog zakonika (g. 444.), koje sve neki svrstatelj uredi u jednu cjelinu poslije babilonskog sužanjstva. Protiv ovoga nazora bore se katolički i židovski učenjaci sa povijesnim i unutrašnjim dokazivanjem braneći, da je Moše auktor petoknjižja.

Neki katolički učenjaci htjedoše oba nazora između sebe sljubiti. Oni popraviše Reuss-Graf-Welhausen-ovu pretpostavku, dajući joj oblik nadahnuća. Svi ti spomenici, kao i njihov svrstatelj i uređitelj bili su od Boga nadahnuti.

Biblički je crkveno povjerenstvo odlukom od 27. lipnja 1906. ovu pretpostavku zabacilo kao neosnovanu i nedokazanu (col. 736).

M. Touzard stade na novo tumačiti gore navedenu pretpostavku liberalnih, katoličkih učenjaka na slijedeći način. On misli, kad bi se spomenuti spomenici doveli na dobu Moše-ovu, te kad bismo rekli, da većinom potječu od tih vremena, bibličko, crkveno povjerenstvo ne bi se protivilo tomu gornjom svojom odlukom (col. 738 s.). Potom on usvaja ovo mišljenje kao istinito, te u drugom dijelu rasprave tumači viteška djela Moše-ova i Jošu'ina (col. 777—815), njihova čudesa (815—827) i zakonodavstvo (827—859).

Ovim je načinom M. Touzard htio dovesti u sklad teoriju naprednih kat. učenjaka o postanku petoknjižja Moše-ova sa odlukom bibličnog povjerenstva od 27. lipnja 1907. Je li u tom poslu uspio?

Nije. Vrhovni zbor S. Officii odlukom od 23. ožujka 1920. (Acta Apost. Sedis, A. XII. Vol. XII. 1 Maii 1920. N. 5. str. 158) kaže, da se nauka M. Touzard-a, koju je razložio u »Dictionnaire apol. de la foi catholique. A. 1919. fasc. XV. pod naslovom: »Moïse et Josué«, kao i ona u »Revue du Clergé français, XCIX (1er sept. 1919) str. 321—343 pod naslovom: Moïse e tse Pentateuque »sigurno ne može držati«.

Ovu odluku potvrdi u četvrtak na 22. istoga mjeseca i godine papa Benedikt XV.

Ovom se odlukom jednom za vazda naređuje, da katolički naučitelj ne može u savjesti sigurno naučavati Reuss-Graf-Wellhausenovu teoriju o postanku petoknjižja Moše-ova i knjige Jošu'ine, ma bilo pod kojim mu drago vidom i oblikom iznešena, nego treba da zastupa kat. konservativno mišljenje, da je Moše auktor petoknjižja u substanciji (Commissio bibl., die 27 junii 1906 n. 4. Kaulen-Hoberg, Einleitung in die hl. Schrift.' Zweiter Teil. Aufl.[5] Freiburg i Br. 1913. str. 28.).

2. Hildebrand Hoepfl, Pentateuque et hexateuque.

H. Hoepfl, profesor u zavodu sv. Anselma u Rimu napisao je prilično opsežnu raspravu o petoknjižju Moše-ovu i knjizi Jošu'e (Dictionnaire apolog. de la foi catholique. Éd.[a] de M. A. D'Alès. Fascicule XVIII. col. 1883—1919. Paris 1922. G. Beauchesne). Učeni istraživalac prije nego li će o spomenutom pitanju raspravljati, donosi gore navedenu odluku Crkve, kojom se osuđuje tumačenje M. Touzarda o petoknjižju Moše-ovu i knjizi Jošu'e (col. 1884). Upravitelj i vođa spomenutog apologetičnog rječnika M. A. D'Alès nadodaje kratku bilješku, u kojoj kaže, da se M. Touzard podlaže sudu Crkve (col. 1884) i da se u tom pravcu ovom pitanju namiće novo rješenje. M. A. D'Alès cijeni za sada neprikladnim, da mu se udovolji (col. 1884). Trebalo je pitanje u pozitivnom obliku riješiti. Tu zadaću preuzeo je obraditi o. H. Hoepfl. On raspravu dijeli na dva dijela. Prvi dio radi o petoknjižju Moše-ovu (col. 1884—1915), a drugi o knjizi Jošu'inoj (col. 1915—1920). U prvom dijelu raspravlja o imenu, predmetu i razdiobi petoknjižja (col. 1884—1886), zatim o njegovom postanku. Donosi povijest visoke kritike (col. 1886—1890). Dokazuje, da je Moše auktor petoknjižja sa dokazima S. i N. Zavjeta (col. 1890—1896). Spretno rješava glavne poteškoće protiv postanka Moše-ova petoknjižja (col. 1896—1914). Iz svega zaključuje: »Sve ove poteškoće pretpostavljaju, da mi posjedujemo izvorni tekst onakav, kakav je izašao iz pera auktorova (col. 1913).«

Tekst kao takav pretrpio je tekom vremenâ nuzgrednih promjenà, nedostatakâ od nadahnutih pisacâ i prepisivačâ, ali sve te stvari ne kvare nimalo suštinu, niti povijesni i božanski ugled djela Moše-ova (col. 1914—1915'.

O. H. Hoepfl u drugom dijelu rasprave donosi u kratko sadržaj knjige Jošu'ine (col. 1916), zatim raspravlja o njezinom postanku i ugledu (col. 1916—1920). Zabacuje teoriju šestoknjižja, kao da bi knjiga Jošu'ina sačinjavala dio petoknjižja Moše-ova, te bila sastavljena od raznih gore naznačenih spomenikâ (col. 1920).

U tumačenju čuda Jošu'ina donosi razna rješenja (col. 1919), kao i M. Touzard (Fasc. XV, 820), koja ne mogu zadovoljiti jednoga pravoga, trijezvenoga, katoličkoga kritičara.

3. Dr. M. Slavič, Postanek pentatevha. Bogoslovni Vesnik. Leto I. Svezek III—IV. Ljubljana 1920—1921, str. 201—233.

G. Slavič obradio je temeljito raspravu o postanku petoknjižja Moše-ova. Meni se više svida, nego li ona Hoepflova. U mnogo čemu je opširnija, dotjeranija, pozitivnija i odlučnija u obrani i tumačenju petoknjižnih činjenica. Radnju dijeli u pet dijela. U prvom dijelu (str. 201.—202.) pobija krivi nazor Fridr. Delitzsch-a, da je postanak hebrejske religije na Sinaju »velika prevara«. U drugom (str. 202.—206.) iznosi povijesni pregled raznih nazora o postanku petoknjižja Moše-ova. U trećem donosi dokaze racionalista, koje iznose proti istinitosti Mošeova petoknjižja (Str. 206.—215.), te ih najbolje pobija. U četvrtom (str. 215.—220.) razlaže vanjske i unutrašnje dokaze, da je Moše auktor petoknjižja. Ovi dokazi tako su snažno i jako prikazani, da svakog objektivnog i nepristranog istraživaoca mogu, dapače moraju uvjeriti, da je Moše napisao petoknjižje. U petom dijelu (str. 220.—233.) tumači smisao istinitosti Mošeova petoknjižja pobijajući nazore kat. naprednih učenjaka Hummelauera, Vetter-a i Touzarda, koji su htjeli protumačiti postanak petoknjižja Moše-ova pomoću Wellhausen-ove pretpostavke raznih spomenika, zaodjevši ih u ruho inspiracije. Potom donosi neke protestantske, konservativne kritičare, koji brane, da je Moše napisao petoknjižje (str. 227.), dovikujući onima, koji to poriču, da će iskopine oboriti sve njihove predrasude. Lako oni s prividnih razloga poriču auktorstvo petoknjižja Moši, kameni natpisi iskopina najbolje će ih pobiti i poraziti.

4. Apologetična važnost M. Hetzenauer-ova uvoda tumačenja u Genesu (M. Hetzenauer, Commentarius in l. Genesis. Graecii et Viennae. Styria 1910.)

M. Hetzenauer, poznati i uvaženi profesor sv. pisma u zavodu sv. Apolinara u Rimu, odlučno je istupio još 1908. protiv nazora naprednih, katoličkih učenjaka, koji su zastupali Wellhausen-ovu teoriju o postanku petoknjižja Moše-ova, ne samo u svojem klasičnom djelu: Theologia biblica I. Vetus Testamentum. Friburgi Br. Herder 1908, nego također u prekrasnom i opširnom uvodu tumačenja genese (Introductio in Gen. p. XVII—CXXXVI). Vrsni eksegeta, trijezni kritičar, tankoćutni kodiograf, srčani apologeta u tančine je

ušao, proučio i iscrpio gotovo cijelu njemačku, englesku, francusku i talijansku književnost o postanku petoknjižja Moše-ova.

Predmet ovako dijeli. Raspravlja o imenu, sadržaju i svrhi (str. XVII—XIX) genese. Pretresa o auktoru petoknjižja (str. XIX—XXIV). Iznosi o tomu naredbe Crkve (str. XXIV—XXIX). Ispitiva dokaze istinitosti petoknjižja iz predaje Židovâ, Samaritanacâ, Hrista, njegovih poslanika, iz knjiga S. i N. Z., iz samoga petoknjižja i knjige Jošu'ine, te iz suglasja stare sinagoge i katoličke Crkve (str. XXIX—LV). Donosi i pobija sve dokaze protivnika protiv istinitosti petoknjižja Moše-ova (str. LV—LXXXI). Raspreda o vrelima i sastavu genese (str. LXXXI—LXXXII); o dobi, prigodi i njezinoj svrhi (str. LXXXII—LXXXIII); o tekstu i povijesnom ugledu genese (str. LXXXIII—LXXXVII). Razlaže o načelima tumačenja genese (str. LXXXVII s.). Razlikuje novo tumačenje kritične, akatoličke i modernističke škole od katoličke. Katoličku školu opet dijeli u konservativnu, u koju i sebe stavlja, i naprednu, proti kojoj se bori, kao Peters-u, Lagrange-u, Pratu, Hummelauer-u, Holzhey-u, Vetter-u, Engelkemper-u, Happel-u, Zanecchiu, Bonaccorsi-u, Poels-u, L. Sanders-u, Dufour-u (str. C) i Minocchi-u (str. CXXXI). Mnogi su od ovih kašnje popraviše, kao Lagrange, Prat; a mnogi ostaše gotovo isti, kao Peters, Vetter († 1907.), a neki otpadoše od vjere, kao Minocchi.

O njima veli: »Napredni« tumačitelji proti protestantima sa konservativnima zadržavši inspiraciju, ali proti konservativnima sa protestantima poričući objektivnu, povijesnu vrijednost poglavlja 2. i 3. genese... nesretno između dva mlina zapadoše (str. CXXXI).« Crkveno, biblično povjerenstvo, dne 30. lipnja 1909., uči i brani povijesni značaj prvih triju poglavlja genese (str. CXXXII). Lagrange, glava napredne, katoličke škole, popravi se (str. CXXXV).

Osudom M. Touzarda sa strane vrhovnog zbora S. Officii dne 23. ožujka 1920. (Acta Apost. Sedis. An. XII. Vol. XII. 1. Maii 1920. N. 5. str. 158) konservativna, katolička škola je odnijela lovorvijenac u borbi za obranu istinitosti Moše-ova petoknjižja proti racionalistima, a u obrani objektivne, povijesne vrijednosti 2. i 3. poglavlja genese proti naprednim, katoličkim i protestantskim učenjacima. *Dr. fra Juraj Božitković.*

3. Pitanje sroka [rime] u biblijskim pjesmama.

Srok (rima) je u hebrejskom pjesništvu, kao u opće u istočnoj poeziji, a i u našim narodnim pjesmama, veoma rijedak. Ako se gdje nalazi, valjda je prije nastao slučajno, nego baš hotimice. U cijeloj Bibliji samo je jedna pjesma, u kojoj se srok proteže kroz cijelu pjesmu, ali i to ne dosljedno u svim recima. To je ps. 53.: Deus, in nomine tuo salvum me fac. Evo nekoliko redaka u izvorniku sa srokom i u hrv. prijevodu bez sroka:

*

донекле пошло за руком. А патријарси наши, да не би Римокатолицима одвише зазорно било само име српско, почеше од тада своју Патријартију називати словено-српском (Православна српска црква, стр. 85. — 86.)." Međutim dr. Safvet-beg Bašagić-Reģepašić o Mehmedu sasvim drukčije piše. Prema Bašagiću Sokolović „je ozbiļno snovo o panislamističkoj državi, a da to postigne odlučio bješe na jugu prokopati Sueski kanal, a na sjeveru spojiti Don sa Volgom, da pospješi komunikaciju među Carigradom, Indijom i Turanom . . . A sada – veli – da vidimo okle potječe taj veliki čovjek. Tavil (Visoki) Mehmed paša Sokolović rodio se u Sokolovićima u višegratskom kotaru. Porodica Sokolovića bila je dosto ugledna na taj kraj i dijelila se na dvije loze. Jedna loza imala je oģak u Rudome, iz koje potječe Deli Husref paša i Lala Kara Mustafa paša, a druga u Sokolovićima, iz koje potječu on, Lala Mehmed paša, Mustafa paša, Ferhat paša i Derviš paša. Murat paša beglerbeg jemenski i Mustafa paša beglerbeg budimski ne zna se kojoj lozi pripadaju. Nu obje loze sastajale su se na trećem koļenu. Hasan paša i Ibrahim ban sinovi su Tavil Mehmed pašini, a veliki vezir i pjesnik Husrev paša bi će, da je unuk Deli Husrev pašin. Po Muvekitu Tavil Mehmed paša je sin Ahmed bega Sokolovića, a ta tvrdńa osniva se na vakufnami (zadužbenoj poveļi), koju je Mehmed paša potpiso. Dakle on je boļe znao: ko mu je otac, već mletački kroničari, za kojima su se poveli neki novi povjesničari kao Zinkeisen i dr., koji hoće da je Mehmed rođen u Trebińu, da je bio kršćanin, pa čak i diaconus u nekom manastiru (Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, str. 40. – 41.)".

Završujem. Pogrješaka većih, mańih ima još dosti. Nu mislim, da će i ove, što sam ih istakao, dru. Grujiću biti dovoļna pobuda, da pri drugome izdańu svoje uģbenike podvrgne svestranoj reviziji. A to me je jedino i navelo, da sam se rado odazvao pozivu naše „B. S.", pa se, uz ostale svoje poslove, odvažio i na ovu kritiku.

Dr. Jelenić.

2. Primacijalni naslov splitske i barske metropolije.
(Titulus primatialis archidioeceseos spalatensis et antibarensis).

Summarium.

Sedes primatiales in finibus Jugoslaviae hodiernae. Secundum Farlatium sedes primatialis Spalatensis originem ducit inde a temporibus Joannis Ravennatis, quod ad mentem hypoteseos Duchesne et Bulić nullo modo admittendum. Opinio M. Perojević archiepiscopos spalatenses inde a temporibus conciliorum spalatensium (925—928.) metropolitas evasisse in documentis bene fundata est. Attamen non nisi ab XI. et XII. demum saeculo clara indicia sedis primatialis Spalatensis incipiunt. Alexander III. archiepiscopo Spalatensi Sedis Apostolicae legati titulum impertitur. Ab eo tempore etiam ipsi archiepiscopi Spalatenses hoc titulo utuntur. Episcopi quoque

suffraganei eodem modo eos appellant. In aevo novo archiepiscopus Ponzoni jura sua adversus Patriarcham Venetianum (gradensem) defendit. Archiepiscopus apud Rotam Romanam litem obtinuit. Titulus primatialis archiepiscoporum Spalatensium honorem tantum significat. Post abolitam sedem archiepiscopalem a. 1828 extinguitur. Dioecesis Antibarensis ad nostra usque tempora titulum primatis Serbiae retinuit. Opinio Marković titulum bulla ab anno 1067 niti falsa est. Qua bulla primatialium praerogativarum nulla collata est. Archiepiscopus Antibarensis a. 1178 sedi Spalatensi primatum agnoscit. Saeculo tandem XVI. archiepiscopi Antibarenses hoc titulo certe utuntur. Quo etiam a summis pontificibus nuncupantur. Legitime eum adhiberi ex concilio vaticano non ambigue apparet. Decretum Leonis XIII. ab anno 1902. norma est juxta quam indoles et natura primatus antibarensis dijudicanda sit. Est videlicet tantum honoris gratia. Cur de origine primatus Antibarensis et Spalatensis non melius doceamur.

Na tlu današnje Jugoslavije po Farlati-ju (Illyricum S. III., 24—27; 200 sq.) postojale su četiri primacijalne stolice: u Sirmiju, Justiniani Primi (Ohrid), Splitu i Baru. Ovdje nas zanimaju samo ova dva posljednja mjesta, jer u njima svedje postoje katoličke biskupije.

Kako hoće Farlati splitski nadbiskupi zadobili su ovaj časni naslov već u VII. stoljeću, u vrijeme Ivana Ravenjanina, kada je metropolitska stolica prenesena bila iz Solina u Split, ter on od pape Martina I, (649.—653.) poslan bio u Dalmaciju, da kao legat i vikar Apostolske Stolice, što znači kao Primas, uredi onamošnje crkvene prilike. Naslov i čast predje i na Ravenjaninove nasljednike: qui cum legatus et vicarius esset Sedis Apostolicae, quod idem est ac Primas, id nominis ac dignitatis ad successores transmisit. — No Farlatijeva tvrdnja osniva se lih na svjedočanstvu Tome Arhidjakona (Historia Salonitana c. 11.), koje u ovom pitanju nipošto ne zaslužuje vjere. L. Duchesue u članku: Le provincial romain au XII. siècle, u Mélages d' Archéologie, Rome, 1904, str. 75, sq., poriče uopće historičnost lica Ivana Ravenjanina, a Bulić i Bervaldi u Kronotaksi solinskih i splitskih nadbiskupa, Zagreb 1912.—1913., na str. 122.—151., priznaju mu istina historičnost, ali ga zajedno s osnutkom crkvene hierarhije u Splitu stavljaju pod konac 8. stoljeća. — Dakle Farlatijeva teza o počecima splitske primacije ne može se više prihvaćati.

Nedavna je Marko Perojević napisao raspravu: Ninski biskup Teodozije (879.—892.), Split 1922. str. 38., koja će izaći do koji tjedan kao 1. prilog Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku god. 1922. Dobrotom Mons. Bulića primio sam ju prije vremena, da ju u svome članku upotrebim. Perojević iznaša mnijenje, da je Sv. Stolica nakon poznatih splitskih sabora 925.—928. g. i nakon ukinuća ninske biskupije priznala Split baštinikom Solina i

primasom Dalmacije i čitave Hrvatske (l. c. 34.). Perojevićeva tvrdnja tačna je prema dokumentima. Papi Nikoli I. (858.—867.) i Stjepanu VI. (g. 886.) splitska stolica je samo biskupska (Rački, Documenta, br. 145. i 148.). ali već oko 925. potvrdjuje Sv. Stolica zaključak splitskoga sabora, da splitsko-solinska stolica »inter omnes eclesias provinciae hujus primatum habeat, et metropolis nomen super omnes episcopatus legitime sortiatur« (cap. I.). Istina Šegvić u članku: Na čemu se osnivao primat splјetske crkve, u Vjestniku hrv. zem. arhiva, Zagreb 1902., str. 234.—239., proglašuje akta ovih splitskih sabora patvorinama, pak za to označuje i čitavu primaciju kao jednu usurpaciju, ali i iz vanjskih i nutarnjih kriterija nije sumnjati, dasu ova akta ako ne formom, a ono sadržinom izvorna i vjerodostojna, pak su se splitski nadbiskupi mogli punim pravom na nje pozivati. Samo moram ovdje reći, da se ne mogu saglasiti s Perojevićevom tvrdnjom, kao da je na ovim splitskim saborima priznata Splitu hierarhijska primacija. Iako se u ovim aktima na više mjesta izriječno govori o primatu nad inim dalmatinskim biskupima, moje je mnijenje, da se ovaj primat nema uzimati u običajnom hierarhijskom, nego u litterarnom značenju: prvenačtva nad inim biskupima, kakovo su vršili i metropolite. Tekar u toku kasnijih stoljeća ovaj hierarhijski primat razvio se je iz metropolitanske časti splitske stolice, i to via facti, jer su mladje metropolitanske stolice u Dalmaciji: barska, zadarska i dubrovačka, posve naravno priznavale vremeni prioritet i materinstvo solinsko-splitske stolice. Tako izvjesno znademo, da je barska metropolija 1067. g. osnovana u prethodnome sporazumu sa splitskom metropolijom. No o tom ćemo kasnije govoriti. Ovaj organički razvitak hierarhijske primacije iz metropolitanske oblasti po vremenu je priznala i legalizovala i Sv. Stolica. Mnogi ipak splitski nadbiskupi nijesu bili svijesni svoje preeminencije, i da su po njoj bili izravno podvrgnuti Svetoj Stolici. Papa Inocentij II. pismom dto. 23. V. 1139. kori splitskoga nadbiskupa Gaudija, što je biskupsko posvećenje primio od ostrogonskoga nadbiskupa, jer »examinatio et consecratio Salonitani archiepiscopi ex antiqua institutione ad romanum pontificem specialiter pertinet«. (Smičiklas: Codex diplomatitus II. br. 47.). Aleksandar III. (1159.—1181.) splitskom nadbiskupu Gerardu i Rajneriju izriječno daje naslov legatus Sedis Apostolicae. (Smičiklas l. c. br. 79, 117, 118, 120, 160). Od ovoga vremena služe se splitski nadb. tim nasl.: Petar u poveli od 1164., Gerard u povelji od 1170.—1171. (Smičiklas l. c. br. 96. 124.). Ta im naslov daju i njihovi područnici: ninski biskup Matej i barski nadbiskup Grgur (l. c. br. 137. 155.). U titulaturi nadbiskupa Ivana V. (1266.—1293.) u pismu skradinskome biskupu Nikoli iskrsava oblik: totius Dalmatiae, Croatiae Slavoniaeque Primas. (Farlati l. c. str. 24.). Zanimljivo je znati, da su splitski primasi imali

osobitu povlasticu prednošenja križa u čitavom kraljevstvu ugarskom. Urban III. g. 1185. potvrdi im dojakošnju »consuetudinem deferendi crucem, sic dicendum dominicum vexillum, per totum regnum Hungariae«. (Smičiklas l. c. br. 193. 237.). — U Novom Vijeku morali su splitski nadbiskupi braniti svoja primacijalna prava. Za vrijeme nadbiskupa Sforze Ponzoni-a (1616.—1641.) kušao je mletački patrijara, koji je baštinio sva prava patrijaršije u Gradu, protegnuti svoju primacijalnu oblast na čitavu Dalmaciju. Stvar bude iznesena pred sudište S. Rimske Rote i ona odluči, da obje stolice, i mletačka i splitska, imadu pravo služiti se primacijalnim naslovom Dalmacije. Mletačkoj da je podčinjena zadarska, i splitskoj dubrovačka metropolija. (Farlati l. c. p. 505.). Trebalo bi akta ovoga procesa potražiti u arhivu Rimske Rote, pak bi još mnogo svjetla bilo uneseno u pitanje splitske primacije.

Farlati na strani 24.—27. l. c. na široko raspravlja o korijenu i opsegu primacijalne oblasti splitskih nadbiskupa. Razlaže, da je oblast vezana ne na pojedine nadbiskupe, nego na samu stolicu. S prvine potpadale su pod splitskoga primasa metropolije u Zadru, Baru i Dubrovniku. Zadar već 1155. dodje pod oblast patrijare u Gradu, kasnije se odcjepi i Bar, na koncu mu ostade područnim jedino Dubrovnik. Splitski primasi imadjahu pravo sazivati nacijonalne sinode, bijahu za svoje suffragane prizivno sudište, ali one široke jurisdikcije, kako mnogi primasi na Zapadu: canterburyjski, malineski, solnogradski ili ostrogonski, nijesu vršili. Oni su spadali u kategoriju počasnih titularnih primasa, ili kako Farlati veli: »Romani Pontifices tribuerunt Metropolitis spalatensibus titulum ac dignitatem Primatis, seu Legati Vicariive Apostolici, at plenitudinem potestatis, quaae huic titulo annexa est, minime contulerunt; eosque non primi sed secundi ordinis, non veros germanosque Primates, sed veluti umbratiles atque honorarios rite appellaveris«. (l. c. 27.).

Primacialni naslov izgubi Split g. 1828., kada bi bulom Locum B. Petri suprimovana drevna i časna solinska metropolija.

Naprotiv barska nadbiskupija održa do danas čast primacijalne crkve. No i glede nje nije riješeno pitanje, kada je tu čast zadobila. Historičar barske nadbiskupije Dr. Ivan Marković priklanja se mišljenju belgijskoga crkvenoga historičara Auberta Le Mire-a († 1640.), koji u svome djelu Notitia Episcopatuum Orbis Christiani (Anversae 1613.) tvrdi, da je barski nadbiskup postao primas fundacijonom bullom Aleksandra II.: Antibarensis Archiepiscopus Regni Serviae Primas per Alexandrum II. anno 1062. (sic!) (Dr. Marković: Dukljansko-barska metropolija, Zagreb 1902. 163. —177.). No Le Mire je vrlo plodan pisac, ali manje akribičan. Iz bulle Aleksandra II. od 1067. nipošto se ne može izvesti primacijalna čast barskih nadbiskupa. To je punim pravom utvrdio već

Coleti (Farlati-Coleti VII., p. 15. sq.). Ako juridički razdrobimo povelju Aleksandra II., razabrat ćemo, da on barskome nadbiskupu ne podijeljuje nikakovih prava, koja ne bi bila svojstvena i drugim metropolitima: označuje njegove biskupe suffragane, podijeljuje mu pravo pallija i razlaže, u koje dane ima se njime služiti, ter konačno odredjuje, da se u njegovom metropolitskom području ima pred njim nositi križ. I baš ovu posljednju povlasticu uzimlje Marković u dokaz, da je tom poveljom barskom nadbiskupu podijeljena primacijalna čakt, a pri tom se pozivlje na kononistu Thomassina, auktoriteta u ovim pitanjima, koji bi reći tvrdi, da su u 11. stoljeću samo primasi, vikari i legati papini imali ovakovu povlasticu nošenja križa. No pri pomnom proučavanju Thomassina: Vetus et nova ecclesiae disciplina, ed. Venetiis, 1760. Pars I. L. I. cap. 30.—38., te L. II. c. 58. i 59., razabrat je, da su istina prvobitno samo papini Legati i Primasi uživali ovu povlasticu, ali od doba Leona IX. (1049.—1054.) i Aleksandra II. (1061—1073.), davana je ona i ponjekim metropolitima, dokle od Grgura IX. (1227—1241.) nije priznata svim metropolitima bez razlike. Po tom je jasno, da ova povlastica u povelji od 1067. nikako ne može biti diakritična za primacijalnu čast barskoga nadbiskupa, i to manje, jer mu tom poveljom nije dana nijedna druga specifično primacijalna prerogativa: kao jurisdikcija nad kojom drugom metropolijom, pravo sazivanja nacijonalne sinode i t. d.

No za utvrdjenje svoje teze možemo osim juridičkoga obrazloženja iznijeti i jasne historijske činjenice. Barski nadbiskup Grgur u pismima splitskom nadbiskupu Rajneriju god. 1178—1179. govori, da je dukljansko-barska crkva stavljena u red metropolija po sporazumu sa solinskom crkvom, i ništa ne zna de o kakvoj primaciji svoje crkve, pače priznaje primacijalnu stolicu solinsko-splitskih nadbiskupa: »quod Dioclitiana ecclesia, cujus vices Antibarensis ecclesia in se recto transtulit consilio, in metropolim predicte Salonitane ecclesie consensu se ordinavit, reurentiaa sue matrici seruata« ..... »jam ecclesiam vestram in matrem et dominam recognoscere destinaui et ei debitum honorem et reuerentiam ceu domine speciali exhibere«. (Codex Diplomaticus II., br. 155. i 159.). — Dr. Marković htijući pod svaku ruku biti loš odvjetnik barske primacije već od 1067. godine, veli da »nadbiskup Grgur nije baš bio dosta vješt crkvenoj povijesti«, da se je »našao u zabuni, te nije znao, gdje se nalazi« (l. c. str. 172.), ali prof. Dane Gruber odbija njegovu lako nabačenu tvrdnju, te upozoruje, kako nadbiskup Grgur u uvodu svoga pisma izriječno kazuje, da ga on sastavlja na osnovu »starih povelja i spomenika svojih predšasnika« (ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum meorum... veritatem perpendens. (Isp. Gruberovu raspravu O dukljansko- bar-

skoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice XIII. stoljeća u Vjesniku zemaljskoga arkiva, Zagreb 1912. str. 41.). Svjedočanstvo nadbiskupa Grgura tako je jako, te se može usuprot starijim historičarima mirne duše ustvrditi, da je Duklja 1067. godine potpadala pod Split, a ne pod Justinianu Primu. (Isp. Farlati-Coleti VII., 27. i Marković l. c. 172. op. 37.)

Dakle bullom Aleksandra II. barska nadbiskupija nije zadobila primacijalne časti. Nastaje pitanje: pa kada ga je onda zadobila, u kojem stoljeću, od kojega pape? — O tom dokumenti šute.

Izvjesno je, da si barski nadbiskupi nesmetano od početka 16. stoljeća u službenim spisima uzimlju naslov »Serbliae Primas«, »totius regni Serviae Primas« i sl. (Farlati-Coleti VII. p. 97. sq.). Izvjesno je, da im papa Clement VII. taj naslov u dva puta pridaje: u pismu nadbiskupa Lovri od 26. XI. 1523. i u pismu novoimenovanom nadbiskupu Ludoviku od 24. III. 1530. (Theiner: Monumenta Slavorum meridionalium, I. br. 786. i II. br. 2.) O zakonitoj upotrebi primacijalnoga naslova već iz ovih titula ne može biti prijepora. Zato je lako mogao barski nadbiskup na vatikanskom saboru svoje pravo utvrditi, kada su ga u katalogu primasa previdjeli. (Marković l. c. 173.). Teža je stvar bila, što ob ovom primacijalnom naslovu nema pomena u crnogorskom konkordatu od 1886. To je valjda bio i razlog, te se je blagopokojni nadbiskup Milinović 2. siječnja 1902. obratio na Leona XIII., da bi njemu i njegovim nasljednicima odobrio zakonito upotrebljavanje ovoga naslova, priznajući i sâm, da ne može navesti »certa et indubia documenta ad originem et jus hujus tituli«. Papa udovolji molbi reskriptom od 7. III. 1902. i »izliječi puninom svoje Apostolske vlasti, štogod se je protiv zakona uvuklo gledom na postanak i upotrebu ovoga naslova«, te dopusti, da se barski nadbiskupi u buduće slobodno mogu služiti nazivom i naslovom Primasâ Srbije. Ova odluka pape Leona XIII. je kanonska norma, prema kojoj valja u buduće odredjivati pravni opseg i prosudjivati pravnu sadržinu barske primacije. Ona ne sadržava nikakove jurisdiscije, i ne prelazi granica počasnoga primata Srbije. Čuveni kanonista Scherer (Kirchenrecht I., str. 541.) medju inim počasnim primatima Zapada (Toledo, Braga, Tarragona, Pisa, Cagliari, Palermo, Rouen, Venecija, Armagh, Bahia, Malines, Gnezno, Lavov, Varšava, Prag, Solnograd) nabraja i Bar. Na nj se ima potpuno primijeniti can. 271. novoga C. I. C.

Ne trebamo se čuditi, što pravice obih primacijalnih crkvi: splitske i barske nijesu bile kanonski bolje utvrdjene i dokumentovane. Jednaka je stvar kod većine počasnih primacija, o kojima na široko raspravlja Thomassinus u gore pomenutim poglavljima svoga djela: Vetus et nova Ecclesiae Disciplina, a iza njega Bouix u Institutiones Juris Canonici, De Episcopo, T. I. 1873.

433.—444. Mnogi su nadbiskupi i biskupi umjeli svoj primat nad inima utvrditi, ili što im stolica bila drevnija, ili što su imali povlasticu kruniti kraljeve, ili iz kojega sličnoga razloga. Pri tom se mnogo služilo i patvorenim ispravama. Institucija primasa ne pristaje pravo u hierarhijski sustav zapadne crkve. Primasi sa širokom oblasti unutar svoga narodnoga područja živo podsjećaju na autokefalne crkve na Istoku, pak mogu u prilikama postati klin u organskom i hierarhijskom jedinstvu katoličke crkve. To je razlog, da Sv. Stolica nije sklona ovoj instituciji, pogotovu ne primacijama s velikom jurisdikcijom. Ipak je bivalo, da su pojedini pape pod silom činjenica njekom konivencijom pripuštali upotrebljavanje baštinjenih primacijalnih naslova, sanirali nekanonski njihov postanak, pače imade ih, koje su ovaj naslov i oblast zadobile na osnovu izriječnih odluka papinskih kao Vienne, Mainz, Magdeburg, Lund, Canterburg, York, St. Andrews. (Isp. Scherer l. c. 538.—539.).

Smatrali smo oportunim iznijeti ove činjenice, budući da je u vidu reorganizacija crkvenih odnosa na nekadašnjem području splitske i barske metropolije. **Dr. Ritig.**

Iz crkvenoga prava.

Ženidbeno pravo u kodeksu kanonskoga prava.

U novom crkvenom Zakoniku (27. svibnja 1917.) dosljedno razdiobi, po kojoj je izgradnja njegova provedena, ne sačinjavaju propisi o ženidbi posebnu knjigu kao u dekretalnom pravu, nego su svrstani u prvi dio treće knjige (De Sacramentis).

Ovdje je u 131 kanonu izloženo cijelo ženidbeno pravo katoličke Crkve, osim postupka u ženidbenim preporima, koji je uvršten u dvadeseti naslov (De causis matrimonialibus) četvrte knjige (De Processibus, kanoni 1960.—1992.).

Ovaj 131 kanon sačinjava jedan naslov (Titulus VII.: De matrimonio), koji obuhvaća sedam uvodnih kanona (1012.—1018.) i daljnja 124 kanona razvrstana u 12 poglavlja, od kojih se X. i XI. raspada u dva članka. Hoćemo da ovdje upozorimo na jednu okolnost, koja ima po našem sudu posebnu znanstvenu i istorijskonaučnu zanimivost, a i znatnu praktičnu važnost. U literaturi crkvenog ženidbenog prava isticalo se i uživalo je velik ugled klasično djelo Pietra Gasparria: »Tractatus canonicus de Matrimonio, Parisiis, 1904. Editio Tertia«. Kardinal Gasparri bio je kroz mnogo godina (1880.—1896.) profesorom kanonskoga prava na visokoj školi Institut Catholique u Parizu, pak je ovo djelo u dva sveska plod njegovog naučnog rada za ovo vrijeme. Posve je prirodno, da je ovo djelo imalo veliki utjecaj na kodifikatorski rad oko novog crkvenog Zakonika, kojim je, kako je poznato, ravnao kardinal Gasparri. Pri pomnijem

proučavanju kodeksovih ženidbenih kanona upada u oči, da je Gasparrijevo djelo bilo upravo *osnovkom* kodifikaciji: sav naučni sistem ženidbenoga prava, kako ga je u svom djelu postavio i obradio Gasparri u ovom svom djelu, prešao je posve nepromijenjen u kodeks. Može se cum grano salis reći, da je ženidbeno pravo u kodeksu kodificirano *neposredno* iz Gasparrijeve knjige.

Zato će se Gasparrijeva knjiga najlakše preraditi u učevnu knjigu ženidbenoga prava, koje je danas u kreposti i ostat će prevažnim pomagalom za sva djela o ženidbenom pravu poslije kodeksa, osobito kada se ima na umu odredba dekreta »Facultates et Lycaea juris canonici« (S. Congr. de Sem., 7. Aug. 1917., A. A. S., IX., 1917., 439.), da profesorima kanonskoga prava ima da bude svetim pravilom: razdioba učevne knjige mora se prilagoditi razdiobi kodeksa, a nipošto razdioba kodeksa razdiobi knjige.

Dr. **Fr. Herman.**

Iz praktičkog bogoslužja.

Nešto o postanku i reformi Rimskog Brevijara.

Psalmi Davidovi zauzimali su vazda odlično mjesto u Oficiju (*Officium divinum*) što se od davnina molio po kršćanskim crkvama na večernjoj službi Božjoj, pa na noćnoj, te u tri razmaka prije podne i u dva poslije podne. Čini se — bar po kazivanju Radulfa Tungerskog — da je sam sv. Jeronim razdijelio moljenje psalama tako, da se je preko sedmice izmolio sav Psaltir od 150 psalama. Za *Jutrenju* nedjelje odredio je *osamnaest psalama*, za Jutrenje ostalih dana u sedmici po *dvanaest psalama*; svi ostali psalmi bili su dodijeljeni Malim časovima (Horae Minores). Jutrenje na blagdane Gospodnje i Svetaca imale su po *devet* psalama.[1] Iz Antifonara Grgura Velikoga razabiremo, da su u svetačnom Oficiju bili isti psalmi, koji su i danas.

Grgur VII. u nečemu je prikratio Oficij, te se po tom prikraćenju nazvao **Breviarium.** Taj naziv ostao je još i danas. Isprvice taj prikraćeni Oficij molio se samo u papinskoj kapeli; poslije su ga stali moliti Franjevci, a malo zatim prihvatiše ga svi drugi svećenici i klerici osim Benediktinaca i Dominikanaca. Kao što je na tridentinskom saboru bilo određeno, da se izdade pregledano cijelo Sveto Pismo u Vulgativnom prijevodu, te Rimski Misal, tako je tu bilo zaključeno, da se izdade i novi *Brevijar*. Izdao ga je papa Pijo V., držeći se u glavnome Brevijara Grgura VII. U tom Brevijaru Pija V. bilo je za oko 200 dana u godini »officium feriale« i »dominicale«; svetačnih dakle oficija bilo je oko 136. Na čelu tog izdanja stajala je Bula Pija V., dana god. 1568. Ta se Bula nalazi na čelu i novo reformiranog Brevijara pape Pija X.

---

[1] Isp. V. Thalhofer: Erklärung der Psalmen mit besonderer Rücksicht auf deren liturgischen Gebracuh? (Regensburg 1906.), Einleitung XXX.

S vremenom su svetačni Oficiji potisli sve više ferijalne i nedjeljne Oficije. Napose se to dogodilo u Oficiumu, što su ga redovnici molili. Osim glavnih crkvenih svetkovina, te povlaštenih nedjelja (Adventa i Korizme) i povlaštenih ferija (Čiste srijede i Velike sedmice) gotovo svakog dana u godini molio se Oficij u čast kojega Sveca ili Svetice, Blaženika ili Blaženice dotičnoga reda tako, da je »Officium de Communi Martyrum, Confessorum, Virginum« bio na dnevnom redu. Događalo se, da se ni preko cijele godine ne bi izmolio sav Psaltir, nego bi se vazda ponavljali isti psalmi.

Mnogi su pravom žalili, što se istisnulo ferijalno moljenje Oficija, te se tako nije moglo svake sedmice izmoliti sav Psaltir, kako je to u početku bilo. Stoga su s raznih strana bile upravljene želje i molbe na Svetu Stolicu za uspostavu starinskog moljenja Časoslova. Ta je želja bila izražena i na Vatikanskom saboru.[2] Toj želji i molbi udovolji papa Pijo X. znamenitom Bulom »Divino afflatu«, danom na Sve Svete g. 1911., kojom reformira Brevijar i uspostavlja — uz neke preinake — starinske nedjeljne i ferijalne Oficije, davajući tako mogućnost svakome svećeniku, da preko sedmice izmoli sav Psaltir. Ako i nisu ovom reformom ukinuti Oficiji raznih Svetaca i Blaženika, koji su nastali zadnjih stoljeća, provideno je ipak moljenje čitavog Psaltira preko sedmice; jer se samo na Svece »I. et II. classis« uzimlju psalmi »de Communi«, dočim se na sve ostale uzimlju psalmi i na Jutrenji i na ostalim časovima »de feria«.

O. P. Vlašić.

---

[2] To bjelodano svjedoči Pijo X. u svojoj Buli otisnutoj na čelu novog Brevijara: »Minime igitur mirum, quod complures e diversis orbis partibus sacrorum Antistites sua in hanc rem vota ad Apostolicam Sedem detulerunt, maximeque in Concilio Vaticano, cum hoc inter cetera postularunt, ut, quoad posset, revocaretur consuetudo vetus recitandi per hebdomadam totum Psalterium«.

Recenzije.

Dr. Knöpfler, Lehrbuch der Kirchengeschichte (Herder, Freiburg im Breisgau, 1920.). Ovo je djelo glasoviti sada već pokojni dr. Alojzije Knöpfler, osnovao na spisima svoga nekadanjega profesora dra Karla Josipa Hefelea, tamo od god. 1869., pa do god. 1893. rottenburškoga biskupa. Pisac ga je prviput objelodanio god. 1895., a eto prije dvije godine šestiput. Ovaj se put s njim i oprostio, a oprostio se tako teško, kaošto se teško rastao i sa svojom profesorskom katedrom. Niti se tome čuditi, kada se znade, da se njim služio neko tri desetljeća. Nu kadgod ga je nanovo izdavao, nije ga nikada naprosto preštampavao, nego vazda na temelju novih rezultata povjesničarskih istraživanja usavršavao i povećavao, a povećavao ga je samo utoliko, ukoliko je to dopuštao opseg jednoga običnoga bogoslovskoga udžbenika. Na taj je način i šesto izdanje postalo opsežnijim za nekih 13 stranica (ovo izdanje broji XXVIII + 862 stranice u osmini). Knöpfler je svoje djelo, Lehrbuch der Kirchengeschichte pisao sabitim i zato teškim da, kadikada i nejasnim stilom. Uostalom ima sve odlike, što ih zahtijeva jedan dobar udžbenik: preglednost, mirna objektivnost i učenjačka ozbiljnost. Treće je izdanje dr. Kovats Šandor god. 1903. preveo na mađarski, a četvrto Modesto Hernanez Villaecusa god. 1908. na španski jezik. Ali našim hrvatskim potrebama ne može zadovoljiti. Pisac je imao pred očima samo Germane. Slavenima je posvetio tek par stranica, ali tako, da Hrvate i Srbe nije uopće ni spomenuo. U tom su od nas daleko srećniji Nubijci, Aladejci i Abazgi. Osim toga u djelu se nije uzeo nikakav obzir na postanak i razvoj crkvenih umjetnosti. Pisac je to u prvom predgovoru nastojao opravdati činjenicom, da se danas ta znanost u visokim školama ionako napose predaje. U trećem izdanju obećaje taj manjak nadoknaditi posebnim prilogom od nekih 10 araka, ali se kašnje opet ispričava drugim hitnim poslovima, te upozoruje na Lehrbuch der chritslichen Kunstgeschichte, što ga je u Paderbornu 1910. objelodanio fra Beeda Kleinschmidt, član franjevačkoga reda. Isto je tako zaobljenost djela zahtijevala dostojniji prikaz stare kršćanske književnosti.

Dr. **Jelenić.**

Dr. Janko Oberški: Hrvati prema nepogriješivosti papinoj prigodom vatikanskoga sabora 1869/70. Križevci 1921. str. 102. 8^{0}. (Disertacija za doktorat.) Dr. Oberški napisao je dobru studiju o duševnom gibanju u nas za vrijeme vatikanskoga sabora. Za događaje, koji su se u sa-

mom Rimu zbivali, glavnim mu je vođom poznati historik vatikanskoga sabora O. Granderath D. I., a za prilike u Hrvatskoj i u našim krajevima iscrpio je perijodične listove onoga vremena, a tako i ono malo literature, što se je sedamdesetih godina razvila u nas u kreševu raznih mišljenja i nazora. Pisac je građu lijepo razdijelio i raščlanio, i, gdje mu se prilika dala, pokazuje samostalan i ispravan sud. Podoba biskupa Strossmayera bila je onaj čas u našem narodnom životu najjača, i nikoje čudo, da njegovo držanje na vatikanskom saboru odlučno utječe i u ovom pitanju na orientaciju i opredijeljenje čitave naše javnosti, našega klera i našega novinstva. Kako se oporba velikoga djakovačkoga vladike na vatikanskome saboru baš posljednjega vremena u krivom svjetlu prikazuje, bio bi zadatak naših bogoslova, da na osnovu izvora prve ruke: stenogramâ biskupovih govora i njegove prepiske utvrde sušte historijske činjenice i tačno razluče lični momenti i emocije od njegova teološkoga mišljenja i naziranja. Pisac na žalost nije mogao doći do ovih izvora prve ruke.

Dr. **Ritig.**

Dr. fra. Julijan Jelenić: Povijest Hristove Crkve, I. knjiga (God. I.—313.), str. XLVIII.—194, Zagreb (Albrecht) 1921.

Pred nama leži 1. knjiga Povijesti Hristove crkve, što ju u 6 knjiga namislio objelodaniti sveučilišni profesor našega fakulteta dr fra Julijan Jelenić.

Moramo iskreno reći, to je namisao lijepa, za unapređenje naše teološke literature uopće, a historijske napose veoma važna, ali je njezina realizacija vrlo tegotna. Ova teškoća izvire već iz teških zadataka, koje na povjesničara postavlja moderna historijska kritička metoda a napose tu teškoću osjeća i mora da osjeća onaj koji hoće da nam sustavno prikaže neobrađenu povijest Hristove crkve u našim hrvatskim i ostalim južnoslavenskim krajevima.

Poznavajući dasadašnji književni historijski rad dra Jelenića, kojemu napose podaju vrijednost monografije iz bosanske crkvene povijesti, bili smo već unapred uvjereni, da će nam dr Jelenić podati djelo izrađeno velikom savjesti, dobrom erudicijom i metodom koja odgovara postulatima modernog kritičkog istraživanja.

Da uzmognemo potpuno ocijeniti i ovu prvu knjigu, koja je izašla i označiti zamašitost drugih 5 svezaka koje nam autor obećaje, treba da u prvom redu ogledamo zadatak, što ga historija Crkve uopće imade.

Povijest Crkve Kristove je zacijelo najznamenitiji i najuzvišeniji dio ljudske povjesnice, jer je u njoj sintetiziran pogled na onu duboku evoluciju svih najodličnijih ljudskih duševnih moći; na polju strogo religijskom, etičkom i estetsko-umjetničkom. Zadaća je naime crkvene povijesti, da nam u svjetlu svih duševnih emocija, koje su bile i plod i viših težnja i nižih instinkta prikaže sav onaj golemi niz događaja, što Crkvu Kristovu prate od časa njezinoga osnutka pa do današnjih dana. Njezina je zadaća, da nam pokaže, kako je Crkva kao institucija Kristova proširila svoju univerzalnu misiju među svim narodima unatoč toga što su umnici na njezin zator okupili sve oružje umne snage a silnici svu

*

brutalnu silu krvavog oružja; kako je ona u borbi s poganima i nevjernicima iskristalizovala formulaciju svojih doktrinalnih zasada; kako je ona sve većma usavršavala svoju konstituciju, što ju je sazdala na principima, koja joj je dala sama historijska ličnost Kristova; kako je ona svojoj težnji za natprirodnim ciljem, vječnim blaženstvom, dala izražaja u svom raznovrsnom grandioznom kultu, kome su temelje u duhu objavljene religije postavili sami apostoli. Napokon treba crkvena povijest da nam pokaže životne forme individualnog i socijalnog života, koji je sazdan na njezinim religiozno-etičkim principima, a koji najbolje odaje njezin božanski karakter i izvor.

Jest, historija Crkve unatoč jačih ispada ljudske naravi u njenom životu je dokazom, da je kristijanizam i katolicizam pozitivnog, natprirodnog i božanskog karaktera. Crkva je jedno od najuzvišenijih djela Božjih i kao što Boga spoznajemo iz njegovih djela, tako i crkvu iz njezinih djela t. j. iz njezine povjesti. Kao što povijest čovječanstva — veli prof. Marx — svakoga čovjeka mora da pobudi da u toj povijesti ugleda svoje vlastito bivstvo, tako mora da crkvena povijest pobudi svakoga kršćanina, a napose inteligenta, da u njoj upozna povijest velike obitelji kojoj pripada.

Crkvena povijest napose je važna za svećenika i bogoslova. Svećenik i bogoslov zamjećuje u crkvenoj povijesti, kako je današnja Crkva iste biti s onom prvotnom Kristovom Crkvom unatoč svih kolikih promjena, što su utjecale na razvitak njezinoga bivstva. Crkvu će — kaže prof. Marx — uzljubiti samo onaj, koji nastoji da ju upozna. Svećenik i bogoslov mora nastojati je upoznati, jer je njezin život živa apologija Kristove religije, koju katolički svećenik navješta.

Ako je ovako uzvišeni zadatak crkvene historije, kako li smo mi teško morali osjećati nedostatak jedne hrvatske crkvene historije, koja bi našem čovjeku govorila našim jezikom a još više, koja bi mu na kritičkim principima otvorila pogled u život Kristove Crkve kod nas i na Balkanu uopće. Imamo doduše dobrih udžbenika crkvene povijesti za srednje škole (Rubetić, Belaj i Lasman), imamo doduše kritički dobro obrađenih fragmenata naše domaće crkvene povjesnice (Rački, Bulić, Jelić, Ritig, Barle, Pavić itd.) ali sistematskog kritičnog i opširnijeg prikaza, cjelokupne crkvene povjesti uopće, a južnoslavenskih naroda napose do danas na žalost na hrv. jeziku nijesmo imali. I za to smo morali posizati za djelima strane literature, koja se na slovensku povijest jedva osvrtala i u podacima svojima bila često puta netočna. Upravo toga radi treba da posebnom toplinom pozdravimo izdanje 1. knjige Povijesti Crkve Hristove, što ju je izdao prof. dr Jelenić i uopće njegovu namisao, da nam u ostalih 5 svezaka poda dobar hrvatski kritički prikaz crkvene povijesti uopće, a naše napose.

Ističući posebnu svoju radost ovim izdanjem ne mislimo time dakako omalovažavati zamjerni rad dosadanjih profesora crkvene historije na našem fakultetu. Poznato je svima, da je ženijalni pro-

fesor dr Rieger spremao hrvatsku crkvenu povijest, ali je na žalost naglo morao otstupiti s teološkog fakulteta. Paznato je također, da je svoja profesorska predavanja spremao za štampu učeni profesor dr Franki — ali ga je u tom smela amocija, koja je slijedila iz političkih razloga. Zamjeran je također rad vrloga profesora dra A. Maurovića, koji je postavši profesorom crkvene povijesti na fakultetu slušateljima za prvu nuždu priredio prijevod izvrsne Brückove crkvene povijesti, no u svome je radu smeten, jer morao da zauzme mjesto senjsko-modruških biskupa. Sposoban i energični profesor dr Marchetti sabirao je više godina gradu za slavensku crkvenu povijest uopće i hrvatsku crkvenu povijest napose, ali ni on nije mogao ugledati plodove svoga rada, jer ga 10-godišnja teška boljetica, a konačno i smrt prekine u trudnom nastojanju. Istom je evo dru Jeleniću uspjelo, da nam pruži štampano djelo svojega nastojanja. Ali ovdje zapažamo jednu žrtvu. Poznavajući nacrte dosadašnjeg rada dra Jelenića i gledajući iz bliže njegove namisli, znali smo dobro, da si je dr Jelenić kao posebni zadatak svoga historijskog rada postavio ispitivanje crkvene povijesti u našoj Bosni. No svijest jedne veće potrebe općenitijeg zajedničkog dobra, uvjerenje, da nam je potrebita jedna sistematska kritička povjesnica crkve uopće, a naših strana napose, prevladuje te dr Jelenić napušta smjerove svoga namišljenoga znanstvenoga rada, kome se htio posve posvetiti te u interesu i svojih slušača i naše šire javnosti podaje ponajprije cjelokupni prikaz čitave crkvene povijesti, da se kasnije možda opet vrati u svoj omiljeli specijalizovani znanstveni rad u užem okviru naše crkvene povjesnice.

Crkvenu povijest, koju je dr Jelenić namislio izdati, razdijelio je u 6 knjiga. Time je uzeo u obzir opće prihvaćenu diobu crkvene povijesti, prema kojoj se ona dijeli u 6 razdoblja.

Prva knjiga, koja obuhvaća razdoblje crkvene povijesti do milanskoga edikta (g. 313.), imade Uvod te 2 dijela, od kojih prvi obrađuje izvanjsku, a drugi unutrašnju crkvenu povjesnicu.

U uvodu raspravlja pisac o povijesti uopće (V), o crkvenoj povijesti napose (VI), o odnošaju crkvene povijesti prema crkvenoj arheologiji (VII), o crkveno-povjesnoj filozofiji (VII), o diobi crkvene povijesti (VIII—X), o njezinim svojstvima (X—XII), o izvorima (XII—XXIV), o pomagalima (XXIV—XXVII), te o crkvenopovjesnoj književnosti (XXVII—XLVIII).

Gdje pisac u uvodu govori o dobnoj diobi crkvene povijesti (str. VIII.), držimo, da je prvo doba crkve Kristove ili starokršćansko doba mogao nazvati grčko-rimsko doba, a drugo ili srednje doba germansko-romansko-slavensko doba. Na str. XII. govori pisac o svojstvima crkvene povijesti, pa veli, da crkvena povijest ima da bude sustavna. Mi bismo kazali: Sustavna ili znanstvena, jer ova riječ jasnije ističe kritički znanstveni karakter crkvenopovjesnog istraživanja. Spominjući izvore crkvene povijesti (XII—XXIV) bolje bi bilo, da pisac polazi kronološkim redom, t. j. počne s natpisima, spomenicima, a ne s konkordatima (str. XVII.). Gledajući po-

magala crkvene povijesti, koja nabraja pisac (XXIV—XXVII), zapazili smo da su izostala paleografska djela Steffensa (Lat. Paläographie, 2. Aufl. 1909) i L. Traube-a (Vorlesungen und Abbhandlungen zur Paläographie und Handschriftenurkunde, München 1909.).

U zadnjem dijelu uvoda govori autor o crkvenopovjesnoj književnosti (XXVII—XLVIII). Integriteta radi bilo bi poželjno, da se u 2. izdanju spomene barem u najkraćim crtama poljska, češka, engleska i španjolska crkvenopovjesna književnost.

Najvažniji dio uvoda zacijelo su izvori crkvene povijesti i crkvenopovjesne književnosti. Upravo je ovdje kod najvažnijega dijela uvoda autor zamjernim trudom prikupio sva ponajvažnija vrela crkvene povijesti južnih Slavena i prikazao razvitak naše crkvene historijske književnosti. Time je autor ne samo mnogo pridonesao k izgradnji utrenika naše crkvene povijesti, nego je zadužio i našu povijest uopće.

Na uvod nadovezuje pisac prvi dio svoje knjige t. j. izvanjsku povijest crkve Kristove. Ovaj se dio dijeli u 6 pododjela (XLVIII—114). U I. prikazuje nam pisac u kratko poganski rimski i grčki život, te stanje Židova u ono doba, kada se pojavljuje Isus Krist (1—11). U II. govori autor o Isusu Kristu i osnutku Crkve (11—21). U III. opisuje nam vjerovjesnički rad Kristovih apostola i njihovih učenika uopće, te napose u Iliriku (21—42). U IV. riše nam fizičke progone sa strane Židova, pogansko-rimskog carstva protiv Crkve Kristove, te literarne napadaje, kojim su na kršćanstvo udarali napose neopitagorejci i neoplatonici (42—67). U V. nalazimo kršćansku statistiku prvih 3 vijekova (67—77) i napokon u VI. judaističke sekte, gnostičke, monta-Crkve do milan. edikta 313. g. i to judaističke sekte gnostičke, montanizam, te monarhijanizam ili antitrinitarizam i novacianizam (77 do 114).

Pisac bi možda bio nešto jasniji, da nam je ovdje, prije nego li će preći na misijonski rad Kristovih apostola i njegovih učenika (21) u kratko prikazao u cjelovitoj slici crkvu Kristovu u početnom njezinom razvitku, pa sve do onoga časa, kad ona raskrstivši se definitivno sa sinagogom samostalno istupa pred svijet, da ga organizira u svome krilu. Isto bi tako zgodno bilo, da je pisac nakon prikazanih progonstva (67) dodao kratki pasus o mučeništvu uopće, te istakao važnost njegovu **i za proširenje crkve i za božanski karakter njezine nauke.** U IV. pododjelu govoreći o idejnoj borbi, koja se razvila između poganske filozofije i kršćanstva (65—67 mogao je pisac badem ukratko prikazati tadašnje filozofske sustave poglavito neopitagoreizam i neoplatonizam čiji se utjecaj zapaža kasnije u djelima nekih sv. Otaca.

U VI. pododjelu govori pisac o raskolima i krivovjerjima (77—115).

Činjenica je, da je poklad božanske obave zaključen smrću posljednjega apostola. Prema tome nema objektivne evolucije u člancima vjere. **Drugim riječima: poklad se božanske objave završen smrću apostola ne može više umnožiti nijednom istinom, koja ne bi bila formalno u njemu sadržana.** No dok je nemoguća objektivna evolucija božanske objave, nije isključena

evolucija subjektivna — evolucija spoznaje.

Odmah su u početku kršćanstva bile doduše u svijesti vjernika izričito sve fundamentalnije dogme kršćanstva, ali se je subjektivna spoznaja ovih fundamentalnih dogmi sve većma usavršavala. I zato je definitivna formulacija kršćanskih fundamentalnih dogmatskih istina bila uvjetovana progresivnom subjektivnom njihovom spoznajom. Ne stoji dakle, da u prvo doba nijesu kršćani imali vjerske svijesti n. pr. o Trojstvu ili božanstvu Kristovu, tako da bi se ta religiozna spoznaja u njihovim dušama razvila bila nakon polemika, koje su zastupnici ortodoksije vodili s protivnicima. No ipak su kraj toga kršćani svoju religioznu spoznaju nastojali produbiti. U ovom produbljivanju vjerskih istina, koje se očitovalo bilo u komparaciji pojedinih kršćanskih istina sa ostalim nekršćanskim religioznim sustavima, bilo u komparaciji samih kršćanskih istina među sobom (Bog je jedan, Krist je Bog), nalazimo idejnu genezu raznih hereza i skizmi. Tako su u prvo doba kršćanstva neki kršćani otišli u judaističke, gnostičke i antitrinitarističke sekte.

Ovo, što smo ovdje spomenuli, držimo, da je bilo potrebno barem ukratko istaknuti prije nego li prijeđe na sam historiski prikaz pojedinih hereza.

Ovaj prvi dio Jelenićeve knjige, na koji smo evo nadovezali spomenute primjedbe, obuhvaća, kako vidjesmo iz prije navedenog sadržaja, najvažniji dio crkvene povijesti, u kojemu je ona morala probiti put u svijet kroz krvavu zapreku fizičkog progonstva i žestoke idejne protimbe. Pošto smo istaknuli primjedbe na pojedine traktate u prvom dijelu Jelenićeve knjige treba sada spomenuti, da je taj najvažniji dio prikazao pisac u potpunoj slici dozivajući nam prve događaje Crkve Kristove iz znanstvenih vrela prve ruke, nižući ih u skladnoj cjelini i logičkoj vezi. Napose pako treba s posebnom pohvalom istaknuti prikaz statistike prvoga kršćanstva i uzroke prvoga čudesnog širenja, te onih momenata crkvene historije prvoga doba, gdje se prvi puta zapaža utjecaj Kristovih vjerovjesnika i širenje kršćanstva na onom području, gdje danas nastavaju južni Slaveni. Prikaz ove prve pojave kršćanstva u našim krajevima zanimat će sve naše inteligente, jer nam je ovdje autor prikupio sve podatke o mučeničkoj smrti i radu onih osoba, koje su ovdje djelovale. Spominju se tuđe Kristovi i apostolski učenici kao Klement Rimski, Luka, Krescent, Apolinar, Timotej, Marko, Epenet, Andronik, Cezar, Kornelije, Publije, Ignatije, Anzelmo, Marcela, Tit, Hermes, Dujam i t. d. (38.).

U drugom dijelu obrađuje pisac pisac unutrašnju povijest Crkve Kristove t. j. crkveni ustav (115—129), kršćanski život (129—155), crkvenu znanost (155—177) i crkvenu umjetnost (177—188).

Pisac je u veoma vjernim slikama prikazao prve početke ustava, na kojemu se kasnije razvila velebna konstitucija crkvena, on nam je iznio pred oči sve one nuance, u kojima se i kod vjernika i kod svećestva u prvo ono doba pokazivao praktički religiozni život, on nam je u izrazitim potezima orisao i prva pregnuća na polju kršćanske znanosti i umjetnosti.

Napose je spomenuti, da je pitanje pokore u prva dva stoljeća kršćanstva pisac obradio i s brižnom kritikom historika i opreznošću teologa.

Sigurno znademo, da je crkva u pogledu apsolucije u prvo doba veoma rigorozno postupala sa grješnicima, koji se ogriješiše t. zv. kanonskim, kapitalnim grijesima preljuba, ubojstva, apostazije. Imade nekih historičara (Funk i njegova škola, Batiffol, Vacandard, Königer), za koje se čini, te odatle izvode, da crkva u prvo doba nije bila na čistu u pitanju opraštanja navedenih 3 grijeha.

Dogmatičari, a napose oni, koji se bave israživanjem historije dogmata (Billot, Pesch, Esser, Diekamp, Poschmann, Stufler i drugi) tumače gore spomenuti postupak crkve isključivo disciplinarnom mjerom velike rigoroznosti, jer je nesumnjiva činjenica, da si je Crkva vazda bila svijesna potpune vlasti ključeva. Imade naime historijski zajamčenih primjera, gdje se Crkva i u prva dva vijeka poslužila s ovom vlasti ključeva upravo s obzirom na spomenute grijehe. Na koncu je Crkva baš u prvo doba — gdje se još tako duboko morala ćutiti blizina religijozno-etičke pojave Kristove i žive slike njegovih apostola -- upravo u tome mogla imati opravdanih razloga, da u konkretnim slučajevima ovakovoga grješnika isključi iz crkve, te ga uputi na molitvu, dobra djela, pokoru i t. d.

S obzirom na ovo pitanje ovako se izrazuje na pr. Marx: »Die Kirche hielt zu allen Zeiten daran fest, dass sie die Gewalt habe, alle Sünden nachzulassen... Jedoch aus disziplinären Rücksichten schlossen manche Bischöfe die Getauften welche kanonische Sünden begangen hatten, für immer aus der Kirche aus, ohne dadurch an ihrem ewigen Heile zu verzweifeln; im Gegenteil forderten Sünder zur Busse auf, liessen sie Busse tun mit dem Bedeuten, dann könne Gott ihre Sünden verzeihen«. (Lehrb. d. Kirchengeschichte,[7] Trier 1919., 120.).

U ovom smislu, koje nije u sukobu s naukom koncila tridentinskoga o sakramentu pokore, prikazuje pokorničku praksu prvotne Crkve i naš autor (152.).

Isto je tako jezgrovito i iscrpivo obradio crkyenu znanost u ovom prvom razdoblju. Prikazao nam je naime literarni rad apostolskih otaca, prvih kršćanskih apologeta, polemičara i egzegeta (159—177). Mi bismo ovdje još istaknuli, da je »Gospodnju nauku narodima po dvanaestorici apostola« (Didahe 158) našao g. 1873. u Carigradu Bryennios, metropolita iz Nikodemije i to u grčkom rukopisu iz g. 1056. zajedno s potpunim tekstom Barnabine poslanice i dvaju pisama Klimenta Rimskoga Korinćanima (158). Pisac bi tako bio jasniji na str. 160, gdje govori o pronalasku Klimentovih pisama upravljenih Korinćanima. Isto bismo tako kod Ignacija Antiohenskoga (160) upozorili na djelo Michael Rackl: Die Cristologie des hl. Ignatius von Antiochien. Die Echtheit der sieben Ignatianischen Briefe verteidigt gegen Daniel Völter, Freiburg (B) 1914. Didaskalija (159) ili »katoličku nauku dvanaestorice apostola i svetih učenika našega otkupitelja« našao je g. 1854. de Lagarde u sirskom jeziku, Flemming izdao 1904. u njemačkom a Funk g. 1907. u latinskom jeziku.

Ovim prikazom znanstvenoga

rada prvog kršć. doba doskočio je pisac barem dijelkom velikoj potrebi, koju ćutimo u pomanjkanju jedne patrologije.

Za upotpunjenje prikaza drugoga dijela Jelenićeve knjige napomenuti ćemo još 2 opaske: U pitanju primata (121—128) trebalo bi kraj historijske spomenuti i ponajglavniju apologetičku literaturu. Izraz za ἀγάπη koju autor naziva »ljubavnom gozbom« (139) ili bi izmijenio kojom zgodnijom riječi ili i u hrvatskom ostavio grčku riječ, kako to čine njemački historičari.

*

Prije nego li završim, neka mi g. pisac dopusti još neke općenite primjedbe.

Neka g. pisac svakako već u drugoj knjizi napusti pasivnu i imperfektnu formu, koju je pisac u cijeloj prvoj knjizi dosljedno proveo, a koja u velike otešćuje njezino čitanje. Evo nekoliko primjera:

»Odatle opet, što se kršćani ustručavahu žrtvovati carskim božanstvima, osvađahu se s bezbožnosti prema vladarima .... i s uvrede veličanstva ... (str. 43.).«

»I jedni i drugi slijeđahu antinionizam, činjahu bludne grijehe i jeđahu tvari, što ih pogani žrtvovahu (90).«

»... često pošćahu, slabo se odijevahu, a meke postelje izbjegavahu (104).«

»Biskupije se providahu izborima, a niža mjesta providahu biskupi (128).

»puno se pažaše (146).«

»Izbjegavahu kupke radi bludnih grijeha, što se tu činjahu (148).«

»Niti se noviji povjesničari mogu sa svoje nauke osvađati kao da ... (152).«

»Mrtvacima se s pietetom zatvarahu oči i usta, zatim se kupahu i u čisto ruho presvlačivahu, te se pokapahu (154).«

Povrh toga bi bolje bilo pregleda radi, da pisac nije hebrejskim slovima označio podrazdiobe. Nije nipošto nužno, da se naslovi djela na svakoj stranici citiraju u potpunoj cjelini, a pisac to čini na pojedinoj stranici i po 2 i 3 puta, ako se na koje djelo pozivlje. Uopće bih g. piscu preporučio kratice o citiranju. Hebrejske riječi bih iz teksta metnuo u bilješke.

Čudno nam zvuče riječi Kirenejac mjesto Cirenejac (91), Kerint mjesto Cerint (83), Kezareja mjesto Cezareja (121), kezarejski mjesto cezarejski (XXVII), Sinđel mjesto Syncellus (XXXII), iz Lučina evanđelja (97), posmrtne ljubavne gozbe (154), zanačija (109), konfundisalo (85), formisao (87, 197), pridnu (95), trpeljivost i netrpeljivost (42). Neobično je čuti: Četvrto razdoblje obuzima ono vrijeme, što se stere (IX). Pisac upotrebljava riječ dvojstruka (84 i 134) i trojstruku (119), a na str. 178. dvostruko. Meni se bolje sviđa ova potonja.

Ovako smo evo u sumarnim točkama podali prikaz Jelenićeve knjige. Kao objektivni kritici istakli smo i nekoje nedostatke, bez kojih nije ni ponajbolje ljudsko djelo. Time dakako ne ćemo i ne možemo umanjiti vrijednosti, koju Jelenićeva historija imade i sama u sebi, a poglavito kod nas, gdje je ona prva knjiga svoje vrsti, gdje Jelenić treba da stvara utrenike za širu znanstveniju obradbu naše domaće crkvene historije. Vrijednost će već i ove njegove knjige osjetiti

svatko, tko se napose hoće baviti istraživanjem prvih početaka kršćanstva u našim stranama.

Želimo na koncu autoru, da jednakom ljubavlju kao dosada poradi na zacrtanom poslu, te nam zakratko poda cjelokupni prikaz čitave crkvene povijesti, što će biti na nemalu čast njemu, a slušačima bogoslovlja i široj javnosti na veliku korist.

Knjiga je opremljena ukusno, stoji 25 dinara, a naručuje se kod pisca u Franjevačkom samostanu (Zagreb, Kaptol 9). Bosansko-hercegovački biskupi preporučili su knjigu svojim župnicima, da je nabave za župske knjižnice. Isto je dozvolio i naš nadbiskup dr. A. Bauer za župne knjižnice naše nadbiskupije. (Vidi »Katol. List« 1921., br. 32.).

Ovoj se preporuci priključujemo želeći, da Jelenićeva historija nađe što više čitatelja. Dr. **Marić.**

Prof. dr. Franjo Herman: Propisi o svetom ređenju. Str. 1—40. Đakovo 1922. Tisak biskupske tiskare. Cijena 10 dinara.

Pisac iznosi, držeći se zakonskog slijeda, pregledno, sustavno i iscrpivo propise novog Zakonika o sv. ređenju. Radi boljeg shvatanja daje prema potrebi i kratak povjesni prikaz uz naznaku razlika između dosadašnjeg i novog prava. Na pitanja, koja Zakonik ne rješava, odgovara pisac prema prihvaćenoj nauci bogoslova. Radnja će napose dobro doći ređenicima za ispit, o kojemu govori Cod. can. 996, § 1.

Prigovoriti moramo ovim točkama: a) Na str. 27. navodi pisac kao nepravilnost »izvršivanje smrtne kazne«, dok uistinu već sam prihvat krvničke službe, i bez izvršenja, tvori nepravilnost. — Na str. 27. veli pisac, da su nepravilni »klerici, koji su izvršivajući zabranjene im liječničke i ranarničke poslove skrivili čiju smrt«. Mjesto »skrivili« valja staviti »prouzročili«, jer nepravilnost nastaje i onda, ako klerik upotrebi sav mar i postupa prema svima pravilima umjeća. — Na str. 31. veli se, da opći oprost ne vrijedi za službu vrhovnog redovničkog poglavara u egzemptnom klerikalnom redu, dok po Zakoniku (can. 991, § 3) treba reći za službu višeg redovničkog poglavara u egzemptnom klerikalnom redu. **R.**

Dr. Friedrich Heiler, Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung. 2. vermehrte und verbesserte Auflage. München 1920. Verlag von E. Reinhardt. 8°, XIX + 558.

G. Heiler je povijesni istraživaoc i psihologični promatraoc religioznih čina, osobito molitve. U svom predgovoru iznosi važnost, uzvišenost, potrebu i cilj molitve (str. VI—VII). On proučava molitvu sa povijesnog razvoja i religiozno-psihologičnog stanovišta (str. VIII.). Tim nosi prednost nad mnogim, današnjim, religioznim psihologima, ili povijesno-religioznim istraživaocima, koji proučavaju religiozne čine ili samo sa psihologičnoga ili sa povijesnoga stanovišta.

U uvodu (str. 1—37) dokazuje, da je molitva prva, najviša i najsvečanija pojava i činjenica religije (str. 1). Ona daje život i procvat duhovnom životu (str. 2). Ona je temelj pobožnosti. Ona je religija u djelu (str. 3). Zatim iznosi bogatu književnost, koju su znanstveno obrađivali o molitvi kod Grka i Rimljana,

istočnih naroda osobito Židova, Islama i kršćanstva (str. 4—16). Raspravlja o zadaći i metodi religiozne znanosti. Tvrdi, da religiozno istraživanje ima biti empirično, povijesno i psihologično (str. 16—26). Naznačuje vrela molitve (str. 26—37).

U prvom dijelu knjige Heiler ističe za uzorke i temelje molitve naivno moljenje primitivnih ljudi (str. 38). Zatim proučava njihovu molitvu. Ispituje prigodu, motiv, oblik njihovog molenja; osobu i društvo u primitivnoj molitvi; sadržaj molitve: zaziv, tužbu, prošnju, zagovor, žrtvu, zavjet, nagovor, izraze ovisnosti, pouzdanja i izručenja; zahvalnost i držanje za molitve; naklone prama višim bićima; zagovor; predočbu Božju; vjeru u prisutnost Božju; vanjski odnošaj čovjeka prama Bogu (str. 39 do 149).

Današnji, primitivni, divlji narodi nijesu odraz prvotnog čovječanstva. Prvi ljudi imahu savršeniju religiju od današnjih divljaka. Današnji divljaci su najniži stepen palih ljudi. Njihova religiozna kultura jest najniži stepen pale, religiozne kulture. Njihova religija i molitva ne mogu se uzeti za uzorak i temelj molitvî prosvjetljenih naroda. Početak i temelj, na kojemu dr. Heiler osniva građu svoje knjige jest labav i neosnovan.

Heiler dalje govori o obrednoj i obrazovanoj molitvi, koja za njega nije drugo, nego razvoj primitivne molitve divljih, neprosvjetljenih narodâ. Zatim raspravlja o raznim vrstama hvalospjeva (str. 150—190). Heiler postavljajući se na evolucionistični princip darvinistâ proučava pojavu molitve u helenskoj, kulturnoj religiji. Obara se na filozofe, koji poništiše sa svojim kritikama naivni pojam molitve u narodima. Istražuje molitvu u zasebnoj pobožnosti velikih religioznih genija. Tvrdi, da su katolički geniji molitve, kao Augustin (str. 241), Bernard iz Clairvaux (str. 242), Franjo Assiski (str. 243), Tereza promijenili biblični pojam molitve neoplatonskim utjecajem (str. 245), Luther je obnovio bibličnu molitvu Jeremije, psalmistâ Isusa i Pavla (str. 245). Ova tvrdnja je lažna i neistinita. Heiler stoga hvali Luthera, jer njega u odmetništvu od katoličke vjere naslijedi nazad malo godina u München-u. M. Luther odan piću i raskošnom životu nije zaista ni mogao imati biblični duh molitve jednog Augustina, Bernarda, Frane i Tereze, koji su u heroičnom stupnju nastojali u se pretopiti život molitve Jeremijine, Hristove i Pavlove.

U trećem dijelu knjige Heiler pretresa važno pitanje o mističnoj molitvi (str. 284—346). Vrlo je važno, što iznosi neke nacrte raznih mistikâ o mističnoj molitvi (str. 312—313). On luči mističnu molitvu bogoštovne, sakramentalne mistike istočnog, helenskog sinkretizma za dobe apostolâ od »zaručne mistike (Brautmystik)« Bernarda iz Clairvaux (str. 332). Mistiku Augustina, Tome Akvinskoga, Bonaventure nazivlje »Božjom mistikom (Gottesmystik 333)«, Areopagitu (Pseudo Dionizija) »beskonačnom mistikom Unendlichkeitsmystik 333)«. Od ovih se razlikuje kvietistična mistika (str. 341), kojoj je svrha »l'amour désinteressé«, »la sainte indifférence (str. 342), Buddhična, mistična zadubljenost u molitvi jest poništenje sebe (str. 346).

Svim ovim oblicima mistične molitve Heiler u četvrtom dijelu knjige suprotstavlja molitvu proročke, evanđelične pobožnosti Luthera (str. 347—409). Za nj je lutheranizam a priori ortodoksija proročke, Isusove i Pavlove nauke. Ova tvrdnja je povijesno neistinita, a bogoslovno lažna. Katolička mistika, koju katolička crkva naučava, nije druga, nego ona, koja se crpi iz objave S. i N. Zavjeta.

O molitvi pjesnikâ i umjetnikâ veli, da se ona razlikuje od svih drugih, kao »kultura od Božjeg kraljevstva, kao svjetovno od svetoga (str. 420)«. I ovaj je sud pretjeran. Imade pjesnika i umjetnika, koji su i te kako slijedili duh molitve Hristove u pjesmi i umjetninama, kao sv. Frano, fra Angelico i t. d.

Osobita vrst molitve kod Židovâ i kršćanâ bijaše t. zv. zajednička, općinska, svečana molitva (str. 421—477). Tu je vrst molitve obavljala zajednica u ime svoje.

U zakonodavnim religijama zasebna molitva dolazi kao religiozna dužnost i kao dobro djelo (str. 478—485).

Na koncu raspreda o bîti religije uopće (str. 486—495).

Dr. Heiler pokazuje veliku naobrazbu u svojoj knjigi. Raspolaže sa silnim gradivom, koje je svrstao na dva kriva načela prema kojima je molitva divljaka pravi tip i izvor svih molitvi; a biblična molitvȁ konkretizovana jedino kod Luthera.

Dr. **Fr. Juraj Božitković.**

Franciscus Xav. Kortleitner, Archaeologia Biblica. Nova editio. Oeniponte. Libraria Academica Wagneriana 1917. 8a XVIII + 824 str.

Kortleitner duboki poznavaoc hebrejskih i istočnih starinâ napisao je Archaeologiae Biblicae summarium. Oeniponte 1906. 8a XX + 711 str. za akademičare, koji uče sv. pismo. Ovaj njegov vrlo zgodni priručnik uveo sam u naše učilište 1917. Pošto je iste godine objelodanio drugo izdanje ove knjige, naručih posljednje. *U njemu je mnoge stvari izmijenio*, neke skratio, a neke nadodao (str. V). U raspravljanju o ustanovama hebrejske religije, ispituje njihove točne religije, ispituje njihove slič-sličnosti i razlike (str. V.—VI.).

U uvodu kaže, što su biblične starine; koji su se s njima bavili; koliko je ta znanost korisna i važna za razumijevanje sv. pisma; koja li su njezina vrela i kako se ima njezino gradivo razrediti (str. 1—34).

Knjigu dijeli na tri dijela. U prvom radi o svetim starinama (str. 35—442), i to — 1° o sv. mjestima (str. 47—50); o šatoru (str. 50—51); o njegovom pokućstvu (str. 58—94). Dokazuje, da je šator opstojao prije jerušalemskog hrama, te bio sjedištem hebrejskog bogoštovlja (94—102). Opisuje Šelomonov, Zerubbâbhelov i Herodov Hram (str. 102—131); zatim hram Samaritanacâ na brdu Garizim i Judejacâ u Leontopolu u Egiptu (str. 131—135). Pridodaje raspravu o sinagogama. — 2° Raspravlja o sv. poslužnicima, i to o hebrejskom svećenstvu prije Mošea (139—143); o Levijevom svećenstvu i njegovom posvećenju (str. 144—165); o raznim službama levitâ, svećenikâ i velikog svećenika; o njihovoj sposobnosti za ređenje i o nošnji, redovini, povlasticama i stanovima; o poslužnicima u sinagogama (str. 144—217). — 3° Raspreda o sv. vremenima: šabbathu, novomjesečju, šabbathnoj i jubilarnoj godini; o godišnjim svetkovinama: pesahu, pentekostes, sjenicama, danu pokore, pûrim, encenijama, manjim svetko-

vinama i svečanostima u sinagogama (str. 217—289). — 4⁰ Piše o sv. bogoštovlju prije Moše-a; o raznim žrtvama, koje mosaični zakonik naređuje i o njihovom značenju i vrijednosti; o sakramentima S. Z.; o levitskom čišćenju; o jisbenim zakonima; o molitvi, zakletvi, zavjetima, postu; o obrezovanju; o prvinama, prvođencima i desetinama; o sv. mazanju; o raznim bogoštovljima, koja Moše-ov zakon zabranjuje; o judejskim sljetbama (str. 289—442).

Drugi dio knjige bavi se sa zasebnim starinama, i to: — 1⁰ sa stanovima u pećinama, kućama, šatorima. Tumači pokućstvo; gradove; muški i ženski način odijevanja; pokrivanje glave i nogu; urese ljudi i žena; njegu tijela; jela i pila, te gozbe (str. 444—497). — 2⁰ Pripovijeda o hebrejskom poljodjelstvu, vinogradarstvu, vrtlarstvu, stočarstvu, lovu i ribolovu; trgovini; rukotvorstvu (str. 497—546). — 3⁰ Iznosi podatke o obiteljskom i društvenom životu: o ženidbi; rađanju i uzgoju djece; o slugama i robovima; o uljudnosti i pristojnosti; o književnosti i visokim naucima; o umjetnostima i graditeljstvu; o slikanju, rezbarijama, klesanju, brušenju dragulja; o pjesništvu, pjevanju, glazbi i plesanju; o utezima, mjerama i novcu; o vremenoslovlju; o bolestima, smrti, pokopanju i trajanju žalosti (str. 546—695).

U trećem dijelu raspravlja o državnim starinama, naime o raznim oblicima hebrejske države, kao patriarhatu; teokraciji; o vladavini za babilonskoga sužanjstva i kašnje; o građanima hebr. države i njihovim međusebnim odnosima, te prama poganima; o sudstvu; o vojništvu, oružju i ratovanju (str. 696—806).

Knjiga je u svemu sjajno uspjela. Kortleitner je pravi učenjak i stručnjak. Pri ispitivanju i rasuđivanju raznih činjenicâ pokazuje se objektivnim i nepristranim sudijom. Istina je, on je napisao svoju knjigu po spomenicima, koje su drugi otkrili i odgonetali. On nije prve redove u toj znanosti probijao. Ali sasvim tim on ih je vjerno proučio, samostalno obradio, te učinio, da njegova ova knjiga bude jedan od najboljih, katoličkih priručnika za akademičare i ljubitelje bibličnih starina.

Jezik, na kojemu je knjiga napisana, jest klasičan i dotjeran. Pisac poznaje i vlada sa cijelom starom i gotovo novom bibliografijom. Jedino se knjizi može prigovoriti, da nema mnogo slikâ, što mislimo, da će učeni pisac u novom izdanju, kada se promijenu prilike, upotpuniti.

Dr. **Fr. Juraj Božitković.**

Kristologija i Soteriologija ili nauk katoličke Crkve o Utjelovljenom Sinu Božjem i djelu Otkupljenja. Izložio dr. Ivan **Bujanović** j. r. profesor posebnoga dijela dogmatike u bogoslovnom fakultetu kr. sveučilišta u Zagrebu. 8⁰ str. 264. Cijena 25 Din. Osijek 1922. Naklada Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku.

Tko prosuđuje vrijednost književnih edicija bilo u kojoj struci, treba da drži na umu svrhu, koju je pred očima imao auktor djela. U svijetlu ovog načela treba promatrati i novu knjigu sveuč. prof. dra Iv. Bujanovića. Svrha je Bujanovićevoj knjizi, da olakša »svojim slušateljima čitanje i razumijevanje dogmatike i da svjetovnjaci, koji se knjigom bave, imaju pri ruci lakim stilom napisana barem neka poglavlja dogmatike«. Ovu si je svrhu uopće postavio g. profesor zadatkom dobrog dijela svoga teološkog

literarnog rada. Nema sumnje, da je rješenje ovog zadatka golema stvar, jer mi nijesmo baš na polju spekulativne dogmatike imali hrvatskog priručnika, za kojim bi mogli segnuti ne samo klerici, nego i laici, koji možda nevješti tuđem jeziku, nijesu imali gdje da nađu orijentaciju u mnogim teološkim pitanjima, što no ih je na površje njihove duše iznosio moderni život. Dr. I. Bujanović izložio je u hrvatskom jeziku dobar dio bogoslovnih traktata, otvorio je na narodnom jeziku pogled u široko polje dubokih teoloških pitanja, te je time zacijelo uvelike zadužio našu bogoslovsku knjigu. — Ako ovo vrijedi za sav Bujanovićev književni rad uopće, vrijedi napose za Kristologiju i Soteriologiju, koje sačinjavaju težište čitave dogmatike i središte su, oko kojeg se kreću i na koji se tako reći svode sva teoretska pitanja bogoslovije i praktički problemi kršćanskog života.

Imajući dakle pred očima cilj Bujanovićevog bogoslovnog rada, da u svojim monografijama popularizira tešku bogoslovsku znanost i zakučaste teološke probleme iznese pred hrvatske čitače u jasnom obliku i lijepoj jezičnoj formi, treba otvoreno reći, da je učinio veoma mnogo.

No posmatramo li Bujanovićev teološki rad ne samo u svijetlu zadatka koji si je postavio, nego i sa znanstvenog stajališta, treba reći, da i njegove prijašnje monografije a napose Kristologija i Soteriologija nijesu puko priopćenje rezultata tuđeg teološkog istraživanja, nego iz njih izbija cjeloviti, jedinstveni, sistematski, znanstvenim posmatranjem izrađeni prikaz svih naučnih rezultata u traitiranim pitanjima. To treba, kako rekosmo, napose ustvrditi za Kristologiju i Soteriologiju.

Uz ove općenite opaske treba istaknuti još nekoje momente. Dugogodišnjim predavanjem i proučavanjem stekao je auktor baš u Kristologiji i Soteriologiji duboko poznavanje bogoslovskih naziranja te nam je u jasnoj formi iznio i najteža Kristološka pitanja. No jasnoća i lakoća stila, koja se zapaža cijelim djelom, nipošto nije na uštrb znanstvenoj obradbi i logičnoj provedbi snažnih argumenata u dokazivanju katoličkih istina. Za Kristologijom može svatko poseći u čvrstom uvjerenju, da su u njoj teze kat. vjerovanja obrađene solidno, osvijetljene i ukrepljene onim argumentima, koji se u bogoslovnoj nauci iznose kao najčvršći te ih kao čvrstu osnovku za kat. teze iznijeşe prvi teološki umnici. Jednako treba spomenuti, da je uz jasno izlaganje kršćanskih dogmata redovno iznešen i istorijski pregled dogmatskih borbi, čime je čitaču otvoren pogled u jedinstveni i nepromijenljivi poklad božanskih istina kroz sva vremena. Osobitom je također jasnoćom i preciznošću obradio auktor u Kristologiji pogl. o Kristovom božanstvu i svojstvima njegove ljudske naravi, a u Soteriologiji traktat o Kristovom svećeništvu, i smrti na križu, kojom nas je per modum satisfactionis et meriti otkupio. Odlika je djela također, što nam je auktor uz strogo utvrđene Kristološke teze osvijetlio mnoga otvorena bogoslovna pitanja. Time dobija čitalac jasnu orientaciju u Kristološkim pitanjima, a mladim je bogoslovima, za koje je u prvom redu knjiga pisana, označen smjer, gdje u težnji za produbljivanjem katoličke nauke treba da nastave.

Kod izlaganja raznih teoloških pitanja, kojih baš u Kristologiji i Soteriologiji imade izobilje, šteta je, što nam auktor nije iznio razna slobodna bogoslovska mišljenja o hypostetskom sjedinjenju božanske i ljudske naravi. Tu bi dakako pisac bio morao najprije iznijeti opširniji prikaz o metafizičkim pitanjima biti i bivstvovanja te naravi i osobe. O filozofskom naziranju, da li postoji stvarna razlika između biti i bivstvovanja, zavisi također određivanje konstitutivnih principa osobnosti i dosljedno preciznije tumačenje hipostatskog sjedinjenja. Izlaganje istaknutih pitanja za cijelo bi bilo od velike koristi. Iako je naime u tim pitanjima dopuštena sloboda mišljenja, a ono nam ipak jasan pogled in quaestiones disputatas samu dogmu bar donekle čini shvatljivijom i jasnijom. Vrijednost bi knjizi nadalje bila još veća, kad bi nam pisac i u spomenutom pitanju kao i u ostalim Kristološkim pitanjima bio prikazao novije neke sentence i iznio moderne kristološke zablude, na koje će se, čini se, u buduće morati da obazre svaka Kristologija. Savezno s time treba pripomenuti, da bi i sama unutarnja vrijednost djela bila veća, a i cilj, koji si je auktor postavio, da naime u mladeži »pobudi i budnom uzdrži ljubav za svetinje katoličke vjere« bio bi u većoj mjeri postignut, kad bi auktor bio u većem opsegu prikazao najmoderniji rad u opsegu Kristološke literature.

Dakako da ove opaske ne mogu umanjiti velike cijene Bujanovićeve Kristologije. Nju će s velikom koristi primiti u ruke i svećenik i lajik, ona će dobro doći napose našem pastoralnom svećenstvu, koje će u njoj naći ne samo solidno ukrepljenu svoju vjeru nego i obilan materijal za izrađivanje svojih pastoralnih temata i propovjedi. Posebna unkcija i toplina, kojom je Bujanovićeva knjiga izrađivana još će više privlačiti svakoga, da za njom rado posegne na veliku svoju duševnu i duhovnu korist. Stoga Bujanovićevu Kristologiju i Soteriologiju najtoplije preporučujemo. Dr. **S. B.**

Katechismus der biblischen Hermeneutik. Von Gottfried Hoberg, Dokt. der Phil. und d. Theol., Prof. der Universität Freiburg i. Br. 2 i 3. (Herders Theologische Grundrisse). 12⁰ (X. i 50 S.). Freiburg i. Br. 1922.

Imajući obzira prema teškim financijalnim prilikama, u kojima živimo, poznata kat. nakladna knjižara Herder u Freiburgu, došla je na praktičnu misao, da priredi mala jeftina izdanja, u kojima će ipak na strogo znanstvenoj podlozi biti pertraktirana od strukovnjaka razna teološka pitanja. Ili točnije govoreći: to će biti mali jeftini udžbenici za one, koji uče teologiju, a nijesu u stanju nabaviti veća djela.

Jedno djelce od te zbirke jest spomenuto djelce uvaženog biblíciste Hoberga. Djelce nema nego samih 50 stranica malog formata (dvanaestine), pa se samo po sebi razumije ono, što je auktor u predgovoru istaknuo: da ovaj katekizam ne pruža stručnjacima nikakovih novih vidika. Ali učenicima će dobro doći, jer im pregledno i u lakom stilu pruža najpotrebnije znanje o biblijskoj Hermeneutici. A dobro će doći i onima, koji se ne bave specijalno proučavanjem teologije, ali žele biti orijentirani u općenitoj spoznaji Svetoga Pisma.

Autor je djelce podijelio u dva dijela. I. dio: teološka her-

meneutika ima dva poglavlja: o smislu Svetog Pisma (literalnom, stvarnom, tipičnom) i o nadahnuću S. P. te o posljedicama istog (nepogriješivost, suglasnost, Sveto Pismo i Učiteljstvo Crkve, akomodativni smisao). U II dijelu: Opća hermeneutika, raspravlja o literalnom tumačenju, o poglavitim tropima u S. P., o povijesnom i o tehničkom tumačenju.

Odmah iza predgovora zabilježena su glavna velika djela, koja raspravljaju o ovim pitanjima, što može svakome poslužiti za daljnje dublje proučavanje.

Ne bi čovjek rekao, da je na onako malo stranica toliko gradiva sakupljeno; a što još više začuđuje, jest onaj onako precizni, jasni način izražavanja u ovako teškim i zamršenim pitanjima. Tradicija je dolično uzeta u obzir kao i izjave posljednjih papa Lava XIII., Pija X. i Benedikta XV., te riješenja Biblijske komisije.

Cjelovito izdanje, a već i sama ideja, zaslužuje svaku pohvalu i — nasljedovanje.

O. **P. Vlašić.**

Blat P. A. O. P., Commentarium textus Codicis Iuris Canonici L. I. Normae Generales. Romae 1921. Form. 8. P. 204; L. II. De Personis ed. 2. Romae 1921. Form. 8. P. 804; L. III. De Rebus. P. I. De Sacramentis, Romae 1920. Form. 8. P. 805.

Komentar učenoga O. Blat-a ogroman je svojim objamom i vjerojatno će biti veći nego ijedan drugi nama poznati. O. Blat u njemu tumači i razjašnjuje pojedine kanone na dugo, često dapače više nego je potreba. Osvrće se na autentične izvore Kodeksa, dok mu je starija stručna literatura, izuzevši Sv. Tomu, gotovo sasvim izostala. Na početku razlaganja svakoga kanona stavlja posebni naslov. To je zgodno, jer se tako čitatelj lakše upoznaje s predmetom, o komu je u kanonu govor. Komentar O. Blat-a ima i tu prednost, što pred svakom kanonskom institucijom donosi njezinu kratku shemu. Iz toga se vidi, da je pisac duboko u stvar prozreo, a i čitatelju je lakše doći do njezina svestranog poznanja.

Zamjerili bismo O. Blat-u što se kod razjašnjivanja pojedinih kanona malo služi primjerima. To doduše nije potrebito piscu, ali je čitatelju, osobito, ako je početnik; a uzme li se u obzir tvrdoća samoga Kodeksa, rasvjetljivanje s primjerima ne bi škodilo ni upućenjima. Slabo se također osvrće na pitanja, koja su za kanoniste prijeporna a Kodeks ih je ili riješio ili ostavio netaknuta ili su pako nastala odredbama samoga Kodeksa. Ovaj nedostatak, čini se, opazio je i sam pisac, pa ga je u drugom izdanju druge knjige nastojao nadoknaditi. Ali ni sami način, s kojim on tumači Kodeks, ne dopušta mu, da se lako upušta u prijeporna pitanja. Ni historična strana nije dovoljno razvijena. Nju auktori često zanemaruju, a ipak je ona čimbenik, koji djelu daje znanstveni karakter i pomaže, da se što svestranije shvate ustanove živućega prava.

Komentar O. Blat-a uopće je dobar. To potvrđuje i činjenica, da je u kratko vrijeme bio razgrabljen.

Dr. Fra **A. Crnica.**

Noval P. I., O. P., Commentarium Codicis Iuris Canonici. L. IV. De Processibus. P. I. De Iudiciis, Augustae Taurinorum. 1920. Form. 8. P. 624.

Ima dosta komentara prvih triju knjiga Kodeksa. Ali od četvrte, t. j. o postupcima, imamo do sad samo jedan, i to ovaj što ga je započeo O. I. Noval, Dominikanac, profesor kan. prava na internacionalnom papinom zavodu »Angelico« u Rimu. Komentar O. Noval-a obuhvaća samo prvi dio četvrte knjige, onaj naime o sudovima. U njemu se dosta jasno i prilično praktično tumače pojedine sudbene ustanove kan. prava.

Komentar učenoga O. Novala doživio je različnih kritika. Neki ga zabacuju kao knjigu od male i nikakve vrijednosti. Drugi se vrlo pohvalno o njemu izrazuju (V. Comment. pro Relig. 1921., p. 127 sq; 1922, p. 288 sq.). Mislim da moramo poći srednjim putem. Uzmemo li u obzir, da je, kako kaže kard. De Luca, knjiga De iudiciis najteža u kan. pravu; da ovu knjigu Kodeksa do sad nije niko komentirao, a da u njoj ima i novih kanona, te osvrnemo li se na cilj, koji je htio pisac postignuti — morat ćemo priznati, da je tumač dosta dobro uspio. Istina pojedini je kanon često previše razvučen, nema dovoljno primjera ni svagdje potrebite aplikacije. Ali to su malenkosti, koje ne zasicaju u meritum knjige. O. Naval ipak je često u svome mišljenju neodlučan: što je i razumljivo, budući da on prvi tumači ove teške kanone. Mogao se je malo više pozabaviti historičnom stranom sudbenih ustanova i jače se osloniti na dosadašnje velike kanoniste kao Reiffenstuela, Schmalzgruebera, Wernza i druge, koji su tako snažno ob ovom predmetu pisali.

Dr. Fra **A. Crnica.**

„Hrvatska Bogoslovna Akademija".

Već je od osnutka teološkog fakulteta u Zagrebu bilo u par navrata pokušaja, da se rasijani bogoslovski radnici po našim zemljama što uže medusobno povežu. Odraz je toga nastojanja i osnutak »Bogoslovske Smotre«, u god. 1910. Ova ideja, koja se prošlih decenija u raznim formama javljala u našim bogoslovskim krugovima, postala je življa i dobila konkretnije forme u poratno ovo vrijeme, kad se još jače nego prije stala osjećati potreba čvrste obrane i na peru i na riječi visokih kršćanskih istina i života. — Nastojanjem bogoslovskog fakulteta, a osobito živom inicijativom dra Svetozara Ritiga ostvarena je ova davna želja sviju hrvatskih bogoslova dne 19. XI. 1922. Na poziv naime privremenog pripravnog odbora, kome je na čelu bio dr. Frane Bulić, okupilo se taj dan u dekanatskim prostorijama bogoslovskog fakulteta u Zagrebu, mnoštvo najvidenijih naših literarnih trudbenika iz svih hrvatskih zemalja. Koji nijesu mogli osobno doći, pozdraviše vijećanje ili brzojavno ili pismeno izlažući svoje misli i nacrte. Sastanku, koji je otvorio preuzv. g. nadbiskup dr. Ante Bauer, predsjedao je dr. Frane Bulić. Glavni referent dr. Fran Barac osvijetlio je ponajprije sa svih strana pitanje osnutka naučnog bogoslovskog društva, a zatim predložio za to društvo nacrt pravila. Nacrt je pravila primljen i podastrt vladi na odobrenje. Druga glavna točka vijećanja bila je pitanje o izlaženju »Bogoslovske Smotre« kao organa »Hrvatske Bogosl. Akademije« u smislu § 2. toč. a) predloženog nacrta pravila.

Iza referata o historijatu, imućtvenim prilikama i budućim smjerovima »Bogosl. Smotre« zaključeno je, da se već početkom god. 1923. nastavi s njezinim izlaženjem. Time će ona stupiti u svoje XI. godište te kao i prije izlaziti 4 puta godimice u 6 do 7 araka po broju. Iza toga je konstituiran privremeni odbor »Hrv. bogosl. Akademije«, u koji su izabrani: predsjednik dr. Fran Bulić, I. potpredsjednik dr. J. Jelenić, II. potpredsjednik dr. F. Hermann, tajnik dr. J. Marić, blagajnik dr. S. Bakšić; odbornici: dr. F. Barac, dr. I. A. Ruspini, dr. S. Ritig, dr. Stj. Zimmermann, dr. A. Prešeren, O. P. Vlašić, dr. J. Kalaj, dr D. Mandić i dr. D. Kniewald.

Odmah iza sastanka održao je »privremeni« upravni odbor prvu sjednicu, na kojoj su u redakciju odabrani: dr. F. Bulić, dr. F. Hermann, dr. J. Marić i dr. S. Bakšić.

Pravila »Hrv. Bogoslovske Akademije, kako ih je odobrila pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odeljenje za unutarnje poslove pod br. 6.236. od 17. februara 1923. g. glase:

I. Ime, sjedište i cilj.

§ 1. Društvo se zove »Hrvatska Bogoslovska Akademija« (HBA). Sjedište mu je u Zagrebu. Cilj: gajiti bogoslovsku znanost i sve pomoćne struke.

§ 2. U tu će svrhu HBA:

a) izdavati naučni časopis za bogoslovske i pomoćne struke;

b) spremati naučne knjige sadržaja bogoslovskoga i pomoćnih struka, a naročito obradivati pitanja, što se tiču naših krajeva;

c) organizovati naučni rad u pojedinim vrstama bogoslovske znanosti;

d) podupirati naučne pregaoce i brinuti se za uzgoj naučnoga podmlatka, naročito da uzmognu izobraziti se i u vanjskim sveučilištima, arkivima i knjižnicama;

e) održavati pojedinačna javna bogoslovska predavanja i čitave bogoslovske tečajeve;

f) osnovati knjižnice stručnih knjiga, časopisa i naučnih pomagala.

II. Društveni imutak.

§ 3. Društveni se imutak sabire u svrhe društva:

a) redovnom članarinom;

b) prihodom društvenih izdavanja;

c) darovima.

III. Članovi.

§ 4. a) r a d n i c i, koji aktivno saraduju prema cilju društva (§ 2.). Tko se ima smatrati članom »radnikom«, izriče odbor Akademije prema svome naročitom Poslovniku.

b) p o č a s n i, koje imenuje glavna skupština radi zasluga za ciljeve ovoga društva (§§ 1., 2. i 3.);

c) prinosnici, i to: 1. z a k l a d a t e l j i, koji uplate u jedamput ili u četiri godišnja obroka 1000 Dinara; 2. o s n i v a č i, koji plaćaju godišnje ili u pet godišnjih obroka 250 Dinara; 3. p o d u p i r a t e l j i, koji plaćaju godišnjih 25 Dinara.

IV. Prava i dužnosti članova.

§ 5. Svi članovi (§ 4.) imadu pravo aktivno, a radnici i pasivno pravo glasa i govora na društvenim skupštinama. Društveni časopis i druge publikacije Akademije dobivaju uz popust, koji odredi odbor.

Dužnost je članova djelovati za cilj Akademije i brinuti se za sredstva, koja taj cilj promiču.

V. Uprava Akademije.

§ 6. Akademijom upravlja Odbor od najmanje dvanaest lica. To su predsjednik, dva potpredsjednika, tajnik, blagajnik, knjižničar i šest odbornika. Odbor bira redovna skupština na tri godine iz redova članova radnika. Jedna trećina Odbora i jedan član predsjedništva mora da se bira iz profesorskog zbora zagreb. kat. bogosl. fakulteta. Jednako bira redovna skupština i dvojicu revizora društvenoga imutka između svih svojih članova. Nastane li potreba, može Odbor ispražnjena mjesta popuniti opcijom između radnih članova. O tom će ona izviiestiti narednu redovnu skupštinu.

VI. Odbor Akademije.

§ 7. Odbor može da prema potrebi organizira i naročite svoje sekcije, za koje može da optira potrebne društvene članove. O tom će onda odbor izvijestiti redovnu narednu skupštinu.

§ 8. Zadaća je Odbora, da upravlja Akademijom prema § 2. Odbor treba da se naročito brine oko naučnoga rada (rasuđivanje djela, redakcija i pravac) Akademije, njezinoga časopisa i svih društvenih pothvata.

§ 9. Odbor upravlja društvenim imutkom (§ 3.) i daje o tom račun redovnoj skupštini.

§ 10. Zaključci Odbora su obvezatni, ako su pozvani svi članovi i ako ih je nazočna barem petorica.

§ 11. Akademiju zastupa predsjednik ili potpredsjednik. Ovi i potpisuju za Akademiju prema predmetu uz tajnika i blagajnika ili knjižničara.

§ 12. Odbor ima da izradi Poslovnik za unutarnju upravu Akademije.

VII. Skupštine društva.

§ 13. Redovna skupština Akademije sastaje se svake godine. Treba je oglasiti mjesec dana unaprijed. Izvanredna se skupština saziva, ako tako zaključi Odbor Akademije ili ako to pismeno s obrazloženim dnevnim redom zahtijeva barem 25 članova Akademije. Glavna skupština sposobna je pravovaljano zaključivati, ako je prisutna jedna trećina članova, koji imadu pravo glasa. Ako ne dođe toliki broj članova, imade se sazvati ponovna skupština, koja je vlasna zaključivati bez obzira na broj prisutnih članova.

§ 14. Na redovnoj skupštini izvješćuje Odbor o svomu djelovanju i traži apsolutorij. Određuju se prinosi članova prema novim prilikama. Rješavaju se predlozi.

§ 15. Pravila društva, izuzevši članarinu (§ 14.) može redovna skupština da mijenja samo onda, ako je ta točka bila oglašena u dnevnom redu za ovu skupštinu. Za raspust društva potrebno je da glasuju tri četvrtine nazočnih članova.

VIII. Obranički sud.

§ 16. Društvene prepirke rasuduje obranički sud od petorice članova. Svaka stranka bira sebi po jednoga člana, a ovi biraju sebi sporazumno trećega za predsjednika.

IX. Raspust Akademije.

§ 17. Ako oblast raspusti Akademiju ili ako se ona raziđe po odluci skupštine (§ 15.): treba iz društvenih aktiva (§ 3.) isplatiti dugove, a ostatak zajedno sa arhivom eventualno i sa inventarom i knjižnicom predati zagrebačkom nadbiskupskom Ordinarijatu, da ga upotrijebi za bogoslovske naučne svrhe (§ 2.) i da se brine, kako bi se osnovalo novo društvo sa istim ciljem.

Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za unutarnje poslove od 17. Februara 1923. br. 6236.

Time stupa »Bogoslovska Akademija« u život. Nadamo se, da će ona uistinu okupiti naše bogoslovske sile, da organizirane podadu snažniji dokaz, kako je hrvatski kler ne samo u prošlosti nego i u sadašnjosti jaki faktor u izgradnji kulture uopće, a napose u pridizanju i unapređenju bogoslovske znanosti.

Djelovanje »Bogosl. Akademije« nije suženo samo na izdavanje stručne revije nego ide za tim, da izdavanjem teoloških monografija, osnivanjem knjižnica i bogoslovskim predavanjima razvija i jača smisao i poznavanje teoloških disciplina.

Kad je zadaća »Hrvatske Bogoslovske Akademije« ovako zamašna i visoka, opravdane je nade, da će u redovima našega klera naći obilne pomoći. Ta je pomoć dakako u prvom redu moralna. Ali za jači napredak »Bog. Ak.« potrebna je što obilnija materijalna pomoć. Teške životne prilike ne smiju da priječe svećenika, da obilno podupire organizaciju, koja je kat'egzohen njegova i ide za tim, da znanstvene temelje njegovog visokog zvanja jači i kriepi. Mislimo stoga, da ne će biti hrvat. svećenika, koji u Akademiju ne bi pristupio kao član zakladatelj, osnivač ili podupiratelj.

KAZALO — GOD. XI.

Strana

1. RASPRAVE.

2. BILJEŠKE IZ BOGOSLOVSKE LITERATURE.

Strana

3. RECENZIJE.

